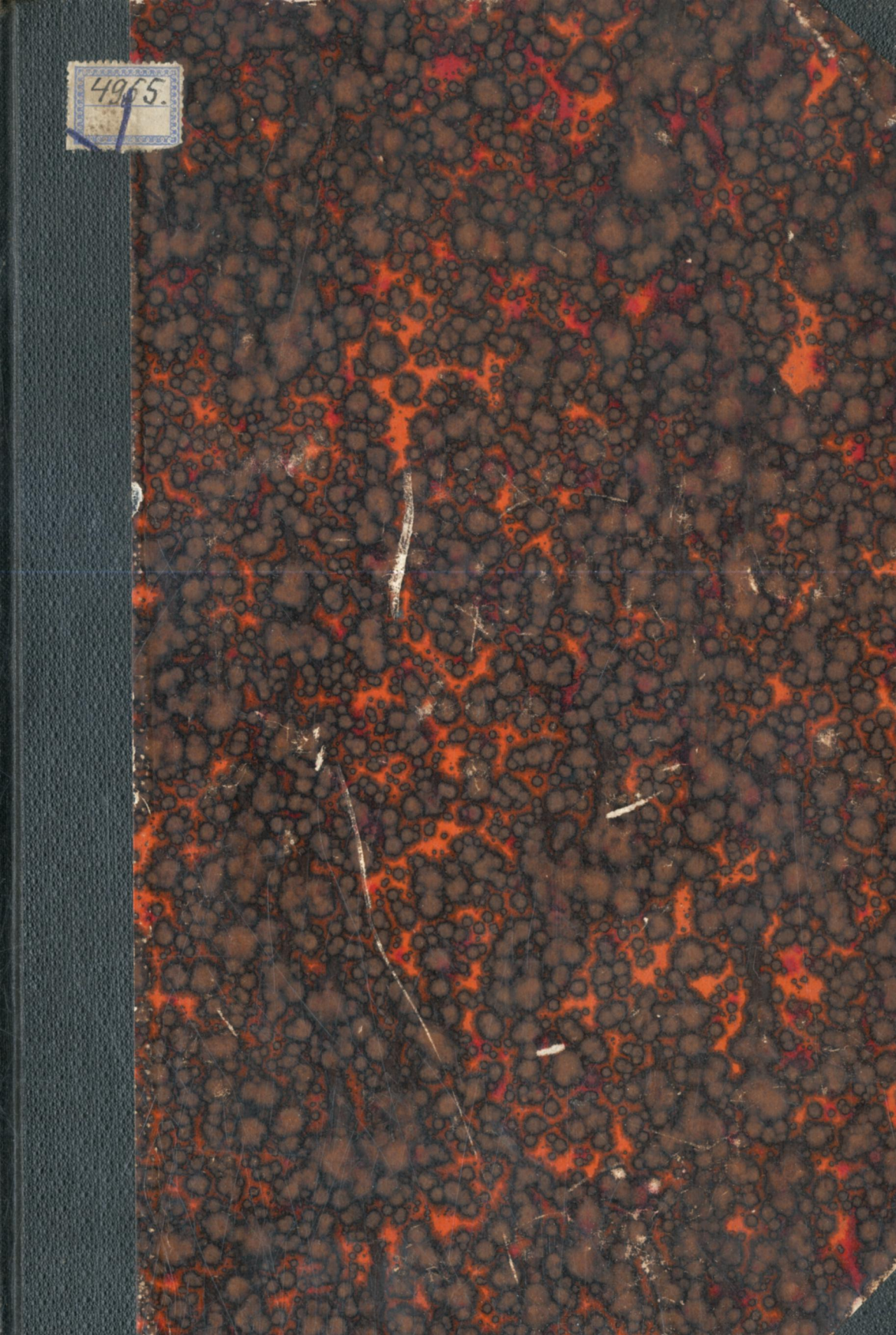


4965.



З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
Імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 4955

1804



Словаки чи Русини?

(Причинки до виясненя спору про національність західних Русинів).

Подав Володимир Гнатюк.

I.

Література про Бачванських Русинів незвичайно убога; крім праці Fähnrich-a Händlowik-a: „Ethnographische Notiz zur Geschichte der Saporoger Kosaken sammt Tracht-Abbildung, 1789“ — якої я при найліпшій волі не міг роздобути¹⁾ — що має подавати про них інтересні і найстарші звістки, все иньше, се тільки відривки, дуже часто навіть баламутні. Не маючи претенсії на повне зібране їх, все таки вважаю користим подати тут важніші виїмки для доказу, що Бачванських Русинів уважано аж до найновіших часів Русинами і нікому не приходило до голови відмовляти їм їх національності, до якої вони признають ся. Поминаю тут звістки Черніга²⁾, Головацького³⁾, Правди⁴⁾, Діла⁵⁾, Київської Старини⁶⁾, В. Лукича⁷⁾, Ол. Барвінського⁸⁾, — про які я згадував уже у своїй

1) Я шукав за нею по бібліотеках львівських, віденських і пражській університетській, але всюди дістав відповідь, що там її нема. Може бути що знайдеть ся ще в якій угорській бібліотеці.

2) Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, т. III, ст. 149.

3) Науковий Сборникъ.

4) Правда, 1878.

5) Діло, 1881.

6) Киевская Старина, 1881 (Поселенія Запорожцевъ въ Банатѣ) і 1883 (Задунайская Сѣчь).

7) В. Лукич, Угорська Русь.

8) Барвінський, Історія Руси (видане Просвіти).

попередній праці)¹, — Сабова²), та різних статистиків, як Бкельфалуші³), Ляйпена⁴) і ин., що в своїх працях зачисляють кольоністів Коцури, Керестура і и. до Русинів, я зупиню ся на тих матеріялах, якими я не користував ся попереднього разу.

Найстаршу згадку по праці Гендльовіка про Бачванських Русинів подибуємо в Шафарика, в його книжці „Slowanský Národopis“ (1849). Він згадує про них аж два рази і в обох разях признає Русинам дві оселі в Бачці та одну у Сримі⁵) (иньші оселі, здасть ся, ще тоді не були потворили ся); знає одначе також словацькі оселі в Бачці і вчислює їх.

По ній іде згадка Черніта, на якій опирали ся пізнійші звістки вписе зацитованих авторів, вона одначе зовсім хибна, тому й поминаю її.

Дуже интересний лист керестурського селянина, надрукований в „Зорі“ 1880 р.⁶) (ст. 30). З нього бачимо, що він не тільки уважає себе і своїх братів Русинами, але чує свою національну сполуку з галицькими Русинами тай диче до них такою любовю, як дитина до своїх батьків. Важний також факт, що він свою національну сполуку хоче чимсь задокументувати, тому й замавляє собі книжки і то в більшім числі примірників, аби міг почастиувати ними своїх приятелів. Подаю сей лист в повній основі:

¹) Руські оселі в Бачці (в полудневій Угорщині).

²) Е. Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и угро-руськихъ литературныхъ памятниковъ.

³) Dr. J. Jekelfalussy, Orts-Lexikon der Länder der ungar. Krone. Bdp. 1892.

⁴) E. Leipen, Die Sprach-Gebiete in d. Ländern d. ungar. Krone. Відень, 1896.

⁵) „Wně zajisté tohoto ohraničení slyšeti nářečí maloruské w roztraušených osadách Rusinůw w Uhřích, we stolicích před i za Tysau ležících (dwě osady, Kucura a Kerestúr, až w Báčské, a jedna, Šid, až w Sremské stolicí za Dunajem) w Moldawě, Walachii, Bessarabii a Tawrii“. Ст. 24.

„Slowáci (живуть) w stolicí Báčské (Petrowce, Hložany, Kisač, Kulpin, Bajša, Lalič, Piwnica atd.); Rusňáci ěli Rusňni w Báčské (Kucura, Kerestur) a Sremské (Šid)“. Ст. 51.

⁶) Сей лист надрукований з примітками редакції п. н. Русини въ Банатъ. Ті примітки, як безвартні, пропускаю. Редакція запевнює, що вона помішує лист дословно і додає: „Дѣйстви, цѣкава то рѣчь пѣзнати, якъ пѣдъ впливомъ языка церковного и языка сербского уобразувавъ ся языкъ рускій въ устахъ банатскихъ Русинѣвъ“. До кого лист був писаний, тепер трудно довідати ся; можна одначе на підставі самого тексту припускати, що їх було більше. Шкода, що не передано їх до якого архіва. Селянин, автор листа, жив іще 1897 р. в часі мого побуту в Керестурі і я мав нагоду навіть із ним говорити, не знаючи про сей лист тоді нічого.

„Велице вамъ благодарю, Пречеснѣйшій Пане, и цѣлуемъ вашу ревнительну и трудолюбивую десницу, которою вы изволили писати намъ найдалей ко югу живущимъ Русиномъ. Коли смо получили ваше писмо и кнѣжочку и коли емъ братомъ и приятелѣмъ показаль и кедъ сме читали сію кнѣжку и ваше писмо, такою радостію намъ було, якъ кедбы намъ Ангель зъ неба радость принѣсь. И за то, за сію кнѣжку, тысячу кратъ вамъ благодаримъ и любимъ вашу десницу и желаемъ вамъ сей годъ щасливый и да будетъ зъ вами, Пречеснѣйшій Пане, щедролубіе Божіе, миръ и любовь Бога Отца и Сына и Духа святаго со всѣми вами на вѣки и да сподобить васъ Богъ бути преимущественнымъ священникомъ для народа рускаго на славу Божию Аминь.

„Хочете довѣдати отъ насъ найдалей ко югу живущихъ Русиновъ въ Угорщинѣ, въ Бачь-Бодроцкѣмъ комитатѣ и въ Бачь-Бодроцкей Вармедѣ. Перше мѣстечко Керестуръ зо¹⁾ пять тысячъ жителями и то сами Русины; друге мѣсто Коцуръ, два милѣ отъ насъ на востокъ зо два тысячъ и пять сто жителей Русиновъ, (але тамъ есть Нѣмци и Мадыры). Керестуръ и Коцуръ насельѣли штвартого року царованя Маріи Терезіи, то есть 1744 року, а насельѣли зъ помежи Татровъ зо столѣци Спискей и Мармароскей и изъ Макова (которыхъ и днесъ у насъ Маковчанами зовутъ). А многи пришли изъ Галичины и мой дѣдо булъ зъ Галичины изъ подъ рѣки Вислы, за то его назвали Виславекій.

„Позвѣйше насельѣли Малорусины до Нового Саду, позвѣйше зъ другой страны Дуная отъ гранѣци Турекей. Есть у Шиду до тысячъ Русиновъ, друге село Миклошевци и тутъ до пять сто жителей, третє село Бачинци 600 жителей, штварте село Беркасовъ до два сто Русиновъ и у старимъ Вербасу есть мало. Теперь селятъ до Господинцохъ²⁾ и до Дюрдѣва и тоти нови насельєня найвецей зъ Керестура и зъ Коцура, бо у насъ у Керестурѣ и прешлого року примножило ся 107 души. Року 1875 родилися 225 дѣти, а всихъ стари и млади 118 умарли. Браковінчали ся 67 пары и такъ у Керестуре каждый рокъ ся примножить преко сто, кедъ нѣтъ на людехъ даяка хорота.

„У насъ обычай має младежь во церкви читати изъ кнѣжки и за то васъ просиме, Пречеснѣйшій Пане, да намъ пошлете де-

¹⁾ Тут редакция не розібрала очевидно в чому річ і по „зо“ дала „30 пять тысяч“, коли тимчасом в оригіналі мусіло стояти другий раз написано „зо“, з якого вона зробила „30“.

²⁾ Ред. знов перекутила сю назву; має бути: Бачинцохъ.

сять кнѣжки молитвослововъ по 60 крайцаровъ и десять кнѣжокъ Житіе мудрости чеснаго человекѣ по 10 кр. и два кнѣжки геометрії и два кнѣжки аритметики и кнѣжки най приду Nachname. Просиме васъ, абы сте намъ обявили, кедъ виходять даяки Новины¹⁾ на рускомъ языку, якъ што булъ Вѣстникъ²⁾ даколи. А кедъ будете адресоваць на мене, то: Виславскій Дюра, Бачъ-Бодрокъ комитатъ, село Керестуръ, домова нумера 88“.

Дальша важнійша звістка про Бачванських кольовіствъ була надрукована в праці д. М. Павлика „Про русько-українські народні читальні“ (Наукова Бібліотека, кн. 2—3. Львів, 1887. Ст. 126—129). Я наводжу її також у цілости, мушу одначе справити деякі її помилки. Поперед усього що до Банату — то там нема ніяких Русинів. Русини живуть тільки в Бачці (на Угорщині) і Сримі (Славонія). Звістка про книгарню, з якою „Просвіта“ мала навязати зносини, не дотикає Бачки, але північної Угорщини (Унтвар). Увага д. Павлика про Німців — хибна, бо в Коцурі жиє $\frac{1}{4}$ Німців, $\frac{1}{4}$ Мадярів і $\frac{2}{4}$ Русинів. Дата населеня (1740) непевна, як і взагалі дати подавані в тій справі Бачванськими Русинами. Се видно зараз же із другої дати поданої д. Павликом за „Вѣстникомъ“. В бачванських школах учать ся й тепер руської мови з книжок, видаваних у північній Угорщині. Бачванські Русини не всі говорять по мадярськи і німецьки, навпаки, багато є таких, що крім своєї мови (а по части й сербської) не знають ніякої иншої; за те Німці і Мадяри, що живуть поспіл із Русинами майже всі говорять їх диялектом.

Звістка д. Павлика звучить:

„Угорську Русь засоромлює її донька-оселя в Куцурові. Про куцурську читальню і тамошних Русинів довідуємо ся близше з написаного на мою просьбу листа куцурського учителя д. Николи Губаша з 23. апріля 1885 р. Поміщаємо тут сі цінні звістки до слова. Позволяємо собі тільки поправити декуди мову, за котру сам д. Губаш звиняє ся. Мова его листа — мішанина, якою очевидячки не говорять тамошні руські селяне.

„Читальня Куцурська (на Уграх, в Бачці) — пише д. Губаш — заложена трудом селян 1878 р. Сегодня вже має 50 членів, книжок руських 70 кусів (більша часть від товариства „Про-

1) Часописи.

2) Вѣстникъ Русиновъ Австрійской державы, що виходив у Відні.

світа“) ¹⁾ німецьких 25 кусів (бо є й німецькі члени) ²⁾, гроший 150 зл. котрі походять із щорічної (по 2 зл.) уплати від поодинокого члена.

„Що до куцурських потомків, то вони походять із гірної Угорщини і то по більшій часті з земплинської, шариської, навіть і з саболчанської столиці і зайшли сюда в половині 18. століття, около 1740 р. Поселили ся вони в бачській столиці, в селах Куцура і Керестур. Керестур і сегодня ще чисто руське село, Куцура вже помішана з Німцями, Уграми, а трохи й Жидами, але всіх переходить руська частина числом. Із тих двох сіл походять уже менші парафії (руські, гр. кат.), як у Старім Вербасі, Дьордеві, та в місті Новім Саді (Neusatz). Далі походять від наших руських із Керестура й Куцури також ті Русини, що находять ся в еримській столиці в Славонії, а іменно в селах: Шід, Беркасово, Бачинці, Миклашівці, Петрівці і др.

„Тутешній нарід (руський) співає свої народні пісеньки в своїй мові, тужним голосом, по більшій часті любовні. Свого письменства не має і в школах народних користує ся книжочками підкарпатських Угро-Русинів. Тутешній нарід руський в загалі читати й писати знає кирильськими й латинськими буквами. Тулить ся й держить ся своєї мови й народности, про що свідчить те, що хоч малий числом і находить ся межі чужими, то всеж таки не стратив своєї мови і своїх звичаїв. Окрім рідної мови, говорить сербською, німецькою й угорською мовою. Пишу, розуміє ся, за простий нарід.

„До вдачі Русинів бачьського повіту причинило ся запевне й те, що 1785 р. цїсар Йосиф II. прийняв до 8000 запорожських козаків,

¹⁾ Куцурська читальня й повстала мабуть під впливом Просьвітських книжочок. Іменно на засід. центр. виділу „Просьвіти“ з 22. падол. 1878 р. „поручено п. Заклинському запитати ся Русинів, мешкаючих коло Нового Саду в Банаї, чи суть там які інституції, котрим можна би вислати книжки нашого виданя“, а на засід. з 15. лютого 1879 р. ухвалено подарувати Русинам коло Нового Саду по одному примірникови просьвітських видань. Се був би поки що єдиний вплив „Просьвіти“ на Угорщині, хоть вона й перед тим про се дбала. Так ще на засіданю виділу перед 16 мартом 1872 р. (дата не подана) звістив був пок. Юл. Лавровський, що постарав ся о розпродаж Просьвітних книжок на Угорщині через якусь книгарню (за 20% рабатом); а на засіданю з 4. мая 1881 р. голова Ом. Огоновський заявив, що „Просьвіта“ нераз давніше (коли?) вислала свої книжочки до південної Угорщини на руки Виславського в Vacs-Keresztur“. — М. II.

²⁾ З дальшого виходило би, що тут треба розуміти таки Русинів, що знають усї по німецьки. — М. II.

що втекли в Росії і частину їх осадив в Бачськім повіті (решту в Банаті). Як нежонаті, вони небавом вимерли¹⁾, та мусіли мати вплив на жонатих Русинів із Угорщини.

„Після автора статі „Русини въ Сербской Воеводинѣ“ якогось „Русина изъ Воеводини“ (Вѣстникъ, 1852, ч. 44), Русини угорські зайшли туди 1749 р. і зараз заняли пустиню Керестур та сербське село Куцуру. Серби православні перелякалися унії і повиносили ся помалу з Куцури так, що 1776 р. не було там ні одного Сербя, тільки Русини та трохи Мадяр. Із разу ті два руські села підвласні були латинському колочанському архієпископови, та Марія Терезія здвигла в Хорватії уніятський єпископат Крижевський в Сримі і підчинила єму ті гр. кат. села. 1852. р. Русинів в тій єпархії було 8.612 душ, вони мали 5 парафій, 1 адміністрацію і 3 капеланії. Тамошній руськвій нарід, як каже автор, набожний, спокійний, запопадливий і над міру роботящий. „Церкви має обширні, прекрасно мальовані, спів церковний з дяками й численним хором, а школи порядні і з учителями устроєні“.

„Тамошній руський нарід й інакше дбав про свою просьвіту. Так н. пр. о. Гр. Шоос, парох Куцури, ще 1851 р. післав „Вістникови“ 60 зл. на 20 примірників, „Исторіи церковной“ Балудянського²⁾ і при тім каже, що там пренумерують Вістник. Гр. Шоос із Куцури пренумерував також „Зорю Галицку“ навіть тоді, коли вона була в руках „народників“ (Зоря Гал. 1856, ч. 23).

„В загалі завважати мусимо, що тамошні наші люде розвита економічно й духово найбільше мабуть з усіх Русинів у нас, ба й на Україні. Тим то й не диво, що вони можуть платити по 2 зл. річно на читальню і що мають у ній 150 зл. покладних грошей.

¹⁾ Звістка повторена за Чернігом. — М. П. (Як відомо, не правдива. — В. Г.)

²⁾ „Исторія церковная новаго завѣта. Писаль Андрей Балудянскій, въ лицеѣ унгоградскомъ исторіи и права церковнаго учитель и кафедральный церкве мучачевскія каноникъ. Изданіе третое, исправленное и умноженное. Въ Виѣнѣ“. При кінці сеї книжки подані передплатники на неї. На ст. VII—VIII наведені передплатники Крижевської єпархії. Усіх їх є 35, між тим 22 селян із Керестура і Коцури. Я подаю тут їх імена тим більше, що деякі з між них ще живуть. От вони: Бадарко Андрій, Берек Микола, Бесермійський Павло, Будінський Михайло, Гербут Юрко, Губаш Іван, Джуджар Юрко, Дюрдя Михайло, Еделінський Петро, Кирда Юрко, Кіщ Юрко, Мудрий Михайло, Мудрий Федько, Олсар Юрко, Палінкаш Юрко, Рамач Михайло, Скубан Іван, Сопка Микола, Сич Михайло, Туринський Юрко, Чижмар Іван, Шімко Юрко.

Сего й доси нема ні в однієїнкій руській сільській читальні в Галичині¹⁾. Не диво також, що наші куцурські люди і доси вдержали на чужині в добрім стані своє добро, свою читальню“.

Подам тепер звістки про Бачванських Русинів із малярських жерел, які міг я роздобути. На Угорщині має майже кожний комітат окрему, присвячену йому монографію. Бачка має такі аж три монографії: Ф. Томаша²⁾, С. Івані³⁾ і С. Франкля⁴⁾. Є ще й окрема стаття про Бач. Русинів в малярським етнографічним журналі „Ethnographia“ (т. I), що виходить у Будапешті, написана д. М. Вrabлем, давнійшим учителем у Керестурі і теперішнім редактором будапештенської „Недѣл-ї“, але я не міг її дістати. В усіх тих трьох монографіях говорить ся дуже мало про Русинів, але всі автори уважають їх Русинами, хоч С. Франкль і згадує, що вони говорять „русько словацьким диялектом“. Зауважити до них належить отсе: Звідки поприходили руські кольоністи до Бачки, того докладно не можна означити доти, доки не опублікує хтось документів, що дотикають тої справи, які переходять ся в архіві міністерства в Будапешті та в комітатських архіві в Зомборі. Малярські імена Бачванських Русинів не говорять самі про себе нічого, бо кольоністам змінювано довільно назви при їх переселеню. Багато з них змінювало також пізнійше свої родинні назви „для моди“, а робили се головно ті, що сповнювали в громадах функції „урядників“. Прихильність Русинів до Малярів, про яку згадує Франкль, подиктована йому патріотичним становищем. Бачванські Русини однакові для всіх своїх сусідів, а виімок становить тільки інтелігенція, яка тут очевидно не може входити в рахубу. Руських пісень у Бачці не так дуже мало, як про се можна перекопати ся зі збірки д. М. Вrabля⁵⁾ та мові⁶⁾; всеж таки се правда, що говорить Франкль про сербські пісні, які Русини більше цїнять, ніж свої, та якими що раз більше заступають свою народню поезию.

Ф. Томаш пише так про Русинів:

1) Автор говорить тут про часи перед 1887 р. Від тоді відносини змінили ся значно.

2) Fridrik Tamás. Bács - Bodrogh vármegye Népszerű leirása, Szeged, 1878.

3) Iványi István. Bács-B. vármegye helynévtára. Szabadka, 1889.

4) Bács-Bodrogh vármegye egyemes Monografiája. II. Kötett. Zombor, 1896. Виписки з сих книжок поробив на мою просьбу д. М. Губаш у Коцурі, за що складаю йому на сім місци подяку.

5) М. Вrabель. Руській Соловей. Унгарь, 1890.

6) Етнографічний Збірник, т. IX. Львів, 1900.

„Мале число греко-католиків бачванських, у загребській римокатолицькій архідієцезії, прилучене до греко-католицького Крижевацького єпископства, заснованого 1777 р. Столиця єпископа в гóроді Крижеваці (Kreuz, Kőrös szabad kir. város). Бачванські греко-католики мають лише три парохії: Керестур, Коцуру і Новий Сад (тепер іще Старий Вербас і Дюрдево). По народности вони Русини (Rutheni)“. (Ст. 94).

„Русини, яких називають також Руснаками, а деколи Русами (Oroszok, Росіянами), належать до славянського племені і по обряду греко-католики. Чисто руське село лише Керестур; по ньому найбільше Русинів є в Коцурі, в інших селах подібують ся в незначному числі. Русини добродушні, спокійні з природи, люблять алкогольні напитки і займають ся по прастарім звичаю рільництвом та ховом худоби“. (Ст. 111).

Івані згадує про них теж дуже коротко. На ст. 83. пише так про Керестур: Котман (Cothmann), єрарний комісар, подає в своїх записках під р. 1763 отсе: Керестур, що лежить під Кулею, недавно населене село. Його жителі Русини (Ruthéni), греко-уніятського обряду.

На ст. 86 пише знов про Коцуру: „Село Коцура, між Кулею і Вербасом, лежить на північний схід від Торжі. Воно мало вже 1590 р. 18 хат, як се згадуєть ся в турецьких дептерах, при бачванським нахеї (окрузі)..

„Дня 15 мая 1763 р. камерський адміністратор Rédl писав високій камері, що він, післяв у північні столиці Угорщини Петра Кіша, сабадоша з Керестура, аби назбирав там до 150 родин руських (Ruthén), греко-уніятського обряду, для побільшення села Коцури, де вже жило кілька руських родин. Русини дістануть окремі місця від інших народностей і буде їм вільно відправляти богослуженє окремо по своїому обрядови..

„В р. 1765 прийшло до Коцури 41, а 1767 р. 42 родини“.

Трошки більше згадує Франкль, хоч не тільки, як повинен би.

„Коли ідеш середньою Бачкою, каже він, і натрапиш на людей середнього росту, сильної будови тіла, чорнявої барви, що будуть тебе поздоровляти в кожній порі дня стереотипним „Дай Боже!“, то можеш бути певний, що ти здибав ся з Русинами (по просту: Руснаками). Перша громадка тих людей прийшла до Бачки 1744 р. із Земпланської столиці, з околиці Требішова і осіла на пустари „Керестур“, що нині становить велике село, яке бачванські иньшовірці називають „Руським Римом“. Друга громадка, зложена з около 80 родин, прийшла між роками 1765—1767 з Абауйської

і Боршодської столиці та оселила ся в Коцурі. Так до Землинських, як до Боршодських поселенців прилучили ся з Макова і околиці греко-католики малярської нації, котрих імена переховали ся по нинішній день, пр.: Dorogházi, Böszörmenyi, Ujfalusi і ин. Наші Русини мають взагалі корінні красномовні малярські імена, як: Soós, Arvai, Gubás, Kecskés, Pásztor, Szilágyi, Munkácsi, Nyáradi, Szabados, Erdelyi і ин. Дехто думає, що нашим Русинам надавав малярські імена камерський іспан у часі їх переселення, але то неправдоподібно, бо остали Русини в Землині, Боршоді і иньших столицях мають також такі назвиска. В Боршодськїм селі Мучоні згадують іще нині, що їх брати, рідня, виемігрували далеко на малярське поділе між „Раців“. Так отже наші Русини — потомки горішних угорських Малорусинів, а їх мовою є так званий „русько-словацький діалект“. Хоч се племя заселило первістно лише два села, то одначе не тільки заховало свою народність, але ще й випустило з себе парости: Новий Сад, Старий Вербас і Дюрдево (а в Сримі: Беркасово, Шід, Бачинці, Миклошевці і Петровці), має в тих місцевостях свої окремі церковні громади, а де живе помішане з иньшими народностями, там успіло навіть вибороти для своєї мови висшість, пр. в Коцурі. Там і Німець і Маляр знають по руськи та говорять із собою по руськи.

„Сей народець тихий з природи, спокійний, недовірює нині вже так комунєбудь, як давнійше; він роботящий, тому його радо наймає кождий на роботу, терпливий, знає віддати почесть панам, досить товариський і побожний. Німця не любить, Серба теж; найприхильнійший для Маляра. Головним його занятєм є рільництво...

„Русин має також вино, але головним його напитком є паленка (горівка), яку можна найти майже в кождій хаті...

„На сходинах своїх і забавах співає більше сербо-хорватських пісень, як руських. Його пісні переважно тужні. Народня його поезія спить; має кілька своїх пісень, та з виїмком ще кількох старших руських співанок, всі иньші позичає від Сербів.

„Жінки роблять так само тяжкі роботи як мужчини: копають, орють, косять і т. д. Через те й видно на них добробут, особливо на одежі. Руська газдиня має (навіть біднійша) по 3—4 постелі, вистелені подушками, а скрині її виповнені цілком білими звоями полотна домашнього виробу“...

• Найважнійшим одначе доказом руськості Бачванських колоністів служить невеличка брошурка „Bač-Sriemski Slováci. Sostavil Felix Kutlík“ (Nemecká Palánka, 1888). Її автор, не тільки бачванський уроженець, але й Словак, свідомий своєї народности, в часі друку

брошури — парох сусіднього села до Керестура, Кульпіна — був би певно зачислив руських кольоністів, знаючи докладно тамошні обставини, до Словаків, коли б був мав до того підставу. Тимчасом він того не робить, а вчислюючи словацькі оселі, не втягає до них ні одної руської. Я вчислю за ним всі ті оселі, в яких живуть Словаки:

1) Bajša (Сл. Мад. Ср.)¹⁾; 2) Bingula (Сл. Ср. Н.); 3) Bol'ovce (Сл. Ср.); 4) Hožany (Сл. Ср.); 5) Kulpín (Сл. Ср. Н.); 6) Kysáč (Сл. Ср.); 7) Lalič (Сл. Ср.); 8) Nový Sad (Сл. Ср. Н. Мад. Жиди — і Русини, яких автор не подає); 9) Palánka-Ilok (Сл. Н. Ср. Šokci); 10) Petrovec (Сл.); 11) Pivnica (Сл. Ср. Н.); 12) Selenča (Сл.); 13) Silbaš (Сл. Ср.); 14) Stará Pazova (Сл. Ср.). Крім того подає автор незначне число Словаків в отсих місцевостях: Бачка. 1) Begeč. 2) Čéb. 3) Tovariš. 4) Piroš. 5) Alpár. 6) Irmora. 7) Henrika. 8) Futok. Срим. 1) Vizič. 2) Šíd (тут є Русини). 3) Sott. 4) Ваїнце (тут є Русини). 5) Strožince. 6) Grk. 7) Čalma. 8) Neštín. 9) Cerovo. 10) Mitrovica (тут є Русини). 11) Karlovec. 12) Dobanovec. Про Русинів не говорять д. Кутлік, бо се лежить поза межами його брошури, але все наводить дві згадки про них, хоч невірні, чим дає доказ, що знає Русинів і уважає їх Русинами. Згадки ті такі: „Roku 1748 a 1786 (прийшли) zjednotení Rusi, ktorí tu dve, ešte aj dnes kvetúce dediny — Kerestúr a Kucuru — založili“ (ст. 7). На ст. 8 каже знов: „Josef II aj jedon sbor zo záporožských Kozákov bol blízko pri Zente usadil, ktorí ale, že sa neženili, vyhynúli“.

На сім кінчить ся перший рід наших звісток про бачв. кольоністів; другий — викликаний вже публікаціями їх народньої словесности і до того тепер перейдемо.

По виході першої бачвансько-руської книжки, яка давала погляд на мову кольоністів, „Русского Соловея“, появили ся в кількох журналах рецензії на неї, але ніхто з рецензентів не зачислявав ще тоді на підставі мови тих кольоністів до Словаків. Не робили того й рецензенти книжки Е. Сабова²⁾, в якій він навів також тексти бесіди Бачв. Русинів. А др. І. Франко, що видів певно великий вплив словацький в бачванському говорі, кінчив так свою рецензію на „Русского Соловея“:³⁾

„Та все таки дещо цінне є в тій збірці, головно-ж цінна в ній збірка пісень бачванських Русинів, т. є. того руського острова,

¹⁾ Сл. Ср. Мад. Н. = Словаки, Серби, Маляри, Німці.

²⁾ Прим. др. Пастрнек в „Archiv f. sl. Phil.“

³⁾ Житє і Слово. Т. I. Ст. 304. 1894.

що живе на півдні Угорщини, головнo в селах Керестурі, Коцурі і ще кількох у Сремі. З тих сторін доси не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Вrabлеви належить ся подяка за подане хоч невеличкої збірки пісень бачванських Русинів“.

Цілковитий зворот у поглядах на національність Бачванських Русинів наступає доперва по оголошенню моєї праці „Руські оселі в Бачці“. На неї написано кілька рецензій, а між тим розібрали її також професори Пастрнек та Соболевский. З огляду на самі імена авторів, належить їх гадкам приглянути ся ближше.

Проф. Пастрнек рецензуючи працю д. Броха „Studien“ згадав вже тоді про „Руські оселі в Бачці“ і висловив погляд, що я бачванських кольоністів тільки через помилку зачислив до Русинів, звертаючи увагу головнo на їх греко-католицьку віру¹⁾. Те саме повторив також проф. Соболевский.²⁾ Описля розібрали оба професори мою статью з фільольогічного становища і признаючи бачванський говір словацьким, назвали бачванських кольоністів Словаками, а не Русинами. Для важности наводжу тут обі ті рецензії:

Рецензия проф. Соболевского надрукована під наголовком: „Не Русские, а Словаки“.³⁾ Згадавши коротко про полеміку в „Slov. Pohl'ad-ax“, про яку буде дальше мова, він каже:

„В 1890 р. видав якийсь Вrabель „на воззваніе отличнѣйшихъ бачванско-русскихъ братьевъ“ в Уніварі книжку „Русскій Соловей“. Часть її займають: „Народныя пѣсни на бачванскомъ и земплинскомъ діалектѣ“. Вони вразили мене своєю мовою. Хоча немудра запись очевидно недокладна, то всеж можна було в ній доглянути головні прикмети бачванського говору. Останній зробив на нас вражінє словацького говору, зі звичайною в багатьох словацьких говорах примішкою не важних „русизмовъ“; для названя його малоруським або взагалі „русскимъ“, ми не могли найти ніяких основ. Зрештою наведемо одну бачванську пісню, що звернула тоді нашу увагу. Най читач прочитає і сам осудить:

1) *Národ. Sborník*, III. ст. 65—66.

2) *Věstník slovanských starožitností*, Svazek II, Ст. 29. Ч. 38: Авторъ не считаєть „Русиновъ“ южною Угорщиною за автохтоновъ или за древнихъ поселенцевъ. По его мнѣнію они поселились здѣсь лишь в XVIII вѣкѣ, когда австрійское правительство сзывало въ опустошенную Турками южную Угорщину колонистовъ отовсюды. Его описаніе быта этихъ „Русиновъ“ любопытно; многочисленныя записи пѣсенъ и разказовъ даютъ ясное понятіе объ ихъ языкѣ. Послѣдній однако не оставляетъ сомнѣнія въ томъ, что эти „Русины“ — чистые Словаки, именующіе себя „Русскими“ только потому, что они уніаты.

3) *Этнографическое Обзорѣніе*. 1898. Н. 4. Ст. 147—149.

А тамъ горе на поточку¹⁾
 Цече водичка съ паленочку,
 Цече, цече, але мутна.
 Прецо ти, мила, такъ смутна?
 Якъ же я знамъ смутна не буць,
 Жени ше фраеръ, цо мня малъ вжаць.
 Няй ше жени, няй му будзе —
 Умре му жена, вдовець будзе,
 Вдовець будзе, а я — дзивка,
 Еше я будземъ его женка.

„В 1893 р. вийшла в Унгварі цікава праця місцевого св'ященника Сабова „Хрестоматія“ і т. д. де на ст. 229 і дал. подані взірці „нарѣчїя бачванскихъ русскихъ“ із „Рус. Соловья“ без усяких приміток і уваг, із повним довірєм до їх докладности.

„Статї Slov. Pohl'ad-ів привели нас до переконання, що бачванські „русскіє“ не що инше, як словаки-унїяти, що звикли звати себе „русскими“ і називані так суєдами, хоч по мові (а правдоподібно і по иншим етнографічним признакам) не мають права до тої назви.

„Недавно дістали ми 2 кн. Записок Наук. Тов. ім. Шевченка за 1898 р. і побачили в нїй статю „Руські оселї в Бачці“ д. Гнатюка. Богата на записи бачв. говору і при тїм записи дуже докладні, воца не полишає вже нїякого сумнїву, що бачванські „русскіє“ — словаки-унїяти, що говорять досить чистим словацьким говором, із незначною примішкою „руссаго“ і польського елементу. У них нема зовсім повноголосу (хлапець, крава, драга — дорóга, плїва — полова і т. д.): т змягчуєть ся на ц (веце — бїльше і т. д.); старинне ѣ звучить або як великоруське и, або як е (мліво, плїва, человек, нївеста і т. д.); ²⁾ старинні и і ы звучать як великоруське и (віход, віорала, мі, до періні, богаті, чесні); малоруської переміни е і о в знавих випадках на і, и і ин. із виїмком кількох слів, нема (войско, рок, одговор). За те виговорюють вони разом із багатьома иншими словаками кожде м'яке д, т, с, з, як дз, ц, ш, ж: дзешац, жима і т. д., мають д перед л: складло, модліц, форми 3 ос. обох чисел без ть: можу, ору (мн. ч.), цо, сом“.

До сих слів проф. Соболевского, додала редакция від себе таку замітку:

¹⁾ Відпис такїй, як у Соболевского, крім російських пояснень.

²⁾ Транскрипция фалшива. — В. Г.

„Деякі фонетичні замітки пов. автора видають ся нам трошки спірні. Так н. пр. „войско“ а не „війско“ говорять малоруси в багатьох місцевостях України і Галичини так, що н. пр. Желеховський у своєму Словарі приймає „войско“ за норму, а „війско“ за виїмку; „говор“ а не „говір“ подибуєть ся у Квітки-Основяненка, а анальоґічні приклади не рідкі теж і в чисто народній мові; **о** в закритому складі без наголосу не все заміняєть ся на **і, уі, у, уо** (пор. явор або загально уживане слово йбоп і ин.), а поява та часта особливо в мові західних малоросів в Забужу: **гомон, радість** і т. д.; вкінці в слові „говор“ можна іще найти причину для поясненя незмінного **о**, коли возьметь ся на увагу форми **gwar, gwara**. Приім. „ви“ звучить „ві“ не лише на Угорщині, але і в Галичині і на Буковині; і нам. **ц** в 1 відм. од. ч. прикметників подибуєть ся не раз у подолянина Руданського; **брак ть** в 3 ос. мн. ч. подибуєть ся у Федьковича постійно. Та в одному автор має без'условно правду за собою: мова бачванських Русинів — вже словацька. Коли їх можна ще називати Русинами, то виключно в наслідок їх руського походження“.

Рецензия проф. Ф. Пастрнека надрукована в органі чеських філльоґів (*Listy filologické*, 1898, зош. 5, ст. 404—406) звучить:

„Письменник подає гарний опис життя Земплинських кольоністів у Керестурі, у Бач-Бодроґській столиці, в долішній Угорщині, яких уважає за Русинів, на тій підставі, що вони православної, а властиво уніятської віри. З численних взірців народньої мови показуєть ся одначе, що то Словаки, які своє рідне (цо-тацьке) нарічє незвичайно чисто переховали, хоч перші початки тої кольонізації припадають на першу половину XVIII в. Розбір доказує:

1) **ц, дз** намісь прасл. **ть, дь**: у **помоц, до пеца, ноц, медзі** і **ин**. З церк. мови перейшла **нужда**, із сербської **општїна**.

2) **ль** епент. **незнане**: **одрабїац, наохабїалі** і **ин**. Із сербщини перейшло імя **Серблін**, побіч якого приходять теж **Сервіянї, Сервіянці, Сервія, Сербі**. Чужим словом є **кромплї**.

3) **трат** і **трет** заходить без виїмків: **глава, краль, сланьїна, слама, тлачїц** і т. д. Лише **хлопі** і **хлопці** (побіч **хлалці**), як у загалї в Земплині, Шаріши і Спішу¹⁾. Так само **трет**: **време, предал, древо, стретнул, прї брешку** і т. д.

¹⁾ „Хлопі і хлопці“ уживаєть ся взагалі на цілім просторі України-Руси, а не инакше. Повна форма **приходить** незвичайно рідко і тільки в спеціальних випадках, пр. у Шевченка: **без холопа і без пана...**

4) дл полишаєть ся: модльці, приведльї, уградльї, до брадла і т. п. З книжної мови (якої, запитаю? В. Г.) або теж із сербщини перейшло: насельці; із сербщини мольба.

5) т, д перед м'якими самозв. переходить у п, дз: оец, мац, ген. мацері, будзеце, бівац, іец, пріец, дзень, челядз, дзіяк і т. д.

6) с, з перед м'якими звуками переходить в ш, ж, які є лише грубшим висловом первіснійших сь, зь: на шведе, вжал, на жемі, пенєжі, шлєбно (авт. пише: пенїжі, шлібно), проштрєд, у штрєдну руку і т. д.

7) намісь е приходять йа, а і е: дзешаток, мешац, уцалы, робйа, гуторйа, гонья, ходза, йедза, шедза, муша і т. д. і е: дзешец, веце і вецей, месо, цешко, време, пецєро, ба навіть ей: пейц, пейтнац, пейдзешат.

8) намісь первісного довгого е (ѣ) приходить і: до хльїва, хльїп ген. хльїба, у льїце, гнївал, дзіўка, на вітрі і т. д. Руськими словами є дьїда, сїдїті і ин.

9) самозвукове р замінєне через ар, ер: зарно і зерно, карк, карчма, вітаргац, церпїц і т. д. Із сербщини перейшло потпуно.

10) л полишаєть ся без зміни: мал, завїдзел, на пол цєгли і т. д.

11) З конюгації заслугує уваги головно 1 ос. sing. на -м, така як в иньших угор. словацьких говорах: будзем, одньшем, пойдзем, прївїажем і т. д. У фалькушівськїм дїялектї (пор. Broch, Studien) приходить руське скінченє -у.

„Отєя коротка характеристика вистанє по моїй думці на доказ, що мова керестурських кольонїстїв словацька. Через те праця д. Гнатюка стає дуже важним і з огляду на невелике число подібних статей, дуже бажаним причинком до словацької дїялектологїї“.

Прїдвїмо ся ближше отєм словам проф. Ф. Пастрнека (а тим самим і проф. Соболевського) і застановім ся, чи на їх підставі можна бачванськїй дїялект уважати словацьким, а самих кольонїстїв Словаками.

1 і 5 т о ч к а. Перемїна звука т на ц (зглядно м'якого ть), подибуеть ся досить часто також в иньших говорах (за те д (дъ) на дз дуже рїдко). І так:

ц нам. т: цьбта, по хребцьї, сцьїбати, цьмук, цьма. Вер. Д.¹⁾ 43. — цма, хоц, рыц, плаца, мацєрв душка, цанїстра. Вер. Зн, II. 45.

¹⁾ Скорочєня ужитї тут, значуть: 1) Вер. Зам. = Верхратсьвий, Говор Замїшанцїв (Зап. III, ст. 153—200). 2) Вер. Зн. = Верхрат-

дз намісь д: дзецко. Вер. Зам. 171. — декуди кажуть: дзяд, дзяду, дзядзю (Буцацький повіт), але взагалі се рідка проява.

2 точка: л не всуваєть ся між губний співзвук і преїотований самозвук: робю, робят, люблю, любят, кою, копят, сыплю, сыпят, любеньый, зробеньый, пупяг. Вер. Зам. 168. — здорове, вербе, Словак, жеребя. Вер. Зн. 39. — топ'ений, сыплю, сып'еш, сып'е, дереве'ный, здыб'е, ставю, храплю, спюх, корм'ений свіны. Вер. Д. 46. — лаю, правю, ламю, лапют, правят, ламют, страпеный, отровеный. Вер. Зн. II. 11. Також 47. — Ся поява заходить у дуже багатьох галицьких говорах і навіть у літературі полишала значні сліди. Тому уважати її характерною прикметою словацьких говорів (і взагалі західних славянських) зовсім не можна.

3 точка. Повноголосність належить вправді до характерниї прикмет руських говорів, але від неї є тільки виїмків, особлив в галицьких і угорських гірських говорах, що се ще велике питанє, чи належить її уважати словацьким напливом, чи останком стареруської мови. За останнім промовляє дуже багато иньших форм, які безперечно мусіли дістати ся до карпатських руських говорів із давної стареруської мови. Для прикладу наведу ще отєї неповноголосні ф'орми: глас, влас, власочькы, стра'на, злато, златити, младый, здравый, гласный. Вер. Зн. 24. — краль, заграда, драга, древо, браніті, храніті, претяті, пред. Вер. Зн. II. 315.

4 точка. д перед л не випадає: кова́дло, ко́дло, жри́дло, пи́дло, па́дло, па́длина, згі́рдливо, си́дло, си́длати, зра́дливий, длу́бати, і́дло, запопа́дливий, кудлати́й, кудли, вро́дливий, спу́ща́дло, сверде́л і свердло, гер. свердла, погордливий, справедливи́й, справедливи́сть. — ядловец, ядлівчак. Вер. Зн. II. 51. мы́дло, мы́дліті. Там же 53. рудлі. Там же 56. — бодливи́й. Там же 64. по дудлох. Там. 76. — Чому др. Пастрнек каже, що „насельці“ і „мольба“ прийшли із сербської мови, не знаю, бо оба ті слова уживають ся в нашій мові: населити, населювати. — Слов. Желехівського, I, 492; мольба — там же, 450.

6 точка. ш намісь е: шка́рупа, шкля́нка, лиші́вка, шрі́буо, шрі́бный, шпин і шпін, кошту́р, шту́кати (psl. штотґчати). Вер.

ський, Знадоби для пізнання угорско-русских говорів (Зап. XXVII—XXX і окремо). 3) Вер. Д. = Верхратський, Про говор долівський (Зап. т. XXXV—XXXVI і окремо). 4) Вер. Зн. II. = Верхратський, Знадоби для пізнання угорскорусских говорів. (Записки XL, ст. 1—112).

Зам. 166. — шкіра, шерсть, шалата, шкребати, зашпінкати. Вер. 3 н. 33. — шпінник, шпівник, шараньчє. Вер. Д. 38. шкаврúнок, шкверчок, шкырготати, шершень, вше, шмыкати, шкробати, збеш-ныңі ся, ша, кошиці, гушеніца, широкопуд, шерце. Зер. 3 н. П. 40. шыно, шымяти, шыпівати, Бешькид, шывіг, шываліті, шывіт, шыяти, шыватый, гушылі, до шыого. Там же.

ж нам. з: жвьїдувати шыа, желеный. Вер. 3 н. П. 42.

7 точка. е (є) намісь старосл. ѡ: счєстє, девєт, десєт, єдєнайцє. Вер. Зам. 162. — витезь, клєгінє. Вер. 3 н. 20. — мєсє, говєдє, набрєзглє, єдєнадцєт, двєнадцєт. Вер. 3 н. П. 27.

й втручуєть ся в сєрєдінє слєвє: дєйц, пайцє, дєйст, шєйст. Вер. 3 н. П. 51.

8 точка: Тут др. Пастрєк нє зрозумів мєєї транскрипції. Він передєв вїрно тїльки чєтири остєннї слєвє (вїд дзїўкє); в нє-переднїх нє переходить первїснє є (ѣ) на і, алє полшєаєть ся нєзмїннє; я вїддєв йєго знєком йц, бє воно так звучить у вїговорї (й + ц, а нє й + є); пор. нашє лїтературнє є в слєвєх: житє, вєсїлє, кєятє і ин. Повинно отжє бутї: дє хлывє (хлєвє), хлыв (хлєц) і т. д. Сє прєявє істнєє такєж у півнїчних угорськє-руських і дєяких гєлицьких гєвєрах. йє нам. йї (ѣ): прїєдѣ, прїєдѣтє, йєдѣ, в хлывѣ, нєгнєты і нєгнєты. Вер. Д. 15. — Перєхїд жє є на і панує загєльнє в укрєїнськїй мєвї.

9 точка: У вєїх руських (нє лїшє укрєїнських) гєвєрах нємє самєзвукєвє р, тїльки ар або єр. Чєрєз тє сє прєявє нє мєжє уважєтї сє в гєвєрї Бєчв. Русинів чужим нєпливом. Вєнє нє мєжє такєж бутї почислєнє нє користє слєвєцькєй мєвї, бє в тїй, як звїстнє, самєзвукєвє р перєховєлє сє в повнїй сїдї.

10 точка: л намісь загєльнєруськєвє в або ў: хєдїл, клєпкєл, гвєрїл, повїдал. Вер. 3 н. П. 12. застрєлїл, вєлєтєлїл, бєсєдєвєл. Там жє, зѣ. вїдѣл, прїшєл, спєлєшїл, зєбїл, зрєбїл, одєгнєл, бєл, сєпївал, пєбїл. Вер. 3 н. П. 38.

11 точка: Сє прєявє істнєє такєж у гєлицькє-руських гєвєрах; пор. памєтєм, кєпам, повїдєм. Вер. Зам. 180. — прєчєтєм. Вер. Д. 11.

Як бєчїмє отжє з тєго, фїльєлєгїчнї вїснєвкї проф. Пєстрїкє тє проф. Сєбєлєвськєгє нє дужє так прємєвляють зє тїм, абї гєвїр Бєчвєнських Русинів уважєтї бєз зєстєрєжєнє слєвєцьким. Тїм мєншє будуть прємєвлятї зє тїм й отсї прєявї, якї пєдєє нїзшє і якї пєдїбукють сє в вїншїх руських гєвєрах, а прє тє істнєють такєж у бєчвєнськїм дїєлєктї. Пєрєйду їх пє чєрєї, нє мєєчї очєвїднє прєтєнсїї вїчєрпєтї їх вповнї тєй нє дєбєчєєчї дє тєго тє-

пер конечної потреби. Для лекшого перегляду подаю їх у поазбучнім порядку :

а нам. **е**: дашто, нїгда, даколи, даяк, часнок, відчাপити, ко-чарга. Вер. Зн. 16. — дас, дагде, причапити ся, барложина, печарка, гадваб. Вер. Зн. II. 23.

а намісь **о**: каждый. Вер. Зн. 161. -- жоўтагрудка, шка-рупа. Тамже. — Лапух, жалудь, нагавиці, рибалів, манастырь. Вер. Зн. 17. — амелюх, канов, карчма. Вер. Зн. II. 25.

е зам. **і**: трепати, трепнути (psl. трепати), метлиця. Вер. Зам. 158. — ящерка, крѣсло, рострепати. Вер. Д. 15. — постретнути, зверіти ся, застреліті, потребный. Вер. Зн. II. 19.

є зам. **і**: нет. Вер. Зн. 13.

е по шипячих: вчера, вчерашній, жена, чеўо, шестый, пўацем, дождем, нашего, нашему, вашего, вашему (psl. нашего, нашѣм, вашого, вашѣм). Вер. Зам. 159.

всувне **е** нам. загальнор. **о**: ўоген. Вер. Зам. 161. — вогень, вугель, вікен, волокен. Вер. Д. 32.

е нам. загально-руського **о** (старосл. ъ): плетеме, крївнѣме, хочѣме, возиме, клепаѣме, кажемѣ, берѣме, купѣѣме, хоснуѣме і т. д. Вер. Зн. 17. — репуха, червѣный. Вер. Д. 21. — беднар, слѣбно, выслебодіті, дехтор. Вер. Зн. II. 25.

е ослаблене на **ь** і відпале: уж, булш, повиж, пониж. Вер. Зн. 16. нѣньго. Вер. Зн. II. 24.

йѣ нам. **я**: йечмінь. Вер. Д. 26.

йѣ нам. **о**: ѣлень, ѣден. Вер. Д. 17.

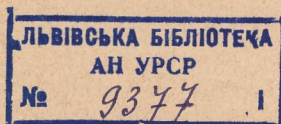
і (або **й**) не приставлене: я шоў, нашоў, пришоў. Вер. Зам. 164. — Суе, гумен, зраельський, мѣно, мнѣ, но, шторія. Вер. Зн. 25. — зашлый, зышла, зышбў. Вер. Д. 12.

і намісь старосл. **л**: запрігати, багнѣткы. Вер. Зам. 162.

і по **х**: воріхі, пуляхі. Вер. Д. 14.

і по **г**: гінуті, стоногі. Вер. Д. 14.

і по **к**: совіра і секіра, кіпіт, шепкі, тріскі, воўкі, подолякі, коновкі, давкі, буракі, щупакі, кішкі, слівкі, жоўтобрушкі, ласкі, галузкі, кавкі, куркі, коровкі, відаті, кракі, співанкі, капшукі і ин. Вер. Д. 14.



і нам. и: клікати, маліны, черніцьї, приходлі, піріг, рублі, хомік любіт быті, гадіна, ліпа, колі, зімно, слізкий, яліця, ніч, діка качка, летіт, відіт, заклікати, платіті, пуєтіті, вышлі, іті, сліна, про-стїрала, слівка, кушті, біті, свія, базнік, відно, зірнічка, міса, мі-ска, ліс, табліцьї, саміцьї, хвіля, дьгїна, сіго, велікій, іді, біч, ліст, лупіна, баравіна, Мікбола, Міхал, половіна, щетїна і ин. Вер. Д. 13. — ріш, тісяч, повітріца, підгорліца, сініца, бліскавіца. Вер. 3 н. II. 21.

і намісь загально руського **ь** у визвуці: десі, якісі. Вер. 3 а м. 159.

и ослаблене на **ь**: полеть, подь, помоль ся, моўч. Вер. 3 н. 15.

о нам. е: тутошній, жобрак. Вер. 3 н. 15.

о заховане в назвуці: од, одрубати, одоймити, овес, орел, они, огонь. Вер. 3 н. 16. — отписати, око, осем. Вер. 3 н. II.

о не стиснене: дрозд, войско, рожок, оборог, гамор, мозоль, роля, война, скоро (скіра), скаророжний (hässlich). Вер. 3 а м. 158. — смутость, неукость, малость. Вер. 3 н. 13. — спознати, потом, подобний, подошва. Тамже 16—17. — кос, сок, достати. Вер. Д. 20. — конь, рок, стол. Вер. 3 н. II. — гвозд, збойник, вандровнік, пол, мог, паробок. Тамже 19.

о нам. старосл. **ъ**: го (psl. вѣ), зо (psl. изъ). Вер. 3 а м. 163.

у початкове заховане: ус, усатый, уж (вуж), уселниця, удти, ухо, уд, уддати, удкы, удляк. Вер. 3 н. 21.

у випале в визвуці: чом. Вер. 3 а м. 165. — дораз, до дом. Вер. 3 н. 26.

у намісь и: шубениця. Вер. 3 а м. 159.

у нам. ю: брух, жоўтабрух, шеленьцу, пшеницу, вітцу, смаль-цу, перцу, працювати. Вер. Д. 28.

ў нам. ю: я знаў (я знаю), я ся боў (я ся бою), я краў хлїб (краю). Вер. 3 а п. 163.

ю нам. і: перепюўка, вевюрка, гоўубюнка, мюд, люд, пуро, підвечурок, тютка, вюў, мюў, плюў, нюс, вюз, загрюб, стюк, рюк, тюк, люг. Вер. 3 а м. 158. — тютка, при нюй, юй, в нюм. Вер. 3 н. 12. — селезюн, матюр. Вер. Д. 16. — палюнка, камюнка, влюк. Вер. 3 н. II. 6.

ь (старосл.) нам. е: червеный. Вер. 3 н. 23.

кінцеве **ь** загублене: кін, заяц, збесні́лост, выживно́ст, пят, гус, кыст, серет, ї́д, яблiн, Гриц, ты́жден, влен. Вер. Зн. II. 31.

в заникле: шитко, ода, олю, олово́й, віторок. Вер. Зам. 171—172. — озмити, ладыка, язати, приязати, шельіа́кый. Вер. Зн. 43. сятый, обісити. Вер. Зн. II. 54. — вуця, жидуськый, дыдуськый, сятый, сященник, облаки. Вер. Зн. 45.

в перемінене на **х**, **г**: **г** ночи, **х** поли, **г** леб, **г** водо́й, хпау́ **г** воду, **г**мерти, хпасти, хпечи. Вер. Зам. 169. — **г**мерті, **г**ломити, хпिति сьі, хпарити, нахчити сьі. Вер. Д. 28—29. — **г** вечір, **г** зiмны́, **г** ным, хперед, **х** по́лю, **х** корени, **х** твoйй халу́шi. Вер. Д. 48. — Вер. Зн. II, 48.

приди́хове **г** перед **а**: гадваб, Гамерика, гамерицкый, гарджа. Вер. Зн. II. 26.

г нам. **в**: ідовець, ідова, ўо́гдовіти. Вер. Зам. 169. — Вер. Зн. II. 49.

г нам. **к**: гелзкый (ковзкый), гнипель, гніт. Вер. Зам. 168. — канюта, грайцар, кукурігати, говбень, мурянты, голесо, дюг, папріга, пістриговатый, горолиця, да́де, масла́г, та́гже, вели́дєнь. Вер. Зн. 37. — ві́га, і́дзый, вельгій, базы́і, хоўзгій, лыжга, рiзга. Вер. Д. 45. — трок, гу, г, набрезгій. Вер. Зн. II. 46.

д не випале: згаднути. Вер. Д. 43. — за́холоднути. Вер. Зн. II. 53.

дж нам. **ж**: рджа, рыджык, медже, меджа, пряджа, чуджый. Вер. Зам. 167. — хо́джу, ві́джу, раджу. Вер. Д. 41.

Піднебенні **ж**, **ч**, **ш** змягчені: чюти, качька, квочька, сорочька, ночювати, ножичькы, болячька, пісничька, рогачь, ничь, хочю, ящюрка, щюка, вижю, лажю. Вер. Зн. 33. — Вер. Зн. II. 45.

глухі співзвуки перемінені на звучні: зiло, зiгляный, голесо, ны́гда, гiяг, драбачька, дубнути, дубкати. Вер. Зн. 46.

звучні співзвуки перемінені на глухі: Бух, я мух, плух, опстати ся, бряткый, бу́ть, оды́щина, мош і т. д. Вер. Зн. 45.

к намiсь **ц**: квітнути, квітен. Вер. Зам. 166. — квіток, квіте, квітна неды́ле. Вер. Д. 39.

лу нам. **ов**: слуп, тлустый. Вер. Д. 31.

всу́нене **н**: ленга́рь, мильнiйший, познаемный, задавнистый, джангiливый, окрімный. Вер. Зн. 43.

н нем. **ль**: та́ныр, ковбен, кестемен. Вер. Зн. 30.

н змягчене легко: гор'нец, підн'еб'єнь, до н'єго, зн'єсті, н'є, баран'єц, н'єма, н'єбо, н'єсти. Вер. Д. 44.

р перемінене в л: шріб'ю (psl. срѣбро), скорозливый (frühreif). Вер. Зам. 166.

р випале: кстити, коч'марь і кач'марь, коч'марка, фештер, гоньцьї. Вер. Зн. 44.

р відпад співзвука у визвуді: секвест, (засеквестовати). Вер. Зн. 45.

с не змягчене: писмо. Вер. Зн. 31.

т втручене між два співзвуки: стрібро, стріберный, стредок, стредина. Вер. Зн. 43. — стріж, стрітити. Вер. Зн. II. 50.

т відпад співзвука у визвуді: носє, ходє, хотє. Вер. Зн. 45.

х нам. г: Бох, корибух, плух, я мух. Вер. Зн. 38.

єц нам. ець: їотец, їдовец, намелец, жеребец. Вер. Зам. 166. — воробец, хлопец, столец. Вер. Д. 40.

яц нам. яць: заяц, місяц. Вер. Зам. 166.

ц нам. ч: цы, боцан, уцтвость, пец. Вер. Зам. 167. — скоцень, быцкы. Вер. Зн. 34. — пец, інацы, скоцный лен, непоцтывый, ніц. Вер. Д. 41. — ца, ці, моц, пец, овоц, оце наш, цвал. Вер. Зн. II. 43.

ц нам. щ: вец. Вер. Зн. 35. — цо. Вер. Д. 41.

ч нам. ш: чкода, чкідливый, чкола. Вер. Зам. 167. — чапка, началистый, почмыгати, укач. Вер. Зн. II. 44

ш нам. ч: накаршниця, што, штырі. Вер. Зам. 167. — рушнік, хробашный. Вер. Д. 42.

У подоблюване: челянник, голонный, унну, донне, уннати, ж жонов, ш шустром, ш чоловіка, вышше, нат стоўпом, опстати, оптях, заропку. Вер. Зн. 42.

Наголос. „Українсько-руський наголос рухомий і може стояти на різних складах слова; одначе в говорі Лемків та Замішанців він стоїть усе на передостатнім складі пр. я кўпїў бїки на ярмаку у гірняка“. Вер. Зам. 155 і 165. — „В долівськїм говорі наголос теж рухомий, але вже обявляєть ся в ньому наклін до постійного акцентованя: вбрел, пятєро, сѡва, вѡса, лєтїт, ластївка, слѡга, гнѡздо, блѡхѡ, пщѡла і т. д.“ Вер. Д. 34-35. — „В говорах зах. угорско-руских Руснаків наголос кладе ся так як в польськїм: вѡда, трѡва, лўка, гѡра, рїка, мѡтыль, ѡзык, чѡло, члѡвек, молѡко, кўпит, застрѡлїл, вылѡтѡл, бесѡдѡвал. Вер. Зн. II. 35.“

Як видно з того, тих прояв, що не входять у літературну українську мову, але подибують ся в поодиноких діалектах так

само, як у бачванськiм, є спора пайка. Зауважу-ж тут, що я цитати брав тiльки з праць проф. Верхратського, а поминув умисно свої записки з Угорської Русь, оголошенi в Етнографiчнiм Збiрнику (Т. III—IV i IX), iнакше число цитатiв, i звукових прояв значно збiльшило б ся було. Додам також, що диалектольоґiя наша не оброблена ще вiдповiдно на цiлiм своїм просторi та що дослiди, поробленi на всiй полосi, де стикають ся Русини зi Словачками i Поляками — схiдна язикова група з захiдною — дали б результати, що ще бiльше промовляли б проти думки проф. Пастрнка та Соболевського.¹⁾ Морфолоґiї, синтакси та лексики, що також промовляють бiльше за злукою бачванського говору з українськими, нiж зi словацькими, не тикаю тут, бо сего не робили й мої рецензенти, та надiюсь зробити те при иньшiй нагодi.

Наведу ще тут погляд Срезневського на кiлька примiт угорських говорiв, з яких деякi дотикають i бачванського диалекту.

¹⁾ Подiбнi говори мусять iснувати не тiльки на словацько-руськiм, але й на польсько-руськiм пограниччю. (Теоретично вони мусли б подiбатись всюди там, де стикали б ся Русини з захiдними Славянами). Що воно так, потверджує отсей факт мiй здогад. У „Правдi“ з 1872 р. умiщена невеличка стаття пiд назвою „Мандрiвка на Українське Пiддяся“. У нiй звертає увагу автор мiж иньшим також на мову в деяких пограничних селах, а з тих нечисленних вiдривкiв бачимо, що анальоґiя мiж говором села Сидорок та Бiлого з одного, та словацько-руськими з другого боку, все таки iснує. Наведу вiдривки: „Пiд Бiлою Русини вимовляють лiтеру **ѣ** там, де вона вживала ся в церковно-славянськiм язичi, тiльки не так, як його вимовляють Великоруси, а з протягом, дуже виразно розкладаючи його на **i** i **e**. Так вони кажуть: хлiеб, хмiель, рiедко, на полiе, дiєвчина, в лiєсiе, тобiе, не лiечь, не вiєдаю i протягують голос **ѣ** (**ie**) навiть довше, нiж Поляки i Сiверяне може тим, що всi Русини на Пiдлясi говорять дуже з протягом, неначе спивають своєю мовою. Лiтера **ѣ** не тiльки не змiнилась на **i**, як на Украiнi, але навiть саме українське **i** часто у Русинiв змiняєть ся на **ѣ** (**ie**); так вони вимовляють: хлопiє; а не хлопцi; навiть в деяких inf. дiєсловiв замиєць **и** вимовляють **ie**: колядуватiе, кричатiе, замиєць колядувати, кричати. Голос **ie** (чи **ѣ**) дуже любиймий звук у Русинiв Бiльськiх i вони все вернуть вимову на **ie**. Деякi хлопцi навiть свої Сидорки звали Сидоркiе. Друга форма бiльської вимови, наближаюча її до черниговської-сiверської, то голос її далеко м'якший, як по правiм боцi Днiпра i навiть по лiвiм, як в Полтавщинi. Не вважаючи на те, що поблизу Мазури, а в мiстечках Поляки дуже твердо вимовляють своє **у** (**ы**), Русини дуже змягчують своє **и**. В прошедшому часi дiєсловiв вони зовсiм змягчують **и**, як Великоруси, хоч i не во всiх словах. Так ви почувете такi слова, як: iехати, робити, ходити, мочити, продавати i разом з ними: iєстѣи, купувати i навiть такi слова, як кричатiе. (Ст. 316—317)..

Срезневський¹⁾ уважає отсі прикмети угро-руського „нарвчія“ останками давної старини: 1) Звук **ы** по горлових г, к, х: гыну, доугый, благый, кыдати, усякый, жидовьський, хыжа, хыжий, глухый, сохы; 2) Звук **е** на початку слова намість **о** пр. јединъ, једна, једно (приклади педаю правописью оригінала); 3) Склада **ра, ла** намість **оро, оло** в деяких словах: голова і глава, дорогой і драгий, золотый і златый — та одно **а** намість двох **о** в слові гварити намість говорити. 4) Мягкий виговір співзвуків **ж, ч, ш, щ**: жјаль, чјась, нашъ, нашје, нашјо, шјановати, щјастъји — і **з, ц, с**: сю, пшеницја, пїрницја. 5) З відм. рl. муж. і сер. роду закінченый на имъ (осмъ, ймъ) намість **омъ**: волимъ, волейкымъ, хлопцїмъ. — Що сей погляд має рацию, се зовсім певне.

І ще на одну річ зверну увагу, що може мати вплив на остаточне порішене питання, до якої славянської групи належить зачислити бачванський говір. Як відомо, білоруська мова витворила ся також на місці зіткнення східної (руської) з західною (польською) групою славянських говорів. Схожість білоруських говорів із бачванським так бе в очи, що се мусить зауважати кождий славіст. Тим більше може дивувати, чому білоруських говорів не зачислює ніхто до західної групи, а бачванський зачислює? ²⁾ Для показу подам тут одно білоруське оповідане:

О під ударенем змінєть ся на **у**, як на Полісі; тут говорять: кунь, вул, вун, пуйде, у панув, у жидув. А за те в деяких словах **о** не змінило ся не тільки на **у**, але навіть ні на українське **і**; так Русини під Білою кажуть: пойде, кот, кошка, пошлі купувати... Українське **мяге рь** тут зістаєть ся твердим, як в словах: ору, говору, зора, а за те шипучі літери змягчають ся зівсім, як в Чернігівщині: Шьож ти ше рвеш? (Ст. 373)... Окрім помянутого в вимові підбільській часом трапляєть ся форма прошедш. часу дієслова на **л**: поробіл. (Ст. 374). Дальше (ст. 376) наводить автор невеличку розмову свою з молодницею. Хоч як коротенький текст розмови, то все подибуємо в ньому ще одну дуже важну прояву, а власне дзекане. Подам слова жінки: „Бо я хліб **дзієсь** пеку. Всеі наші пошлі в поле, а я маю що робіти в госпдіє. Чого ти вляз на вікно? (крикнула до хлопця). А йді до хороби! **Ходзь** на двір. От хлопці гуляют на дорозі, а то я тобі дам. Та не рви моркви, бо ще зельона, недоздріта. Тікай до хороби“. — Очевидно, що докладні диалектологічні студії переведені на місци виказали би далеко більше аналогічних прояв. І знов з того виходить, що на підставі наведеної з гори формулки не кождий говір можна зачислити до якоїсь язикової групи. Дятого треба узгляднити ще всякі інші моменти, чого до тепер власне не роблено.

¹⁾ В статі „Русь Угорская“ і т. д.

²⁾ Розумієть ся в науці, бо політичних шовіністів не бракне ніде.

„Байка изъ деревни Каракули Бѣлостокскаго уѣзда.

Жыў кѣдысь собѣ Ясько. Іонъ не разъ возіў жидоў. Разъ прійшоў до ёго одзінъ жидъ и каже: Яську! завезі минѣ до мѣста, я тобѣ добри грѣши дамъ! Гѣто было ў нѣче и Ясько не хоцѣў ёго везьці. Жидъ просіў ёго, просіў и каже: Яську! хоцѣ, пойдзѣмъ до корчмы, я тобѣ дамъ кварту водки. Ясько каже: Дзе я тамъ пойду! Не хѣчу ісьци и не поѣду; еще копъ дзе разбойники забіли. — Жидъ сталь просіць ёго и Ясько пошоў зъ нимъ до корчмы, вѣшпў водку и повѣзъ жидѣ до мѣста. Жидъ купіў скла ў мѣсци и енѣ вѣхали уже до дому. Дорѣга йшла чрезь лѣсь. Жидъ глянў на перѣдъ и каже: Яську! што гѣто такое? А тамъ стојало кѣлька стѣндеры (пні) и Ясько сказаў: Чуешъ, гѣто мѣси разбойники. Аей, аей, што тѣразъ будзе? Енѣ насъ забіюць! Жидъ каже: Яську! я ўлѣзу подъ скло, а ты вѣдзь. — Улѣзъ жидъ подъ скло и сѣдзиць, а Ясько ўзяў кія и каже такекъ розбойникъ: Што ты везешъ? — И зноў отговѣруе: Не бѣце минѣ, я везу скло. Позней пѣняў кія, екъ дасць по склѣ разъ, други! А жидъ ўсе кричиць: Дзвнъ, дзвнъ! — не бы то скло пѣнкае. Узяў Ясько коня и вѣдуць домѣй, а жидъ каже: Яську! а што, разбойникъ уже не задзи? — Э, кѣды мы ихъ уже провѣхали, сказаў Ясько. Вѣдуць енѣ далей, ажно кѣле дорѣги пне стојць и жидъ пытаѣце: Яську! Што гѣто такое? А Ясько каже: Я тобѣ казаў: Не вѣдымо, а то бѣдѣ еще будзе, а што ты не вѣрыў, тожъ гѣто воўкѣ; енѣ насъ уже не пѣсцяць живѣхъ. А жидъ каже: Ну, Яську, чи у цибѣ верѣўка есть? А дзець есть кусѣкъ, то на што тобѣ нѣ? — Чуешъ, привяжи мене подъ возомъ и я буду брѣхаць, бо воўкѣ, ты самъ вѣдаешъ, бојце собѣки. Привязаў енъ жидѣ, а самъ екъ стаў ганяць кѣни, то ажъ гукъ по лѣси пошѣў, а жидъ усѣ, екъ „гимъ гаў“, такъ „гимъ гаў!“ Одвѣхаў Ясько одъ лѣса, розвязаў жидѣ и каже: Копъ цибѣ, жидъ, хворѣба ўзяла, за цибѣ я дзѣсей чѣсто праполѣхаўсе. Привѣхали енѣ до селѣ; жидъ ўзяў ў корчмѣ водки, даў трѣха и Ясковѣ и каже: Уй, якіе кѣпекіе розбойники мѣло кѣемъ не забіли мене! Зъ гѣтыхъ поръ іонъ навды не вѣдзі ў нѣче“.¹⁾

Як уже з сего показуѣтъ ся, спѣльных точѣк мѣж сим говоромъ бѣлоруськимъ и бачванськимъ в дуже багато. Колиж би ми втягнули для порѣвнаня ще й инѣші бѣлоруські говори, тодѣ та схожѣсть вѣйшла б іще сильнѣйша. Та се не належить до моѣ працѣ, тому й на сѣм зупиняю ся.

¹⁾ Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ. Т. 46. Ст. XIV—XV. (Образцы бѣлорусскаго нарѣчія разныхъ мѣстностей доставленные П. Авенаріусомъ.)

Оттак перейшов я ріжні звістки про Бачванських Русинів, висловляючи й свої погляди на їх діялект. Як видно, то до 1898 р. не уважав ніхто Бачванських Русинів Словаками. Аби порішити одначе питанє про їх національність, треба знати, які погляди в тій справі мають самі Бачванці. Повисше мали ми вже нагоду переконатися в часті про те із двох друкованих листів до „Зорі“ і д. Павлика. Тепер подам я недруковані ще нїде листи Бачванських Русинів до Товариства „Просьвіти“ і до мене.

В архіві „Просьвіти“ переховуєть ся 10 листів із Бачки, але з них тільки два заслугоє опублікованя в цілости. В них пробиваєть ся велика радість з тої причини, що Галичани не забувають про Бачванців і відзивають ся до них деколи. Се додає їм відваги і надїї на ліпшу будучність і довіря до власних сил. Дуже гарний лист д. Югика (що живе тепер у Сримі), а незвичайно інтересний його погляд на північних Угро-русинів. Листи сї звучать :

І. „Поздравляю васъ любезно, всѣхъ членовъ Просьвѣти совокупно съ вами и всѣхъ галицкихъ Русиновъ. Благодаримъ вамъ сердечно за вашо дари и красни кнѣжочки, што ви намъ каждаго часу посилате и желаємъ вамъ доброго здравя, жеби сте радосно дочекали день Воскресенія Господня : то вамъ желаємъ.

„То вамъ пишемъ, же у Панчове нѣтъ Русиновъ, лемъ у тихъ мѣсточкохъ, где емъ вамъ уже обявилъ. Керестуръ, [з] 4731 жителями, 703 домни нумери и то сами Русини у нашомъ селѣ, ми себѣ сами росказуеме и у насъ народъ не бѣдуєть, бо у насъ земля благородна, а люде робучи вредни¹⁾. Ту пановъ нѣтъ, лемъ двома паноцове, цїякъ²⁾, двома учителье, а други двома учителье суть такожь земледѣлци. А ми вшитки еднаки ; котори охотни до роботи, той мае вшиткого, што му потребно. У нас ся роди пше-нѣца добра, жито, овесъ, ячень, кукурица, конопи, просо, репчень, а вшитко красне. А од сусиднихъ народовъ и од пановъ не маємо жадной хиби, ани ниякого преслидованя. Ми жиємо у слози³⁾ з ними ; они приходять до нас во гости, а ми до них. Ту су люде добри вшитки и намъ сусадни мѣста суть : 1) Кула, там жию Мадяри, Шваби и Раци.⁴⁾ 2) Червенка, сами Шваби. 3) Вепровичъ, Мадяри и Шваби. 4) Филипова, Шваби. 5) Лалить, Словаци и Раци. 6) Торжа, Шваби. То вшитки ся з нами сходя, кажди день. Ту

1) Пильні, працьовиті.

2) Дякъ.

3) Згоді.

4) Сербі.

нѣтъ такой народности, што би другу давила. У комитатѣ може кажди бути, кто мае учености, даякого званія. Мадярски языкъ дипломатски. Маеме равноправность. Лемъ то правда, же платиме велики податки. Бѣтъ у насъ, што плати 500 золоти на годъ порцію¹⁾, а инше вшитко добре.

Одъ насъ троме хлопн Русини з Б. К[ерестура] пошли початком мѣсяца марта 1882 года до Іерусалима: Мудри Теодоръ, Георгій Югасъ, Сантанъ Михаилъ. То е нове у насъ. Дай имъ, Боже, щасливу дорогу.

Куцура тишь велике село, але тамъ сугъ и Мадяри и Шваби. Русиновъ лемъ половица. Войта маю Русина. Вола ся Михнякъ Дюра Михалъ. Вербасъ Стари — тамъ лемъ мало Русиновъ. Варадинъ (Neusatz) — и ту не много. Дюрдьово — тамъ єсть 86 домово нумери, 720 ланци землѣ мають, але тамъ єсть много Серби.

За Дунайомъ єсть: Въ Шиду, Беркасовъ, Бачинци, Микложевци, Петровци²⁾. И кажди маю свойого попа и церкву.

Объявляю вамъ и то, же Дунай таки мали булъ того року у фебруару в марцу, же на поеднихъ мѣстохъ пешо люде преходѣли и то до теперъ нѣгда не було. А теперъ уже вода растетъ и дамши можу ходитъ. С тимъ оставамъ у Керестуре вамъ понѣжни и благожелателни пріятель Іоанъ Виславеки. Дьоровъ³⁾. 14. 3. 1882.“

II. „Славному Товариству Просвѣти у Львовѣ.

На моей адреси прислани книжочки одержалъ емъ, то єсть за два мѣсяци, май и червень текущаго року и послаа адреси доручилъ кождому, котори радосно їхъ приняли. И ти други книжочки, котори даромъ прислани болше разъ, то я кождого року роздѣлилъ школярямъ на екзаментъ, бо у членохъ Просвѣта находятся кождого числа поодна книжочка и скоро уже во кождомъ рускомъ доми находится Просвѣта. Я ихъ даровалъ и другимъ, котори и не спадають д Товариства, котримъ якую потребовало, бо не кожда книжочка за простихъ людей важна н. пр. Роскази про небо и землю, Про сили природы — не єсть за кождого, дакотори любятъ святиню, а дакотори Историю Народну или Историю Єсте-

¹⁾ Порція — податок; се слово уживаєть ся і в північних комітатах Угорської Руси.

²⁾ Як із того видно, селяне вміють добре відріжнювати Русинів від Словаків і їх сіл не зачисляють до своїх.

³⁾ Се той самий, що писав і повисший лист до ред. „Зорі“. Властне довідую ся в сій хвилі, що він умер сього місяця (март).

ственную, а дакотори книжочки забавни; то межи Просвѣту найдется розлични книжочки, та я уже знаю, кому яку треба дати.

Дуже вамъ сердечно дяку[ю] за книжочки, котри ви за насъ даромъ прислали. Най на васъ не забувае всевишній Господь николи так, якъ що ви за насъ не забуваете. Ви одни на свѣтъ даєте радость до нашихъ сердцахъ. Не даєте намъ такъ тяжки рани до сердца, якъ намъ дають наши Угорски Русини. Гдесъ тамъ сподъ гор Карпатскихъ находится одна Газета на мадярскомъ языку для рускаго народу. Чи она есть мила для Русина? Нѣ, така стоитъ передъ нами, якби вовкъ стоялъ перед овцю. Перви разъ малъ емъ щастя проч[ит]ати 15 червня газету [Kelet], у которей було надруковано: ez a nép, a melyik anyira szereti a magyarságot és annyira szeretne megmagyarosodni; ez a nép jobb sorsra és több figyelemre benne erdemes — то есть: сей народъ, котори на тилко любить мадярщану и на тилко любилбися помадярити, сей народъ лѣпшей и болшей благодарности малби бути достойни. Olszavszky Lajos. — Лѣпше булоби ся такому пану не мишати мадярскою газетою межи руски народъ. Коли онъ знае газети писати, то онъ познае и уставъ граждански мадярской держави: праворавность (sajat-szabatság). Лѣпше було би ему руску газету писати и не умеръ би поль дна скорше, як мае умерети и восталби рускимъ патриотомъ.

Я завсегда думалъ, що въ Угорщини пол миліона Русинохъ, а теперъ знаю, же нѣтъ Русинохъ лишъ въ Бач-Бодроцкомъ и во Сремскомъ комитату.¹⁾ И ми дуже любимо нашу землю и припознаемо, що есть земля мадяровъ и ми ей граждани, припознаемо нашего Милостивого Короля Франць Іосифа I и ми завсегда готовы добри и зли часи подѣлити зъ мадярами, лишъ свою народность будеме хоронити по нашихъ свободнихъ правахъ. Хотяй насъ въ Куцурі не вси жителъ руски, лишъ два части, але зо всимъ руске село; маемо Русина нотаруша — руского священника синь, Луцканци Бергаланъ — и теперъ прошлихъ дняхъ юнія 24 булъ на-имено[ва]ни от солтабирова (штулрихтера) потновтарушъ также руски синь (унтернотаръ); у нашимъ округу маемо подсолтабирова (унтерштулрихтеръ) также руски синь съ Коцура, еще молоди, 26 лѣтни, на которого маеме болшу надѣю, Шоошъ Гавривль; всихъ рускихъ панохъ маемо, еще воздухъ руски надъ нами и самъ Господь Богъ Русинъ, наши дѣти кажуть. (Дальше згадуе про жинива і членські справи). 25. 6. 1890. Іоанъ Югикъ“.

¹⁾ Подкарпатски Русини уже скоро вси помадярени. — *Прим. автора листу.*

Інші листи не цікаві для нас, тому я подам тільки, про що в них говорять ся :

III. 6. 4. 1884. Подяка читальні в Коцури за даровані книжки.

IV. 22. 10. 1888. Письмо з Куцури від Івана Югика. Повідомляє, що з'єднав нових членів Просьвіті і просить написати йому, чи не міг би зі Львовом навязати торговельних зносин, бо він торгує яйцями і маслом.

V. 20. 1. 1889. Від тогож. Повідомлене про впис нових членів і виступлене деяких давнійших.

VI. (Без дати). Від тогож. Повідомлене про членів, надто про пенсіонованого урядника, Русина, Гавр. Гвождяка, що оснував фонд на вивінування бідних дівчат.

VII. 19. 9. 1889. Від тогож. Справи членів.

VIII. 1889. Від тогож. Справи членів.

IX. 30. 9. 1890. Від тогож. Справи членів.

X. 15. 11. 1890. Від тогож. Справи членів.

Дальші листи, писані до мене, походять від двох богословів, одного учителя і одного селянина. Вони написані на мою просьбу, до якої дали причину рецензії проф. Пастрнека та Соболевского. Прочитавши їх, я подав із них зміст усім чотиром моїм знайомим і просив висловити свої погляди в тій справі. Вони зробили те; і хоч може не одно не витримає в них критики, то всеж вони будуть мати вартість як вираз поглядів Бачванців у справі приналежности їх до нашої нації. Подаю їх у повній основі :

I. „Чи правда що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки? Не е важнійшой рѣчи, хоть котрого народа, якъ самъ отвѣтъ на вопросъ какой онъ національности. Я думаю, що то и не тяжкое дѣло постановити за який народъ, котрой онъ національности приписати ся имѣеть. Не такъ се дѣло стоить съ нами, Бачвано срѣмскими Русинами. Хотя мы сами себе считаеме Русинами, и не е жадного человекъ, котрый бы иньшакимъ считаль себе якъ Русиномъ, однако намъ учени люде не хотять признати право называти себе Русинами, но они называютъ насъ Словаками. По чему? По тому, що наша малоруска мова змѣшана дуже съ словацкою мовою и подбаеть больше на словацку якъ на руску. То ихъ единый аргументъ, на котрый основувати можуть свои доказы, больше дармо будутъ шукати, бо ихъ не годни найти.

Чи правда, що Бачвано-Срѣмски Русины Словаки и нѣтъ Русины? Отвѣчаю певно нѣтъ! Хто хочеть о томъ пересвѣдчити ся, най познакомять ся исторією нашего Бачвано-Срѣмского народа.

Хоть не е о томъ опширной исторіи, но то е певно що они приселли ся изъ повночной Угорщини, изъ комитатах Zemplèn и Sáros. Рокъ переселенія не е точно опредѣлений, по вообще мѣнне е, що то стало ся передъ якихъ 150 роковъ, отже при концѣ першой половинѣ XVIII. столѣтія. Только певно знаеме. Въ Земплинскомъ и Шарошскомъ комитатахъ и теперь сущъ таки само Русины, и съ такою мовою якъ въ Бачцѣ и въ Срѣмѣ. Сін Русины змѣшани сущъ съ Словаками. Словаки говорятъ чистою словацкою мовою, а Русины такою, якъ то п. Гнатюкъ указалъ въ брошурѣ: „Руські оселі в Бачці“ т. е. мѣшаною руско-словацкою мовою. — Якъ же то можна, вопрошаю, що одна часть словацкаго народа въ одномъ селѣ говорить чисто по словацки — друга же часть того самого народа (бо консеквентно и они Словаки), въ томъ самомъ селѣ говорить рускою мовою мѣшанною съ словацкою? Если они одинъ народъ словацкій, тодѣ повини мати и одну мову словацку, або если одна часть якого села измѣшати свою чисту словацку мову съ рускою — тодѣ повина такъ само и друга часть народа того самого села.

Фактумъ е то, що такихъ селъ — где Словаки змѣшани съ Русинами — въ повночной Угорщинѣ е дуже много. Якъ же то стало ся? То иньшакъ пояснити не можно якъ такъ, що въ часѣ поселенія Русиновъ въ повночну Угорщину — одна часть Русиновъ поселила ся межи Словаками, котры уже тамъ жили, а зачѣмъ Русинъ лехко можетъ навчити ся словацкой мови, совсѣмъ натурально сталося, що Русины въ тыхъ краяхъ черезъ сообращенье, торговлю и т. д. мало по малу все больше и больше мѣшали въ свою мову слова и формы словацки и изъ того произошла мова не словацка но „словенска“.

За доказъ того довожу нашихъ Срѣмскихъ Русиновъ. Они поселили ся тамъ изъ Бачки, где Русины не сущъ дуже мѣшаны съ Сербами и Хорватами и такъ они свою мову, с котру прійшли тутъ изъ повночной Угорщини не мѣняють. Но Срѣмски Русины мѣшаны сущъ съ Сербами и Хорватами и въ слѣдствіе того они въ свою руску мову уже дуже много примѣшали Сербски слова и формы. Если такъ стало ся съ Срѣмскими Русинами лишъ черезъ нѣсколько десятокъ роковъ, дуже легко могло стати ся то само съ Русинами повночной Угорщинѣ.

Русины въ комитатахъ Земплинъ и Шарошъ называютъ себе „словаками“, они говорятъ „по словенски“. Они знаютъ, що ихъ мова уже не чиста руска, прото частѣйше называютъ себе „Словаками“ якъ Русинами. Не кажутъ, що они Словаки, бо они

дуже ясно различають Словаковъ отъ Русиновъ (Словяковъ) и про то веѣ кажутъ, що они той самой народности якъ прочи Русины на повночній Угорщини.

Не можно певно знати чи сіе ихъ назвиско: „Словякъ“ и въ давнѣйшихъ часахъ уживало ся (употребляло ся) вѣдно съ рускимъ. Я гадаю, що лишъ изъ новѣйшихъ часахъ походить. И се не тяжко дсказати. Наши Бачвано-Срѣмски Русины изъ комитетахъ Земплинь и Шарошъ — где по при „Русинъ“ употребляютъ и „Словякъ“ „словенски“ — приселили ся. Если бы се назвиско: „Словякъ“ „словенски“ давне було, тодѣ бы его и нашъ народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ употреблялъ. Но нашъ народъ и не знаетъ за такое имя — отже лишъ изъ новѣйшихъ часахъ походить имя: „Словякъ“ „словенски“.

Но впросимъ ся отъ самого народа Бачвано-Срѣмского, какой національности? Не е жадного человекъ межи нами (кромѣ „интеллигентныхъ“ ренегатовъ), котрый бы на сей впросъ иньшакъ отвѣчалъ, якъ то що онъ „Руснакъ“ (больше употребляетъ ся) або „Русинъ“ (менѣй употребляетъ ся), говоритъ „по руски“, національности е „руской“. Они знаютъ, що ихъ дѣды прійшли съ „горницы“ (такъ называютъ нашу Русины повночну Угорщину), они знаютъ, що тамъ е еще больше „Руснакохъ“ и що они одной національности съ ними. — Я гадаю, що лѣпшого аргумента уже и желати не можно.

Нашо Русины знаютъ Словаковъ, бо и тутъ въ Бачцѣ суть словацки села, а такъ само знаютъ насъ Словаки и едни отъ другихъ рожнять ся по типу, мовы, облеченю, и звычайохъ. Русинъ по типу такъ легко можетъ спознати Словака, якъ въ Галиціи н. пр. жида. Въ мовѣ рожнять ся майже въ каждомъ словѣ. Словакъ и Русинъ порозумѣють ся якось, конечно каждый Славянинъ съ другимъ славяниномъ порозумѣеть ся, но то тяжко многоразъ только по смыслѣ. Я уже иншихъ славянскихъ языковъ знаю, но коли читаю яку газетку або книжку словацку — я то дуже тяжко, або ничъ не розумлю изъ того, що читаю. Суть у насъ прости люде, котри уже по 8, 10 роковъ читають словацки газетки, а они еще и теперъ не знаютъ говорити по словацки и много того не розумѣють. Если правда, що наша мова словацка и що мы Словаки, тогда впрошаю, по чому мы не годны порозумѣти тоту нашу мову; чому намъ такъ тяжко учти ся той мовы?

Въ облеченю также рожнять ся. Правда, що руске облеченье подобне словацкомъ, но въ многомъ оно не такое, якъ у Словаковъ. Руска „бунда“ е широкое довгое облеченье изъ кожи овчей

безъ рукавохъ. Словаки того не мають, они мають довги кожухъ изъ овчей кожи съ рукавами, а рускій „кожухъ“ е короткій.

Звычайи народни словацки не спознаю добръ, но минъ казали, що свадьба у Словаковъ совѣмъ иньшакъ отпавляеть ся, якъ у Русиновъ. Напротивъ за многи звычайи народни знаю, котры отвѣтствуютъ народнымъ звычаемъ рускимъ на повночной Угорщини, н. пр. колядки на Рождество, поливаня на Воскресеніе [(„Велька ноць“) второй и третій день: второй день мужнины жены, третій день женщины мужъ], писанки и т. д.

Также и въ стравахъ не рожняютъ ся Бачвано-Срѣмски Русины отъ Русиновъ полночной Угорщины н. пр. „бобальки“ (на Рождество), „пирогы“, „сирецъ“, „галушки“, „замешка“ (изъ тенгеричной муки приготовлена), „циберей“, „геровци“ и т. д.

Що Бачвано-Срѣмски Русины суть вправдѣ Русинами, доказуеть исторія. Я въ ніякой исторіи не читаю, чтобы Словаки послѣ временъ св. Кирила и Методія були обряда восточного, но они все були западного, або въ новійшихъ часахъ реформаты (Лютераны, Кальвины). Такъ то и нынѣ. Напротивъ Угорски Русины все були всѣ восточного обряда, а въ XVII столѣтіи пріяли унию.

Въ нашемъ народѣ е самосознанье русской національности, но то не можно приписувати тому, що они восточного обряда съ старославянскою мовою. Они знаютъ, що и Сербы и Хорваты того самого обряда и прото они не называютъ себе Русинами по вѣры, но по національности. Я спознаю нѣсколько семейства руски, котры лишили унию и стали ся православными (якъ Сербы), но прото они не называютъ себе Сербами но Русинами.

Нашъ народъ желаетъ просвѣты, любитъ читати, родичи радуютъ ся, если ихъ дѣти знаютъ читати и писати по руски. Народъ собѣ книжки и новинки желалъ, а не зналъ откуда ихъ взяти. Рускихъ книжокъ и новинокъ до передъ двома роками въ Угорщинѣ не было, Галиція далеко (прото многи куповали книжки отъ „Просвѣты“ в Ставропигійского института), и такъ народъ бувъ принужденій глядати собѣ книжокъ въ другой мовѣ, котру могъ розумѣти. И такъ стало ся, що народъ рускій читалъ новинки и книжки сербски, хорвацки и словацки, но сеси книжки не могъ каждый розумѣти. Много разъ имъ видѣвъ, що одинъ „поучени“ читавъ яку новинку сербску або словацку, но люде го не розумѣли добръ, и онъ по тому своими словами разяснялъ имъ, що пишутъ новинки. Замѣчаю, що такихъ книжокъ и новинокъ не було за много. Такъ було передъ появленьемъ русскихъ новинокъ въ Угорщинѣ. Якъ появила ся перша руска новинка для народа въ Ун-

гварѣ дѣло заразъ иньшакъ обернуло ся. На першій воззвъ редакціи запренумеровало ся изъ Бачки больше якъ 60 людей, и еще по тому черезъ одинъ мѣсяць число пренумерантовъ изъ Бачки надвысивало число пренумерантовъ Русиновъ изъ полночной Угорщини.

Нынѣ е еще больше претплатниковъ „Недѣль“. На книгопечатню „Науки“ дуже много жертвы изъ Бачки послано.

Ивъ того факта, що можно вывести? То, що Рускій народъ въ Бачцѣ и Срѣмѣ имѣеть свою національну самосвѣдомость, то значить, що имъ тота мова лѣпше понятна, якъ словацка, хорвацка и сербска. Теперъ уже дуже мало можно найти у насъ словацкихъ або сербскихъ книжокъ. Въ моемъ селѣ въ „читальнѣ“ находится ся по при „Недѣль“ и „Науки“ еще и одна словацка газетка, но тоту уже никто и не беретъ въ руки.

Конечно прошу тыхъ, котрымъ еще и теперъ тота справа невѣроятною видить ся, що прѣѣхали сами освѣдити ся о справедливости моихъ доказовъ. Правда, що мы найдалша часть руского племени и то е причиною, що мы уже такъ много утратили отъ руского означеня, но то еще не пошло такъ далеко, що бы насъ не можно було спознати якъ Русиновъ.

Если бы и можно было доказати справедливость мнѣнія др. Пастрнека и Соболевского о Бачвано-Срѣмскихъ Русинахъ, тодѣ бы се мнѣние основувало ся единно на нашей мовѣ, а всей ино недоставало бы ему. Но и тодѣ не было бы правдиве ихъ мнѣние, що мы Словаки, но должны бы були дати намъ якое другое новое имя, до нынѣ не знакомо въ Славянскомъ свѣтѣ; но то чей ништо не будетъ доказывати, що мы маленька часть славянского племени самостояный народъ. Доказы, що мы послѣдня часть малоруского племени е доста, только до теперъ они еще не собрани, но не минеть много часу и они будутъ собрани. Якъ надрукуютъ ся матеріали собрани п. Гнатюкомъ въ Бачцѣ, будетъ сеса справа еще яснѣйша.

Въ Бачъ-Керестурѣ 13/VI 1899.

Юрій Биндасъ, богословъ еп. Крижевацкой“.

II. „У Загребу 4. VIII 1899. Вп. Панье! Пише ми мой колега Биндасъ, же булъ у Галиціи и у Львову и же на вашу брошуру о бачванскихъ Русинохъ гварель и твердзелъ др. Пастрнекъ, же ми Словаци. Зато мамъ часецъ за шницкихъ богословохъ бачванскихъ послаць протестъ на тоту твердню. Ми и цали народъ, котри вони назвали Словаками, вше ше чувствовали Русинами, а нѣда Словаками. Но то може буць теоретичне доказиванье, алье да е

правда, тому ше проциви готово цали животъ и кажди крочай бачванского Русина. Такъ може доказоваць едано, хто тотъ народъ нѣе позна и нѣе булъ меджи нѣмъ. Правда естъ вещей ствари, котра на народъ свой упливъ маю и однородзую го, алье вонъ до теразъ ище слава Богу у главнимъ зачувалъ свой русински характеръ, гочъ е якъ мала оаза у силней смѣси народностихъ (Мадярохъ, Швабохъ, Сербохъ, Словакохъ и т. д.). Па и нѣе чешко доказаць, же ми нѣе Словаци, алье Русини :

1. Народъ нашъ одъ кеди ше ту присельель, вше ше волаць Русиномъ (Руснакомъ) и нѣгда би и найзаднѣ и найбѣднѣйши мужикъ на питање цо ши? нѣе одвѣтоваль : я Словакъ, но пове кажди : я Руснакъ (Русинъ) — знакъ, да ше вше чувствовали Руснаками одъ своихъ старихъ (прадѣдохъ), котри пришли предъ 150 р. зосъ горе и котрихъ тримаю за своихъ братохъ.

2. Правда языкъ (дїялектъ русинского горнього языка) маю свой розлични од горнѣхъ Русинохъ и одъ Галичанохъ, но да е идентични (исти) зосъ словацкимъ, то зо шицкимъ крива твердня. У близини бачв. Русинохъ наоколо жию Словаци и за чудо, якъ же ше нѣе стопель нашъ дїялектъ зосъ словацкимъ? И чи можу маць 2 льебо 3 валали истей народности розлични языкъ константно а у такей су близини ($1\frac{1}{2}$ годзини). Па Русинъ гвари Словакови : Ти Словакъ, гочъ го и розуми. И правда, же му е слични, алье льемъ тельо, якъ и другому Славяну по язпку н. пр. Сербови. Серба и Словака еднакъ розуми, па нѣхто нѣе пове, же Русинъ Сербъ якъ и за Серба нѣе пове, же е Словакъ и обратно (за Слов. да е Сербъ). Узрокъ тому нѣе може буць у вѣри, бо Словакохъ естъ и у другихъ крайохъ и нѣе волаю ихъ Словаками зато, же су протестанти, алье же ше сами такъ одъ старини волаю. Такъ и Русинъ ше нѣе вола Русиномъ зато, да ше разликуе одъ Словака само по вѣри, а иньшакъ да су истей народности (Словаки), алье ше такъ вола и самъ и одъ другихъ, бо ше чувствуе братомъ Русинохъ зосъ горе. Па и то : Позна еденъ другого, розумя ше, а ипакъ нѣе знаю гуториць еденъ языкомъ другого : — да имъ исти языкъ, то би нѣе була у такей близини такъ длуго така разлика, алье би ше стопели у еденъ языкъ поготово при такей комуникациѣ, дзе ше еденъ зосъ другимъ кажди дзень сходзи. И чудно и того : Русинъ розуми добре Словака, алье себе нѣе бере його слова : (його дїялектомъ ше служи у шали, за : Witz), ма вельо цудзи слова, мадарски, нѣмецки, а словацки нѣе, а у сличнихъ (подобнихъ) словохъ ма исти корень, алье нѣе исти наставакъ. (Я нѣе знамъ и самъ словацки).

3. Народъ русински правда заосталъ, но у новше време ше почалъ дзвигаць и будзиць и кедъ го нѣ задави мадярски (бо ужъ и школи державни мадярски), подзвигнѣ ше фришко, бо е биетри — почалъ читаць новинки. У початку сербеки, яки досталъ и русински кнѣжочки, а у заднѣ време и словацки, но мало, вельо вещей русински, а одъ словацкихъ заднѣ 3—5 роки „Крестанъ“, но нѣ розуми го, лѣмъ хто длужей чита, а русински готово кажде слово розуми, гоч е горнѣ дїялектъ (Наука, Листокъ, Недѣля, Посланикъ, Просвѣта, Мисийно кнѣжочки). Правда естъ тому вельо узроки, хтори запречуо його интелектуални розвитокъ: прессія одъ Мадярохъ, бо у школахъ дзеци муша учиць мадярски, а нѣ розумя и с тимъ имъ ше таленти тупя. А доказъ, же народъ ма вельки интелектуални способносци то, якъ напредуе у матерїалней култури практично и раціонално газдуе и роби у шицкимъ. И да ма добру и патриотичну интелігенцію, булъ би дальей. Окремъ учительохъ и попохъ нѣма нѣяку интелігенцію. Нѣма вождохъ. Да народъ ма и чувствуе ше русински и то доказъ, же го такъ шицки волаю и по ношнѣ у шматохъ и по обичайохъ. Шмати му дзегодъ естъ Русина розлични особенно одъ Словаковихъ шматохъ. И гочъ сграцель ужъ вельо зосъ своей правей старей ношнѣ, бо и ту (у тей ствари) доминира ужъ и мадярска а помало и нѣмецка ношня (обльеченье) то ше ппакъ одъ шицкихъ розлучуе и позна ше доразъ на перши взглядъ: то руски легнѣ, льебо дзивка (особито сукнѣ, а у лѣгивя гачи широки, котри ужъ виходѣ зосъ моди и превладали надрати) а стари ше познаю по кожуху и длугихъ власохъ. И цо старши людзе, то маю вещей конзервативизма у себе и указую крашши и чистейши карактеръ и типъ (typus) русински: чистейша и краша бешеда презъ мадярскихъ словохъ, вещей народни фрази и пословици и т. д. А „тип“ во опще ше розликуе Словака одъ Руснака. Правда нѣ розликуе ше якъ монголски типъ одъ славянского, алье на тельо, да человекъ, котри видзель Руснака и Словака нѣ заменѣ ихъ. Сродни су дакле у бешеди, якъ зосъ другима славянами такъ и зъ нѣма, алье нѣ маю исти языкъ, анѣ исту шмату, анѣ исту віру, анѣ нѣ исти обичаи, зато и нѣ може буць Русинъ Словакомъ, алье су одъ Словакохъ иньшака и друга народносць: Русини (Руснаци) су якъ ше сами волаю и вше ше волали, а такъ ихъ и шицки други волаю па и сами Словаци имъ гваря: Руснакъ.

И бизовно скорей ше нашъ бѣдни народъ страци медзи Мадярами и нѣ станѣ го, якъ постанѣ Словакъ, гочъ блѣско коло нього (Лалвѣ Пивница и др.) Словаци, бо Мадяре робя такъ, же каждого патриотичного Русина муши заболѣць шерцо, кедъ подума на бу-

душность своего народа; а́ле якъ ма мало интелігенціѣ и одъ тей векша часць ше сце волац Мадярами и народъ такъ учи, но озда ше обраци разъ то и пребудзи ше народъ. А на концу то твердзиць за нашъ діалектъ, яки е теразь, же е словацки, консеквентно же ми Словаци, то презъ фундаменту за того, котри позна языкъ и народъ еденъ и други, бо тому контрадикція у каждой ствари ше находзи, котра спада на характеръ еdney индивидуальности и народности. А скорей то було ище меншей можно, кедъ булъ чистейши языкъ и блѣжши горньому, а да булъ исти, осталъ би у сушескихъ валалохъ и ыешка исти и ые розликовалъ би ше такъ барзь. — Тельо примце, поштовани панье, одомнье и одъ страни моихъ колегохъ уніятскихъ богословохъ зосъ бачванскихъ Русинохъ, котри, кедъ Богъ да, буду будзиць, якъ зверша свойо студіи, свой любими русински народъ зосъ глѣбокого сна: котри народъ въ едно з нами шпивалъ и будзе кажды, котригодъ ше ые помадари, вше шпиваць зосъ щирого и веселого русинского шерца: „Я Русинъ билъ, есмъ и буду, я родилъ ся Русиномъ“.

„Опросце ми, же сомъ тельо вельо написалъ: интенція ми була добра, да бранѣмъ свой народъ і його мено, котре наслѣдилъ одъ своихъ прадѣдохъ. Може буць есть и инконсеквенци и нелогично повязани думи, а́ле и ые чудо, бо ыемамъ часу: colloquia ту предомну и то у наглосци и фришко написане: думи озда увидзице па кедъ су вамъ хасновити, ви ихъ льепше зложце и конструирайце зъ нѣхъ арґументъ на противникохъ. ые знамъ, чи ище порозумице мойо писмо и нашъ діалектъ? Примце поздравъ братски, искрени (и) пріятельски и сердечни одъ:

Димитрія Надъа, богослова II. г. у Загребу“.

III. Д. Микола Губаш, учитель і дяк у Коцурі, відповів на мое питанє так:

„Мое мнѣніе также то есть, що нашъ народъ во Бачки рускій есть, бо такъ онъ себе самъ рускимъ именовъ всегда звалъ и до днесъ себе за такого держитъ, бо такъ его и други народы зовуть: Мадяры „Orosz“, Нѣмци „Ruthén“, Словаки и Серби „Русъ“, а такъ бачванскій якъ и тренчанскій, нѣтра[н]скій и други Словаки рускимъ его называютъ и жаденъ его за Словака не держитъ.

„...Мадярскій писатели ранше або позднѣйше описують Бачку и о ей народностяхъ пишуть, а о Русинахъ завше въ окремихъ ста тяхъ пишуть и нѣколи Русина со Словакомъ не помѣшають, окремихъ рускимъ именовъ его называютъ.

„Наше нарѣчіє Словакъ не держить своимъ, оно маєть бути найроднѣйше „Цотакамъ“ и Лемкамъ; правда же оно и словацкому языку сродне есть. А чи другїи русекїи нарѣчія не суть ероднїи словацкому и ческому языку?

„Народъ нашъ во Бачки читаєть и пишєть кириловскими буквами¹⁾. Пѣсенки радо епиваєть слѣдуючи: „Прошу красно преславную столицу“, „Дай же Боже добрый часъ“, „Широкое болотище вода заляла“, „Во недѣлю рано козака поймали“ и другїи. Изданїя Качковскаго товариства, Недѣлю, Науку, Просвѣщеніе и другїи изданїя Купчанковы радо читаєть. Будимъ-Пештянска „Недѣля“ во Коцурѣ до 50 предплатниковъ маєть, и такъ и ужгородска „Наука“. Фонетику не любитъ и не читаєть ѣ.²⁾

„Которому языку есть бачванско-русске нарѣчіє найсроднѣйше, то най опредѣлять языкознанци. Я только то знаю, що нашъ народъ якъ една капля воды во моря, между Мадярами, Нѣмцами, Сербами и Словаками живєть уже 150 р. и охранилъ свою народность и свое русское имя и кедь Богъ дасть и на далєй русскимъ позостане.

„Маю еще то замѣтити, що: каждый народъ маєть право то пожадати, обы го другїи народы такимъ именемъ звали, якимъ онъ себе самъ зоветъ. Серби и Хорваты больше діалектовъ маю[ть], но письменный языкъ у обоихъ одинъ есть, только та розниця постойть между ними, что Хорваты латинскими, а Серби кириловскими буквами пишуть, но и такъ Сербъ зостане Сербомъ, а Хорватъ Хорватомъ и жадєнь изъ нихъ не хочєть свое имя напустити. Такъ то и нашъ бачванскїй народъ не припознаєть другое имя своимъ, только русское и спѣваєть:

1) Треба розуміти звичайну нашу скоропись; кирилицєю пишуть лише духовнї книги, яких там є значне число. В Коцурі є один такий „спеціалїст“, що цілу зиму нічого не робить, лише переписує замовленї книжки дуже красивим письмом, за незвичайно дешєву цїну. Між тими книжками подобують ся звичайнї церковнї книжки (євангелїя, апостоли і ин.) і всякї збірки духовних пісєнь, страстей Христових (апокрифїчних) і т. д. Замітне се, що мова в одних рукописах церковна, лише в невеличкою домішкою місцевого говору, в иньших зовсїм місцева. Я маю надїю дістати в недовгїм часі один із сих рукописів і дещо з нього опублікувати.

2) Д. М. Губаш помиляєть ся, кажучи, що Бачв. Русини не люблять „фонетики“. На скілько я зауважав, то вони читають часто сербськї газети, книжки, учать ся в школах по сербськи (у Сримі), а назорейска секта навѣть свої богослужєня відправляє із сербських книжок — очевидно задля браку иньших, бїльше зрозумїлих. Чи робили б вони се, коли б не любили „фонетики“, яка у Сербів здавна приняла ся?

Я Русинъ былъ, емь и буду,
 Я родиль ся Русинномъ;
 Честный мой родъ не забуду,
 Останусь его сыномъ.
 Дай Боже!

Во Куцурѣ, дня 1/13 октоврія 1899^а.

IV. „Вд. Добродію! Я ваше писмо досталъ и разумель сомъ о ствари, цо ві мніе питае о бачванскіхъ Русинохъ. И я на то барсь твердимъ и припознамъ, же ми прави Руснаци, як и ві у Галицїи, котри жийце. Як Вам познато, же ми ту у Бачкі льемъ єдна часть одорвати отъ нашихъ прадидохъ, котри ту насельели и вони ше ту твардо тримали до днесъ Руснацами; але же ихъ ту мало було, так вони помали и помали у слову бешеду пременьели, же ми дньешка нє так бешедуеме, як тоті нашо браца, хтори остали на своїмъ темелю. И то ље правда, бо ми ту таки, я[к] кедь од дзєцохъ мац и отецъ умре, льєбо як пчолы, кед останю пресъ маткы. Альє и пак ми ше тримаме твардо, же ми льемъ Руснаци, бо ми нашей вири грекокафтолической, котори нашо прадъдове при-яли отъ Кирила и Мефодия, а Словацы, вони зо шицкимъ од насъ одликую и у набожинству и у понашаню і у своєі вири: вони ше волаю евангелисты, реформаты и т. д. Ми льемъ у тимъ заосталі отъ нашихъ братохъ Руснадохъ, же ми нє маме ту у нашей Бачкы своєю гімназїи, своєю велкі науки, с тимъ наша и бешєда ше одликує од васъ. Альє и пак поєдино най ше єдного жителя пита дахто у Бач-Керестуре, же цо вон, на кажды начин отвитує вше, же ље Руснак. Жаль намъ, же ви насъ як своихъ братохъ нє припознае, же ми Руснаци, альє я вше повемъ, же я Русинъ булъ и руска кров во мнѣ совѣщаєтъ, альє нє льем во мнѣ, альє вшиткихъ Бачванскихъ Русинох в Керестуре и Коцуре, бо ми иншак материнскі язык нє знаме виповесць или выговориць, лємъ руски, бо за то, же наша мацъ каждого родзєного Рускнїя була.

„И ту я ваше желаніє докончуемъ и я якъ єден нє учени человек, кед дацо у ствари нє написано, як треба, модлѣмъ по-правиць стварь.

„С ти[м] заключаемъ и поздравлямъ Васъ якъ своихъ братохъ Русинохъ, нє забувайце на насъ, же ми Русини.

Керестуръ, 1899. Papp Gyurdesz János“.

Із усього наведеного доси виходить:

Усі письменники, цо згадували коли небудь про Бачванскихъ Русинів, уважали і називали їх тільки Русинами, а не инакше;

иньші погляди висловили перші доперва проф. Пастрнек і Соболевський, а опісля за ними ще дехто иньший.

Самі Русини називали і уважали себе завсїди Русинами і зачисляли себе до руської народности. За таких уважали їх також найближші сусїди: Мадяри, Серби, Нїмці, Словаки і Жиди.

У Бачванських Русинів переховала ся до нині традиция про їх руське походженє (диви між иньшим: Руські оселі в Бацці, ст. 5—6) і вона передаєть ся дальше від поколїня до поколїня.

Численні рукописи, які ходять між Бачванцями з рук до рук, і записані переважно церковно-славянською мовою, а менше власним диялектом, вказують на руську літературну традицию, а не на словацьку. Словацького рукописа нема між ними ні одного; сьогож не було би, коли б Русини походили від Словаків.¹⁾

У школі і церкві послугують ся Бачванці тільки руськими книжками, а не словацькими; книжки, газети читають також руські — і то не тільки з північної Угорщини та з Відня, але і з Гали-

¹⁾ Я дістав кілька рукописів із Бачки і Сриму; дещо з них опублікував уже др. І. Франко (пор. руської мови і літератури, т. II ст. 239—241, 74—98, 191—196, 211—218), дещо надїюсь і я опублікувати. Крім того наводжу отут відривок із промови старости на свадьбинах у Керестурі; він характеристичний не лише задля мови, що подобає в дечому на церковну, але й задля того, що власне така мова заховала ся в обрядах, а ті — як звісно — найбільше консервативні і пайдовше заховують у собі старинні останки. Думаю, що він послужить також доказом руського походженя Бачв. колонїстів. Таких бесїд я маю кілька і вони в своєму часі будуть опубліковані враз із цілим описом весїля. Бесїда ся виглядає так:

Тєраз зачина староста бешєду: „Так чуйєме іш чїтатєлєй, іє пїсма сїятáго: Во перві день Бог сотворїл свїт, а фторї тверд, трєтї день Бог разлúčил вóду од зємльї і повєльїл зємльї проїзабатї ўсїяку тráву і насладнєнїє. Во четвєртї день Бог сòздал слòнце, лúну і другїя свїтїла небєснаїа. Во пїятї день рїбї і птїцї. Во шєстї день ўсїа рòдї четвєронòжнїх і ползїящїх жївотнїх. На послїдок сотворїл Бог чєловїка по обрáзу і по подòбїю сьвòєму. Он їзобрáзїл їєму кїло от пєрстї і бдúнул во тòїє словєснúю і бєсємєртнúю дúшу, котòрї обрас бòжєствєннїа сьвòїєйá мúдростї і блáгостї вєлєлпнїа залєчáтлыл. Пєрвї чєлòвїк нáзївал сїа Адам і пєрвáго чєловїка сотворїл Бог рáй на востòку і постáвїл їєго управїтєлєм рáйа і покòрїл їєму Бог ўсїа звїрї і птїцї рáйскїа. І по бòжїєму повєлїнїю нáрек ўсїм їменá. І вїдыл Бох, їяко не вòзмòжно їєдїнòму чєловїку на зємльї жїтї. Бох ўсємогúщї нáпúстїл на Адáма глúбòкї сон і зїаўшї їєдїно рєбрò от плòтї кòстї їєго і сотворїл їєму жєну. Їєгда Адам пробудїўшї сїа от сна сьвòїєго і вїдыл жєну сьвòю Їєву і глагòлал їєй: Вїм, їяко кост от кòстї мòїєйá. І ўбò од днєс їєсї жєна мòйá! Їмїяшє Адам рáдòстї вєлїйá“ і т. д.

чини; читають вправді і сербські газети та словацькі, але не уважають їх своїми.

Звичаї їх, хоч потратили багато із давнього посеред нових і цілком інших обставин, показують все таки на спільність із Русинами. Те саме тикаєть ся і їх словесности. Правда, в останній видний вплив словацький, але се не може рішати про їх народність, бо так само сильно проявляєть ся у словесности вплив сербський і мадярський, про що кождий зможе переконатися, коли я оголошу зібрані материяли в Бачці.

Слідів історичної або літературної традиції словацької нема у Бачванських Русинів ніяких; коли б вони походили від Словаків, то якісь сліди того мусіли б були заховати ся.

На підставі віри я не зачислявав Бачванців до Русинів, а коли б був схотів те робити, то був би зачисляв до них також Хорватів, які враз із Русинами належать до одної єпархії і мають спільне священство. Та се був би абсурд, якого не допустив би ся ніхто, хто був коли у Бачці і знає хоч трохи тамошні відносини.

Одно, що найбільше промовляє за причисленем Бачванців до Словаків, се мова, справді сильно пословачена, хоч через те іще не словацька; на ній оперли теж свої висновки проф. Пастрнек і Соболевський, хоч належить завважати, що їх досліди опирали ся виключно на фонольоґію, а всі иньші прояви мови, що не давали права називати Бачв. кольтоністів Словаками, були поминені. Та сама мова, без огляду на иньші річи, що лише всі вкупі становлять характеристику національности, не може бути ще рішучим чинником при відповіді на питання, якої хто національности. Ми знаємо, що Ірландці утратили здавна свою мову і говорять — з малими виїмками по англійськи. А проте вони не тільки не зачисляють себе до Англійців, але зістають ся їх найбільшими ворогами. Так само Жиди: вони у якій країні живуть, прибирають собі мову краювої людности — хоч часто послугують ся при тім ще другою мовою, т. з. жаргоном, якого одначе не можна уважати характеристичним рисом їх національности. Жиди говорять проте по російськи, українськи, польськи, сербськи, чеськи, румунськи, мадярськи, німецьки, французьки і т. д. а проте ніхто не причисляє їх в науці до тої нації, якої мовою вони говорять. І з того показуєть ся власне, що крім мови мусить бути ще щось иньше, по чім належить пізнавати національну відрубність народа.

Не менше важна річ тут для нас і те, що Бачванські Русини осіли в Бачці під назвою Русинів (згадка Котмана) і під такою назвою завсїгди фігурували перед властями. Коли б вони

були хоч трохи подібні до Словаків, то з ними певно було б сталося те, що з північно-західними Угро-Русинами, яких у статистиці зачислювано раз до Словаків, то знов до Русинів, відповідно до того, як місцевим властям було треба. Такий факт одначе про Бачванських Русинів зовсім не звістний.

Таким чином думка проф. Пастрнека і Соболевського, що зачислили Бачванських Русинів до Словаків, не має ніякої підстави і ми й на далі мусимо їх уважати Русинами, а не Словаками. Іньша річ, чи вони під натиском обставин не винародовлять ся зовсім, але се покаже будучність і про неї тепер нема що говорити.

II.

Із питанням про національність Бачванських Русинів звязане також питання про національність Русинів західних комітатів, із яких перші походять. І тут погляди різних письменників та учених поділені: одні зачисляють жителів Земплина, Шароша і т. д. до Русинів, другі до Словаків. Обі сторони мають за собою прихильників і противників, обі підпирають свої висновки всякими аргументами. Супроти того нам не лишається нічого иньшого, як придивити ся ближше тим спорам, увійти в їх причини і винайти, по чийм боці правда. Коли одначе в попередньому розділі було легко се вчинити задля малого числа літератури предмета, то тут справа далеко труднійша, бо має велику літературу. Переходити її вповні і вказувати в ній усякі суперечности, неточности і иньше — не можливо, бо тоді треба б писати не статю, але цілу книгу; вказати одначе на найважнійше, що в ній є, вважаю і потрібною річею і на часі тим більше, що хибні погляди в тій справі розширяють ся що раз дальше.

Застановім ся поперед усього над територією заселеною Русинами — вилітнувавши неспірний обшир — і над її границями.

Границі європейської території подавали різні письменники: Шафарик¹⁾, Черніг²⁾, Відерман³⁾, Головацький⁴⁾, Шембера⁵⁾, Заклинський⁶⁾,

1) Slov. Národopis, 1849.

2) Opus cit. і мапа.

3) Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruck. I, 1862; II. 1867.

4) Нар. Півни Галицкой и Угор. Руси, передмова і мапа.

5) Časopis N. Muz. 1876.

6) Географія Руси (видана „Просвітою“).

Величко¹⁾, Брех²⁾ і інші. Розумієть ся, що відповідно до своїх поглядів одні розширювали територію Словаків, другі Русинів; тих самих людей одні зачислявали до словацької, другі до руської народности, при тім поводити ся тут раз фільольогічними, другий раз конфесійними причинами. Доси одначе не зібрав ніхто разом усіх прикмет, характеристичних для одної і другої сусідної нації і не протягнув на їх підставі докладної границі між Словаками і Русинами. І не скоро, здаєть ся, буде се зроблене, бо на те треба не тільки багато коштів, багато часу, але й багато праці, якої не потрафить виконати один чоловік, хіба наукова експедиція зложена з учених обох інтересованих сторін — а на те не заносить ся зовсім у найближшій будучности.

Бажаючи роз'яснити справу руськості нинішних жителів Земплина, Шароша, Сніша і ин., мусимо вперед знати, чи були там Русини й давнійше, чи може вони зайшли там недавно, або винародовили в свою користь Словаків.

Що до першого, то різні звістки вказують на се, що Русини Шароша і Сніша не нинішні. Бідерман вказує³⁾, що вони мали вже в XVII в. свої парохії в тих комітатах в отсих місцевостях: Репаш, Ольшавиця, Ториска, Порач, Завадка, Словінка, Годермарк, Остурна, Липник, Сулин — на Снішу; Пустополе, Баєрів, Громош, Ястрєб, Київ, Ренчів, Миклошевці, Орос-Пеклін, Шом, Гавіхвці, Геральт, Градиско, Решів, Лівів, Луків, Герляхів, Грабске, Снопків, Чірч, Орлів, Леґнава, Старина, Уяк, Малий Липник, Матисова, Кружльова, Шамброн — у Шароши. Крім того 4 місцевости, в яких були тодіж руські парохії, мусів він пропустити, не можучи їх відчитати в документі. Про розширене Русинів у комітатах: Абауй, Торна, Земплин, Боршод, Уґоча, Саболч, Бігар і про їх давнє поселене тамже, подає також звістки Бідерман⁴⁾ і вчисляє навіть поодинокі місцевости та наводить дати з документів, у яких згадуєть ся про них.

Також із інших звісток знаємо, що на спірній території були давнійше Русини. Той сам Бідерман згадує приміром про едикт Марії Тереси, виданий в користь руського духовенства, який був

1) Мапа України-Руси, видана „Просвітою“ і поясненя до неї в календарі „Просвіти“.

2) Studien von der slov. kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Християнія, 1897 і мапка нарисована там.

3) op. cit. II, 69.

4) Тамже, II, 70—71.

не на руку Мадярам і якого вони довго не хотіли опубліковувати, а хоч вкінці зробили се під примусом, то не рівночасно у всіх околицях¹⁾. Так само вичисляючи оселі Мацедо-Волохів між Русинами, наводить ті місцевости руські, в яких нині по поглядам декого живуть Словаки²⁾. Подаючи знов звістку про подорож російського царя Александра I, згадує не тільки про Русинів із околиць Бардйова, які говорять таким самим пословаченим диялектом, як Бачванці, але й про Русинів села Гарадни в Абаю, які нині зовсім уже винародовлені³⁾. Про бардйівських Русинів згадує між иньшим також др. Янота⁴⁾. Звісток про ширшу територію руську взагалі, можна б назбирати досить споре число, та я обмежу ся вказівками

1) „Die Theresianische Bestätigung des Immunitätsprivilegiums der ruth. Geistlichkeit war so wenig nach dem Sinne der magyarischen Munizipalbehörden, dass ihre Publikation, obschon sie bereits im Jahre 1741 von der ungar. Hofkanzlei expedirt worden war, im Beregher Komitate im J. 1743, im Szabolcszer 1744, im Unghar 1745, im Sathmárer 1754, im Borsoder, im Abaujvárer und Haiduken-Distrikte 1756, in der Marmaros 1761, im Sároser Komitate gar erst im Jahre 1763, also nach Ablauf von zweiundzwanzig Jahren erfolgte!“ Dr. H. I. Bidermann, Russische Umtriebe in Ungarn. Innsbruck, 1867. Ст. 46—47.

2) „Die vornehmsten Sitze der s. g. Macedo-Walachen im Ruthenengebiete waren: Die Weinhandelsplätze im Tokaier Gebirge (Tokai, Sáros-Patak, Tolcsva etc.), dann Unghvár und Nagy-Kapos im Ungher, Eperies und Bartfeld im Sároser, Munkács im Beregher Komitate und die Kronmärkte der Marmaros“. Тамже, ст. 52—53.

3) „Kaiser Alexander kam am 20. Mai 1821 Abends nach Bartfeld, wo ihn die Bürgermiliz empfing. Er hatte das Mittagmahl auf dem Hedry'schen Schlosse zu Raszlavicza (in Mitte der Ruthenen) eingenommen und der Gemahlin des Schlossbesitzers beim Abschiede einen kostbaren Brillantring überreichen lassen. Am folgenden Tage besuchte er unter grossem Andränge der umwohnenden Ruthenen das Bartfelder Bad. Seine Spenden an die Ruthenengemeinden, die er passirte, sind begreiflicher Weise nicht allesamt ziffernmässig zu erheben; aber dass sie bedeutend waren, kann aus dem namhaften Geschenke von 100 Dukaten geschlossen werden, welches er der bei seiner Durchreise eben im Aufbau begriffenen ruthenischen Kirche zu Garadna im Abaujvárer Komitate zuwendete. (Aufzeichnungen verschiedener Zeitgenossen). Тамже, 54—55.

4) „Na szczególniejszą uwagę zasługują okoliczni Rusini, mianowicie owi z pod Makowicy, a to ze względu na niektóre starodawne zwyczaje, jakie się dotąd między nimi zachowują“. Historyczno-topograficzna wiadomość o wodach lekarskich Bardyjowskich. Skreślił ks. E. Janota. Kraków, 1858, ст. 23.

на Відермана, де їх зібрано досить¹⁾, на Філевіча²⁾, в якого приведено кілька цікавих виписок та на проф. Грушевського³⁾. Число їх зрештою можна б побільшити кожної хвилі.

Інші письменники висловляють одначе відмінні погляди. Шафарик пр. зачисляє жителів Земплина, Шароша, Спіша⁴⁾ до Словаків. Якіж причини могли його спонукати, тай багатьох інших до подібного висновку? Виключно релігійне непорозуміння. Переважна часть письменників виходила із того становища, що всі Русини мусять бути греко-католики, не всі одначе греко-католики мають бути Русини. Вони зачисляли проте греко-католиків мункачівської епархії до Русинів, а греко-католиків прятівської епархії — з малими виймаками — до Словаків. Тимчасом Русини на Угорщині належать іще до інших вір. Так приміром греко-католиків в Берегу було (по шематизмі) 1896 р. 90.268, в Марамороши 132.783. Тимчасом мадярський уряд начислив іще в 1890 р. при народній переписи в Берегу 94.650, а в Марамороши 147.474 Русинів. Надвишка отже Русинів над греко-католиками у тих двох комітатах виносила 19.073 — хоч протягом шести літ вона повинна була зрости і хоч загально беручи, мадярський уряд не скорий і не потребує збільшувати числа Русинів добровільно. Значить отже, що до Русинів належать також римо-католики і протестанти, хоч їх ніхто

¹⁾ D. ung. Ruthenen, I, 6—9, 14—15 і на різних місцях тої самої книжки.

²⁾ „Що руська територія на Угорщині була давніше більша, про те маємо свідонство у М. Бейлі в його „Compendium Hungariae geographicum“. Про Саболчський замок (на Тисі повисше Токая) каже він: *parem cum reliquis arcibus interitum habuit, adeo quidem, ut paene memoria et urbis et arcis interierit. Rutheni eam inhabitant, homines iniquissimi* (ст. 301). Подібно і в Сатмар, стол. (ст. 293). Про Угочу говорить: *Inquilini regiunculae Hungari sunt, Russis Slavisque mixti*; (ст. 305). Про Абауй-Торню: *Coloni Hungari sunt.... mixti tamen Slavis Russisque*; (ст. 230). При марамороськім *Hoszszo-Mező* (по румунськи Кімполюнг) вказує і на руську назву: *russicum nomen Dluhe Pole*; (ст. 310). На випирання руського елемента з долини у гори вказує також: *Incolae, qua ineunt montium ordines... Slavi sunt, in planitie autem... Hungari*; (ст. 225). Про Абауй каже: *Coloni provinciae, qua expanditur planities Hungari contigere... in montibus vero Slavi partim, partim Russi, quis Ruthenos, Rusnaken germanico idiomate vocant, degunt*; (ст. 218). И. Філевичь *Исторія древней Руси*, I, ст. 203.

³⁾ Пор. *История Украины-Руси*, т. I ст. 126 і 130 — 136 та т. III ст. 97—110, де зібрані дуже докладно звістки про руську територію в найдавніших часах, про границі руської колонізації і її давність, про їх поступення звужування, про топографічні і хорографічні назви і ин.

⁴⁾ *op cit.*

зі статистиків не брав до тепер у рахубу. З другого боку належить признати, що й між Словаками є греко-католики, але їх число — хоч може не дуже вірне — виказують навіть шематизми руських епархій. Хто хоче проте подати вірне число Русинів в Угорщині, не може опирати ся на самім обряді людности, але мусить при тім оглядати ся ще на багато иньших обставин.

Бідерман, що був дуже добре обзнайомлений з угорськими Русинами і що користував ся при своїй праці численними рукописами, неприступними иньшим ученим, подав у приближеню таке число Русинів не-греко-католиків: В Унгу — 10.000, в Земплині — 20.000, в Шароши — 40.000, на Спішу — 4—5.000 римо-католиків; число протестантів Русинів подав у приближеню на 20.000. З того припадало коло 10.000 на Шарош, коло 7.000 на Земплин і коло 1.000 на Спіш. Протестанти Русини в Земплинськім комітаті належать — по його думці — переважно до Сотаків¹⁾. Супроти того такі звістки, як Срезневського²⁾, А. Шембера³⁾, А. Петрова⁴⁾, Фр. Пастрика⁵⁾ і иньших належить уважати за безпідставні.

¹⁾ op cit. I, 100.

²⁾ „Блудчи по южнымъ отлогостямъ Карпатскаго хребта съ запада на востокъ; путешественникъ встрѣчается съ людьми русскими въ окрестностяхъ Бардѣва и Ужгорода или, какъ мы привыкли называть, Бардфелда и Унгвара. Русины по вѣрѣ живутъ и западнѣе, въ столицахъ Гѳмѳорской, Спишской, Шаршской, Земненской; но это — Русины по вѣрѣ, люди русской вѣры, по языку и народности они — Словаки и Мадьяры: всѣ уніаты и православные называются въ Венгріи Русинами, если только они не Волохи и не Сербы“. І дальше: „Преимущественно русскими назвать можно столицы Мармарошскую, Бережскую, Угочьскую, Унгварскую, Шаршскую и половину Земненской“. — И. Срезневскій, Русь Угорская. Отрывокъ изъ опыта географіи русскаго языка. (Вѣстникъ имп. р. геогр. Общ. 1852. IV, кн. 1). Ст. 6—7. — Подібний вислов Срезневського подибуємо вже 1843 р. в його рецензії на Шафариків „Slovanský Národopis“. (Пор. Живая Старина, 1891, кн. 4, де та рец. передрукована в Жур. Мин. нар. просв., 1843). Він каже, що Шафарик „на востокъ выключилъ изъ числа Словаковъ — Уніатовъ Пряшовской Епархіи (въ столицахъ Спишской, Шаршской и Землинской), между тѣмъ какъ они почти всѣ только по вѣрѣ называются Русинами, а по нарѣчію принадлежать къ Словакамъ“. (Ст. 185). Через те число Словаків зменшило ся, а Русинів збільшило ся на 200.000. — Тимчасом, як ми бачили, Шафарик і так перехопив ся за багато, зачисляючи й Русинів до Словаків.

³⁾ Časopis Mus. Kr. Českého, 1876: Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají? ст. 665.

⁴⁾ Журналъ Мин. Нар. Просв., 1892: „Замѣтки по угорской Руси“.

⁵⁾ Národopisný Sborník, III: „Z nejvých. nářečí uherskoslovenských“, ст. 64.

Відповідно до того, які хто мав погляди про територію, заселену Русинами і про їх релігію, подавав також число Русинів. Через те ті цифри не сходять ся майже в нікого з авторів і такі ріжнородні, що опирати ся на них абсолютно не можна.

Іван Чаплович начислив у першій четвертині XIX в. 625.300 греко-католиків, а між ними 358.913 Русинів і 152.692 з руських Словаків, т. є. Русинів, що живуть у полудневих кінцях Земплина, Шароша, Спіша, Гемера, Торни і Абауя, та говорять якимсь словацько-руським (шариським) діалектом¹⁾. Те саме число повторив за ним також Черніг у своїй монографії в 1857 р. без уваги на те, що за тільки літ воно муєло зрости²⁾.

По обчисленням Фейнша³⁾ число Русинів в 1840 р. виносило 442.903, а власне: Земплин 90.250; Мармарош 84.396; Шарош 66.690; Берег 65.069; Унг 58.901; Спіш 25.435; Угоча 18.560; Абауй 15.121; Боршод 5.200; Сатмар 4.364; Гемер 4.315; Саболч 3.101; Торна 1.500.

В „Časop. Českého Museum“ з 1843 р. надрукована невеличка стаття Ж. Ф. Н. (Головацького) п. н. „O halické a uherské Rusi“ В ній начислив Головацький по датам із того самого року (1840) от кілько Русинів:

Назва столиці	Число населена	Русинів	По вірі	
			Греко-католиків	Римо-католиків
Мараморош	167.409	100.000	143.539	10.800
Берег	104.746	64.000	70 096	8.000
Унг	108.946	63.000	64.646	21.000
Сатмар	251.378	14.500	92.378	38.000
Угоча	52 247	23 000	33.227	4.000
Земплин	234.045	85.000	103.945	112.000
Шарош	112.500	62.000	66.800	15.000
Разом	1.031.271	411.500	574.631	208.800

¹⁾ Gemälde von Ungarn, 1829.

²⁾ Коло 1818 р. начислювано в Угорщині громад, чисто- або переважно руських у: Берегу 103; в Шароши 155; в Земплині 149; в Унгу 89; в Марамороши 88; в Угочи 45; у Спішу 14; в Сатмарі 10; в Саболчи 9; в Бігарі, Торні і Бачці по 2 і в Славонії 1. (Бідерман, I, ст. 5).

³⁾ Fényes, Statistik von Ungarn, Pest, 1843, I т. ст. 56

„Крім того — пише дальше Головацький — живе на Спішу, в Гемері, Торні, Абаю, Боршоді, Бігарі і Саболчі більш 500.000 греко-католиків, а між ними коло 60.060 Русинів; решту становлять або Волохи або Мадяри. В Марамороши, Берегу, Уточі, Унгу і Шароши мають Русини перевагу над иньшими націями; в Земплині їх менша половина, в останніх столицях лиш незначне число“...

Як видно, і Фейнеш і Головацький, оперуючи тими самими цифрами, прийшли до зовсім иньших висновків. Те саме повторяється й дальше аж до нині, через що й трудно дійти тут до якогось ладу.

Народня перепись із року 1851 подала число Русинів на 321.598, а з року 1857 на 423.713¹⁾. Бідерман одначе подає, що в 1857 р. мусіло їх бути коло 450.000, а в часі писаня його книжки (1862) мусіли збільшити ся до числа 500.000²⁾. Рівночасно зауважує³⁾, що Русинів Земпл. комітату (округи: Гомонна, Строків, Воронів і Велико-Михайлівський (Nagy-Mihaly)) тільки тому зменшують, що там багато з них (тоді коло 30.000) належить до римокатоликів і протестантів.

Петерман⁴⁾ начислив Русинів у 1678 р. на 460 900; Головацький⁵⁾ начислює їх у тім самім році на 476.560; урядова перепись переведена в 1880 р. начислила Русинів 342.381; Брахелі⁶⁾ начислює їх в 1881 р. 460.000. Урядова перепись з р. 1890 подає число Русинів 430.282, по моїм обчисленням⁷⁾ число Русинів виносило тоді коло 537.962.

Зауважу тут іще, що самі угорські Русини (Лучкай у своїй граматиці, Терлецький в брош. „Угорская Русь“, Дулишкович в „Ист. чертахъ угро-русскихъ“ і иньші) не подавали ніколи числа Русинів понизше пів мільона, а Орлай⁸⁾ в 1826 р. дійшов був аж до цифри 800.000, що очевидно мусіла розминати ся з правдою.

1) Tafeln zur Statistik d. öster. Monarchie. III т. 1 зом. Відень, 1861, ст. 52—54.

2) Op. cit. I, ст. 4.

3) Ibid. ст. 3.

4) Geogr. Mittheilungen, 24 B. 1878.

5) Народ. п'єсни Гал. и Угор. Руси, III, 6, 2.

6) Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie.

7) Hungarico-ruthenica (відб. із „Записок“) ст. 6—7.

8) Труды общ. исторіи и древн. Росс. ч. III, ст. 221 у статі „О юго-западной Руси“.

Щож властиво дає причину до такої плутанини у статистичній Угорських Русинів? Власне те, що кожний инакше дивить ся на територію заселену Русинами (одні зачисляють Земплин, Шарош, Спіш, Торну, Абауй до руської або русько-словацької території, другі до самої словацької), на віру Русинів (одні кажуть, що Русини тільки греко-католики, другі, що між ними є й римо-католики та протестанти), на мову, тай відповідно до того обчислює їх сторонничо. Бідерман¹⁾ каже про те так :

„В багатьох околицях зачисляють ся часто Мадярів до Русинів тільки тому, що вони греко-католики, з другого боку поминать ся багато Русинів тому, що вони римо-католики або протестанти. Та подвійна помилка закрала ся також до переписи людности, переведеної 1851 року“.

Дехто покликують ся на Шемберу²⁾, як на авторитет у справі знання числа і розповсюдження Словаків і Русинів. Тимчасом у статі „Mnoho li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obyvací“ (ČSM. 1876) він каже виразно, яким чином прийшов до дат наведених там: „Co se týče jazyka, počítal jsem v místech smíšených, v nichž se mluví dvojím jazykem, na př. slovensky a uhersky, polovici obyvatelů za slovenskou a polovici za uherskou, aneb dle případu dvě třetiny za slovenské a jednu třetinu za uherskou; v místech pak, v nichž se mluví jazykem trojím, na př. slovensky, německy a uhersky, položil jsem dvě čtvrtiny za slovenské, jednu čtvrtinu za německou a jednou za uherskou a p.“ (Ст. 394). Вправді для контролі висилав він ті свої числа ріжним людям для справдження, але все докладне не могло з того ніщо вийти. Не дивниця проте, коли він начислив на Угорщині 80.000 Поляків (число — якого мабуть там Поляки ніколи не мали), а Русинів зменшив о 150.000, бо, як каже, „zjistilo se, že vyznavači náboženství řeckokatolického, vobec zvaní Rusňaci, v Gemeru, ve Spiši, v Šaryši, též ve stolici Turňanské, Novoabauské a Zemenské, kteří posud byli pokládáni za Rusy, jsou ryzí Slováci“ (Ст. 395).

Як Шембера був одностороннім, можна пізнати з осьього: У Відні начислив він тоді 147.090 Чехів. Подаючи те число, зауважав одначе: „Вправді й четвертина, або третина з тих Чехів не освідомлена національно, а багато між ними таких, що навіть випирають ся свого походження — але все не перестали вони че-

¹⁾ Op. cit. I, ст. 2.

²⁾ Між иньшими також проф. Пастрнек. Пор. його статю: Z nejvýhodnějších nářečí uherskoslovenských. Národ. Sbor. III, ст. 64.

рез те бути Чехами і не можна їх зачислювати до Німців“ (ст. 397). — З Русинами очевидно иньша річ у нього, бо йому треба було збільшити число Словаків!

Розумієть ся, що бачванські оселі, Керестур і Коцуру зачислив він також між Словаків, хоч місцевий духовник, Кутлік, обізнаний з тамošними обставинами, не зробив того.

Таким способом зникли Русини Пряшівської єпархії у Шембери з лица землі; кождий, що прочитає повисші його слова, переконаєть ся, на скілько він був правий у таким поступованю. Заважу тут лише, що диялектольоґічні його замітки про руську мову наведені на ст. 669 зовсім недокладні, а наведене там ним оповіданє з Орябини не дуже народне, що можна пізнати при порівнаню хочби моїх записок із того села з його оповіданєм.

При виясненю спору про національність західних Русинів не менше важно теж знати, хто з обох сусєдних народів підлягав впливови другого і денаціоналізував ся в його користь. Із фактів, які я в часї свого побуту сконстатував на місцях, і зі згадок ріжних письменників, виходить, що завсїди словачили ся Русини, а не навпаки. Бідерман, подаючи коротку характеристику таких пословачених Русинів, каже між иньшим от що¹⁾: „Пословачені Русини становлять перехід до Словаків. Се мішанина тутешніх і зайшлих Славян, а в місцях, де вони межують із Мадярами, втягнули і від тих дещо в себе. У всякім разі руський елемент переважає в них“. До пословачених Русинів зачисляє він тих, що живуть у Земплині, Шароши, Абаю і Спішу. Заважує одначе, що їх можна уважати так само за пословачених, як і за спольонізованих²⁾, що по часті має рацію. Про словачене Русинів і про перетягуванє їх на римо-католицьку віру згадує теж³⁾. Головацький помітив також денаціоналізацію Русинів у користь Словаків і говорить про неї у передмові до пісень, виданих ним у Москві⁴⁾.

1) Op. cit. I, ст. 91—96.

2) Die „slovakischen“ Ruthenen Ungarns könnten mit demselben oder vielleicht mit noch grösserem Rechte als „polonisiert“ bezeichnet werden. Ich wähle aber ersteren Ausdruck, weil derselbe weniger tendentiös klingt.

3) Op. cit. II, ст. 80—82.

4) Пїсни Гал. и Угор. Руси, ст. 743: „Лемко никакъ не выучится по польски; даже служащїе по дворахъ и въ войскѣ и извощики, побывавшіе въ Краковѣ и другихъ городахъ, не могутъ настроить свой языкъ на польскій ладъ, чтобы нельзя было узнать ихъ происхожденія. Лемко не родится съ Мазуромъ, не перенимаєть отъ него ничего, ни

Проф. Пастрнек мусів сконстатувати той факт теж рецензуючи студію О. Броха: „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze“¹⁾. Він каже там між иньшим: „Здаєть ся, що то пословачені Русини, які остали вірними своїй церкві, хоч рідну мову заміняли за словацьку. Словаки представляють у тих східноугорських столицях культурнійший і сильнійший елемент. Се стверджують також усі звістки і досліди. Я й звертав на се увагу в своїому місці (Listy filol. 1898, 154—155). Порів. також слова проф. Броха (Arch. f. sl. Ph. XVII, 323 і Studien, 10), що говорити по словацьки вважаєть ся за щось ліпше та що тим визначають ся особливо вису́жені вояки. А наслідок такої тихої переміни сей — що історія не згадує нічого про громадний перехід Словаків на православіє (унію)“. Та що більше, навіть редакція „Slovenských Pohl'ad-iv“, що вела обширну полеміку за тої справи (про неї понизше), мусіла признати словачене Русинів, при згадці про ту саму працю д. О. Броха²⁾. Проф. Брех говорить про словачене Русинів у двох своїх працях: у російській³⁾ (друкованій первістно по німецьки),

платья, ни обычаевъ. Напротивъ того онъ охотно сообщается съ Словаками, легко привыкаетъ къ словацкой рѣчи, любитъ иногда похвастать знаніемъ словацкаго нарѣчія, которое даже считаетъ чѣмъ - то лучшимъ и вышшимъ своего родного. Побывавъ на заработкахъ, или въ услуженіи за Бескидомъ, парни и дѣвки легко перенимають словацкую рѣчь, словацкій нарядъ и часто перемѣняютъ свои имена: Настка, Феня, Парася, на словацкія: Анница, Катица или Марця“.

¹⁾ Národopisný Sborník, III: Z nejvýchodnějších nářečí uhersko-slovenských. Ст. 65.

²⁾ „Studien... sú venované hláskoslovnému a tvaroslovnému rozboru slovenského jazyka v dvoch zemplínskych dedinách, vo Falkušovciach a Dubravke. Slováci títo sú pravoslávnej viery [uniáti], ale, tak sa zdá, že pôvodne boli Rusi a sú poslovenčení. Slov. Pohl'ady. 1899. Ч. 8. Ст. 96.

³⁾ „Угросское нарѣчіе села Убли“, ст. 73—74: Мы нерѣдко въ моей работѣ находимъ выраженія, свидѣтельствующія, что народъ ясно различаетъ, то ли или другое „словацкое“. Slováci или Tóuty — это совершенно чужой элементъ для Rúsin'a, Rúsnak'a. Но что вліяніе Словацкаго на соседнія угросские нарѣчія сильно, это легко понятно тому, кто посѣтилъ эти мѣстности. Безъ сомнѣнія, Словаки вообще въ культурномъ отношеніи пошли нѣсколько дальше угроссовъ, при томъ ихъ племя, можетъ быть, подъ вліяніемъ культуры, вообще болѣе энергично. Вслѣдствіе безсознательнаго убѣжденія въ этомъ и появилось у угроссовъ понятіе, что говорить по словацки или же вмѣшивать словацкія формы и выраженія въ свою рѣчь, есть признакъ утонченности и образованности. По словамъ какъ Репай'я, такъ и священниковъ, особенно склонны говорить по словацки возвращающіеся изъ военной службы. Но

де розібраний диялект села Ублї і в німецькій¹⁾, де розібраний со-тацький диялект. Дехто старав ся виказати, що Русини русчили Нїмцїв і Мадярїв. Мадярський етнограф, Гунфальві, каже про те так: „Можна думати, що більшість руських осель повстала не скорше як 150—200 лїт назад. Коли Русини взяли ся за рільництво, заняли вони мїсця Нїмцїв на Спїшу, в Шароши, Уточї і Марамороши, при чїм не малїв вплив мала тут релїгїйна борба: протестанти змушенї покидати свою віру, приймали грецький обряд, бо в ньому мали змогу причащати ся під двома видами. Рівночасно приймали вони і руську мову і таким чином ставалось багато Нїмцїв Русинами. На Спїшу і в Шароши третина теперїшньої руської території належала до Нїмцїв. В Плавницї і Берзевицї говорили ще минулого віку цо німецьки“²⁾.

Бідерман³⁾ згадує також про русченє Мадярїв та Нїмцїв; але се така неприродна річ, що тяжко в неї повірити. Щож до назв місцевих, які перше були вїмецькі, хоч тепер живуть у них Русини, то се пояснюєть ся так, що Нїмці й Мадяри винесли ся з мїс-

и у простого, работаючого вь селѣ крестьянина замѣчается эта склонность, несмотря на сопротивление сельскихъ традицій. Такъ, напр. во время моего пребывания вь Ублѣ, священникъ сказалъ крестьянамъ, произношеніе которыхъ я сравнивалъ съ собраннымъ отъ г. Репай'я матеріаломъ, чтобы они говорили только по руснацки; это они и выдерживали. Но однажды, окончивая свои занятія, я хотѣлъ услышать сказку; на это мои крестьяне не согласились; для этого, говорили они, надо призвать того-то и того, а онъ сейчасъ вь полѣ, ибо тамъ „ôr'ut' і séiut'“. Я сейчасъ остановилъ говорящего и спросилъ, что это за слово. „У насъ, баринь, говоримъ siuùt', — но Словаки говорятъ Źei-. Его желаніе, очевидно, было показать, что и онъ знаетъ „лучшее“, „болѣе приличное“ произношеніе.

¹⁾ Weitere Slov.-Kleinrussische Studien. St. 103—104: Kehren wir zum Schluss noch einmal mit ein paar Worten zu dem slovakisierenden Einfluss in Nordostungarn zurück, so ist es erlaubt zu schliesen, dass er nicht erst von heute oder gestern stammt. Es ist schon von anderen darauf aufmerksam gemacht, dass er wahrscheinlich schon längere Zeit hindurch gewirkt hat. Sehr wahrscheinlich hat ein grosser Theil der jetzt „ostslovakisch“ Redenden einst ugrorussisch gesprochen. Auch ist es nicht unwahrscheinlich, dass eine genaue sprachliche Untersuchung uns sichere Merkmale an die Hand geben dürft, wie weit über die jetzige ostslovakische Sprachgrenze hinaus der ursprünglich russisch redende Slavenstamm in Ungarn ausgebreitet war“.

²⁾ И. Филевичъ, Исторія древней Руси. I. Ст. 190. Гунфальві признає одначе, що в числа 63.000 Гайдуків — 10.000 помадарщени Русини.

³⁾ Op. cit. I, ст. 11.

цевости, а їх місце заняли Русини. Так було пр. і в Бачці з Куцурою. Сю гадку збиває зрештою сам Бідерман, коли говорить про мадяризацію Русинів у Берету, Земплині, Абаую і Саболчі¹⁾.

Плутанина в поглядах ріжних письменників на територію західних Русинів, їх число і т. ин. відбилась також у поглядах на їх мову. І тут доси нема загальної згоди, яка приняла ся б загально або бодай у більшости учених. Розуміть ся, що тому стоїть на перешкодї у першій мірі недостача відповідних праць про західні руські та словацькі диялекти, хоч і до того початок останніми часами зроблений. Наслідком того заявив проф. Соболевский іще 1892 р., що докладне означене границь поодиноких говорів там неможливе²⁾, хоч в дійсности воно не так. Ту саму гадку висловили також мадярські письменники Лант і Єкелфалуші³⁾, хоч у те, аби говорів словацьких від руських не можна було розрізнити, не можна так дуже вірити. Вправді трудности нераз заходять при тім, але таких, яких не можна би побороти, нема. Найліпшим доказом того, що пр. границі т. зв. „шарішського“ диялекту подають ся досить вірно⁴⁾. Правда, що він не однотайний, що має підговори, подібно як иньші руські диялекти, але навіть границі останніх можна подати, треба б тільки на цілій тій території перевести відповідні диялектичні студії.

¹⁾ Ibid. ст. 12.

²⁾ „Здѣсь (въ Угріи) малорусское нарѣчіе постепенно сливается съ словацкими говорами и точное опредѣленіе границы едва ли возможно“. Живая Старина, 1892, IV, ст. 3. Очеркъ русской діалектології, III.

³⁾ „Tieto dva jazyky, najmä tam, kde miešano prichodia, sú v takej blízkej príbuznosti, že dôkladné rozlišovanie sotva môžeme očakávať, a tak stane sa, že to isté obyvateľstvo, ktoré raz bolo vykázané ako ruské, inokedy ako slovenské prichodí v štatistických výkazoch... Popis škopolovinných detí (1870) označil ruskú ako reč materinskú na mnohých takých miestach, kde sčítanie ľudu (1880) našlo slovenskú materinskú reč“. Láng Lajos és Jekelfalussy József: Magyarország népeiségi statisztikája, 1884, ст. 142. Цитат взятий із Slov. Pohl, 1895, 8, ст. 502.

⁴⁾ Д. Ф. Пастрнек в статї „Študovanie slovenčiny“ (Slov. Pohl. 1895, ч. 7, ст. 439) пише: „Důkladných odpovědi na mé další otázky dostalo se mi od výborného znalce a nadšeného ctitele šarištiny, vl. p. far. I. Kellu. První otázka má týkala se hranic šarištiny. Z obšírné odpovědi vynímám trest', která zní: Šariština tedy zaujíma téměř celý Spiš, celý Šariš, pol Abauj-Torny, a s chatrnou vymienkou celý Zemplin“. Але дальше говорить словами тогож д. Келлю: „Na tomto území není tři obcí, jedna při druhé, kdeby ve výslovnosti, v přízvuku atd. panovala úplná shoda“.

До плутанини в поглядах на мову західних Русинів (так як і в інших справах) причинили ся головно люди, що робили свої висновки на недокладних інформаціях або на підставі неповних матеріалів, а з інших причин мали широкий вплив у науці та були навіть авторитети. Досить буде назвати тут Шафарика. В „Історії Слав. літератур“ ділять він словацьку мову на такі діалекти :

1) Словацький у властивім розуміню в комітатах : Турчанським, Оравським, Ліптавським, Зволеньським, Барським, Новоградським, Боршодьським і Гемерським.

2) Моравсько-словацький діалект у комітатах : Прешбургським, Нітрянським і Тренчанським.

3) Польсько-словацький діалект у комітатах : Оравським (в частині), Спішським, Шарішським, Абауйварським і Земплинським.

4) Русько-словацький діалект у комітатах : Абауйварським, Земплинським і Берегським.

5) Німецько-словацький діалект у деяких північних містах та селах.

6) Малярсько-словацький та сербсько-словацький діалект у колоніях, де Словаки мішають ся з тими народами.

У передмові до книжки „Pjsně swětské Lidu slowenského w Uhrjch“ (1823, ст. VIII—IX) подає він той сам поділ і характеризує так „польсько-словацький“ та „русько словацький“ діалект :

„3. P o l s k o - s l o w e n s k é n á ř e ě j propletené mnohými polskými slowy a výrazy, panuje obzvláště w šaríské, Spišské a Orawské stolicy, a miluje mjsto slowenského **d**, **t**, šeplawé **dz**, **c**; k. př. mjsto iděm, buděm, mluvj idzem, budzem. Misto hrdý, srdce, prst, brzo, řjká s Polákem hardý, serce, palec, bars; **ch** wyslowuje jen jako **h**: hyba (chyba), dyhati (dýchati), hudoba (chudoba). Y nemáo slow má, kterým jinj Slowácy syce rozuměji, jich ale neužjwaji k. p. dráha (cesta), dudek (groš), bul, buli (byl, byli), bauur (hlubina u wodě) dýst' (dešť'), doraz (hned), hwozdzjk (klinec), hutoric (mluviti), dzecko (dítě), nikeho (nikoho), sauměnj (swědomj), smotrici (patřiti), molha (mhlá), hwizda (hwězda), umarol (umřel), walal (dědina), pulný (plný), žoltý (žlutý), zochabie (nechati) a t. d.

4) Rusko- čili rutensko-slowenské nářečj, promišané ruštinau, jest k slyšenj w bljzkosti ruských osadnjků w Uhrjch aneb tak nazwaných Rutenů, w Abaujwárské, Zemplinské a Berecké stolicy. Znak jeho jsau mnohé twrdé spoluhlásky a široké wokaly k. p. robiti znj téměř jako robätä, puem (půjdem), maic, maiceri (mať, materi), hoiscina (hostina), sgló, awa (hle). Lidé tohoto nářečj nazý-

wáni býwajj Sotácy, které jméno, jim samým neznámé, půwod swūj wzalo, jak se mnozý domnjwajj, od u nich často opětowaného slo-wjčka: cwo tak, co tak (wie so)“.

Те саме повтарає він іще й у „Slov. Národopis-i“ (3 видане, 1849, ст. 99):

„Nářečí uherských Slowákůw jest mluwa lidu horského, písemně newzdělaná, z příčiny, že Slowáci od dawních časůw společně s Čechy a Moravany, až k některým nowým pokusům, jednoho spisowního ja-zyka, t. českého, užíwali. Není tedy diwu, že nářečí toto we množstwi různorečí se rozdrobilo. Z těchto wytkneme zde zejména jen jedno, ponášející se na řeč polskau, we stolici Spišské, Šaryšské, Abaujvár-ské, Zemnenské a dílem i Orawské, w němž 1) šeplawé sauhlásky é, š, ž nedůsledně užíwané: w lése, kačmar, čo, nakošim, kedz, bys, dze; 2) c, dz místo t, d: pojdzece, budzece; 3) h místo ch: hyba, dyhac; 4) hrube l: jablučko, mladosc, spadla, podalu; 5) wkładawe e, o, u, a: serce, zółtý, pułný, barzo a t. d.“

Тимчасом хто побував на тих місцях, про які йде мова, побачить відразу нестійність сих поглядів. Про се можна виробити собі гадку і на підставі отсеї моєї статі. А прецінь слова Шафарика найшли відгомон іще в 1900 р.!

Львівський орган „Towarzystwa ludoznawczego“ „Lud“, став друкувати того року¹⁾ статю М. Гумпльовича п. н. „Polacy na Węgrzech. Studium etnograficzno-statystyczno-historyczne“. Статя нескінчена ще, тож загального осуду про неї не можна видати. З двох місць одначе можна пізнати, що автор тих самих людей, яких — хоч не в цілости — зачисляють иньші до Русинів, а д. Пастрнек і Соболевский до Словаків — зачисляє до Поляків! Місця ті отеї:

1) Вчисляючи словацькі диялекти, при чім покликуєть ся на М. Бейла²⁾, І. Чапловича³⁾, Годжу⁴⁾ і Вльчека⁵⁾, заміщує польсько-словацький диялект у столицях: Орава (долішня), Шарош, Спіш, Земплин, Абауй.

2) Поділяючи польські оселі на Угорщині на дві групи, зачисляє до столиць „у яких Поляки становлять компактну масу

¹⁾ Порівн. зом. 3, ст. 277--290.

²⁾ Mathias Běl: Compendium Hungariae geographicum, 1753 і Hungariae antiquae et novae Prodromus, 1723.

³⁾ I. Csaplovics, Gemälde von Ungarn, 1829.

⁴⁾ M. M. Hodža, Der Slovak, Praha, 1848.

⁵⁾ Jaroslav Vlček, Dejiny Literatúry slovenskej. V Turč. Sv. Martine, 1900.

і в часті тубильну“: Тренчин, Ораву, Ліптаву, Спіш, Шарош, Земплин, Гемер, Абауй¹⁾.

Так само Головацький подаючи границі Уг. Русинів, каже: „Русини живуть ще на Спішу, в Абаую, Саболчі, Торні, Боршоді, Гемері; але ті Русини говорять в Борш. Саб. Гем. і в полудневій часті Абаую по мадярськи (заховавши лише слав. літургію), а в Земл. Шар. і Спіші і в північній часті Абаую по словацьки шарішським діалектом, так що лиш чотири східні столиці і Крайняки задержали який такий малоруський діалект“.

От і маємо жерела усеї плутанини, яким конечно треба збити раз кінець. А що правда не по боці названих висше письменників, се доказують докладніші розсліди мови людности із згаданих комітатів.

Согацький говор, який так красно опрацював проф. О. Брех²⁾, дуже зближений (можна сказати: майже ідентичний) до так званого „шарішського“ або й бачвансько-руського говору. А проте д. Брех розібравши його докладно, прийшов до висновку, що його основа руська, а не словацька³⁾. Те саме отже належить сказати теж про оба тамті говори, найдалше висунені на захід і найсильніше пословачені.

Те саме потверджує й др. Пастрнек, хоч дуже обережно, при розборі діалекту із села Шумяца⁴⁾, який також належить до „шарішського“ і стоїть дуже близько до бачванського. Він каже про нього так:

„Podle pravoslavného (rozumí se sjednoceného) vyznání, jehož se Šumiac dosud drží, soudili bychom, že obec založili přistěhovalci

1) Тимчасом уже перепись із 1787 р. начислила тільки 28 місцевостей з польською людністю; із того припадало: на комітат Арву — 24 місцевостей, на Ліптаву — 3, на Торну — 1. Про польські оселі в інших комітатах, особливо заселених Русинами, не згадано там зовсім. (Бідерман, II, 82). Від того часу число польських осель зовсім не збільшало ся.

2) „Weitere Slov. Kleinrussische Studien“.

3) Ibid. Ст. 100: „Die Sprache der Korumlya-Sotaken aus einem ursprünglich ugorrussischen Dialekt unter dem Einfluss des Ostslowakischen entstanden ist“. Ст. 101—102: „Nimmt man diese verschiedenen Züge zusammen, so ergibt sich, dass die ostslowakische Sprachwelle, die über die Dialekte um Korumlya schon eine slowakische Decke gelegt hat, noch weiter über sie hinaus gerollt ist; sie hat in die nächstgelegenen noch rein ugorrussischen Dialekte einzelne Sprachstücke (Lehngut) hineingespült, ist aber auch über ihr altes Lautsystem nicht wirkungslos hinübergeglitten“.

4) Slov. Pohl'ady, 1895, ч. 7, ст. 442 у статі: „Študovanie slovenčiny“.

z oněch východních krajů, kde živel rusinský ze slovenským se stýká a oba vzájemnému vlivu podléhají. Avšak v řeči lidové po takovém původě nacházím málo stop. Některé ovšem, tak především krátkou vyslovnost všech hlásek a přízvuk (accent) na předposlední slabice: panovi, probovan, dohvaret, zaokoľkujem si ľuki atd. jak jsem si sám, podle výslovnosti lidí Šumiackých, v Revúci poznamenal a jak též na archu, který jsem nyní obdržel, věrně se připomíná. Dále ukazuje ještě na rusinský původ výslovnost **ja** ve slovech: hovjadzina, pjata, svjatí atd.; genitiv singularis a adjektiv, vyznívajících na -oho: takoho peknoho pre tisovsokoho; dativ -omu: dobromu. Jiných zbytků z někdejší původní řeči šumiacké prozatím nepozouji, ale zajisté jich bude více, obzvláště též v ohledu leksikálním. Připomenouti sluší, že koncovka 1. osoby množné zní -me: chowame, mame“.

A словацький учений, Заборський¹⁾ висловлює ся про „шариський“ діалект ось як: „Vidí sa, že terajšie šarišske nárečie je len slovenčinou mocno napustená ruština, teda útvar nie tak dávny. Vec je v tom, že s obracanim v latinstvo boli pravoslavní Rusi poslovenčení“. Але розумієть ся, що той, кому хочеть ся найбільшого розширення Словаків і звуження території Русинів, не зважає на ніякі аргументи і зачислиті навіть чисто руські діалекти до словацьких. Доказом того най послужать отці два цитати: 1) „Svadobné obyčaje²⁾ z Brusnice (tiež hraničná obec, za ruskú udavaná, v severnom Zemplíne), podané v tamejšom nárečí, tak ako mi ich jeden starček rozprával“.

„Divka ide na jarmok, abo na Hirku (Hirka — je kláštor na jednom vrchu, kam chodia na pút'), že by tam rozpoznala sja (obznámila sa). I veľo raz tam znakomstvo zrobit soz molodym (s mládencom). Teperj molodej zakličé (zavolá) soz sobom prosotarja (pytača), aby s nim išol do domu molodey divky. Tamo vsjo (všetko) už napered znaju, že pridet. Pridut molodej a prosotarj užé tam; molodej kalap nezdojmet (nesíme) i zdravkajut: „Daj, Bože, dobrej večur“, ili: „Slava Izusu“ (Slava Ježíšu = Pochválen buď P. J. Kr.). — Za tyma dvoma šitky paribci (parobci. mládenci) i djivky z valalu (valal = dedina) tam prijdut. Prosotarj začne svoju mondoku (?) od Adama začavše: „Boh sotvoril Adama, postavil ho do raju, — ale Boh vidil (videl), že Adamovi ene sja. Pustil na Adama son i vybral

¹⁾ Jon. Záborský, Let. Mat. X, sv. I, ct. 18.

²⁾ Slovenské Pohľady, 1900. Ct. 254—255; „Slovenský jazyk, živá starina. Nárečie viaceré zo Zemplína a zo Šariša. Pod. dr. L'udovít Bazovský.

mu rebro i zrobit mu pomočnicu Jevu i povidal Adamovi: tu je kost' od kosti tvojeje. Tak i my tu prišli, i tot molodej človek bars sja unuje hledat sobi pomočnicu, či by v tym (v tomto) domi ju nenašol. Ta povičete, vy rodičove, či by ste mali d'aku daty vašu divku za toho molodoho?'

— Ta jak by neť, len ked ona mat d'aku: prosjac sa (nech sa spýta) od nej, či hej!

I molodej vyberet na jednu litru palinky dudky i položit na stil" i т. д.

До сього цитата зауважу тільки: Перше — він не записаний цілком вірно. Друге. хоч би був і найвірнійше переданий, то все видно, що сей діялект чисто руський, а не словацький. Тимчасом і автор і редакція „Slov. Pohl.“ уважають його словацьким. На те хіба вже нема ліку!

Що більше; редакція „Slov. Pohl.“ подає в одному місці¹⁾ свого журналу звістний на Угор. Русин вірш „Коли мурували білу Маковицу“, опісля переписує його латинкою і зауважує від себе: „Nuž kde takto spievajú, to sú Slováci“. А тимчасом вірш той от як виглядав в цілости:

Коли мурували бѣлу Маковицу²⁾,
 Гонили на панске убогу вдовицу.
 Єдну недѣленьку мужа поховала,
 Другу недѣленьку сына породила,
 А съ третой недѣли на панске ей гнали;
 На панске ей гнали, покоя не дали.
 На одной рученьцѣ сына тремала,
 А друговѣ рученьковѣ камѣньє давала,
 Камѣньє давала, гореньєо плакала,
 Гореньєо плакала, озера глядала.
 „Плывай-же ты, сынку, въ глубокомѣ озерѣ,
 Не зазналъ ты отця, не зазнай й матери.

Коли б так усі поступали у своїх наукових дослїдах, тоді не треба б було навіть говорити про якихсь Русинів і руську мову в Угорщині; висталоб взяти записи їх усної словесности, опубліковані доси, переписати латинкою і сказати: се Словаки — і конець. Тоді очевидно не було б також ніяких спорів про національ-

¹⁾ Slovenské Pohl'ady, 1897, XVII, ч. 12, ст. 749—750.

²⁾ Вірш подаю так, як його надруковано в оригіналі у Slov. Pohl.

ність західних Русинів, про їх мову і ин., бо й не було б у тому потреби. Але чи таке поступоване довело б до чого позитивного, чи зискали б на тім що Словаки — отсе полишаю непоясненим.

Перейду вкінці до полеміки, яка вивязала ся була між редакцією „Slov. Pohl'ad iv“ і д. Мішіком, що живе довго на Спішу і знає докладно місцеві відносини, у справі приналежности західних Русинів чи там „Словяків“ до руської народности. Вона кидає багато світла на се питанє і через те починаєть ся до його розвязки.

Полеміку почав д. О. Шкультері, редактор „Slov. Pohl'ad iv“ невеличкою заміткою п. н. „Akej viery sú Slováci“. ¹⁾

Згадавши про те, що Шафарик перший наводить Словаків-кальвінів у своїм „Národopis-ī“, подає заразом слова Срезневского, виповіджені в рецензії на згадану працю Шафарика: „Na východe vytvoril (Šafarik) z počtu Slovákov uniátov prešovskej eparchie (v stolicích Spišskej, Šarišskej a Zemlínskej) kdež to oni temer všeci len po viere nazývajú sa Rusínmi, ale po nářečí přináležia k Slovákom“. Курсив Slov. Pohl.) „Uniátov Slovákov Sreznievsky napočítal 200.000. A v tejto otázke Sreznievsky, Rus, je klassickým sudcom. Už na gemerskom Horehroní máme tri uniátske obce: Šumiac, Telgárt a Vernár“. Що Срезневский помиляв ся, про се вже була мова, але на се вказує ще й те, що він сам пізнійше змінив свою гадку, про що й д. Шкультері в 8 ч. Slov. Pohl. (1895) згадує: „Sreznievsky pozdejší (1852) zmenil svoju mienku, vyslovenú roku 1843 v recensii Šafárikovho Národopisu, zmenil ju na ujmu Slovákov; ale to, že filolog, slovanský filolog a vážny muž mení tu svoju mienku, vari tiež dokazuje, že je otázka zamotaná, že tí spišskí, aba-ujskí, šarišskí, zemplínski a ungvárski uniati nie sú samí Rusi“. (Ст. 502). Шембера у „Základoch Dialektologie československé (1864) уважав Русинами також осадників гемерського Шумяца, Тельгарта і Вернара; але в пізнійшій своїй праці („Mnoho-li jest Čechu“), до якої зібрав більше материялу, змінив свою першу гадку, а з між північно-східних уніятів начислив 147.770 Словаків. На Спішу уважав руськими лише оселі над Любовнею“. ²⁾

У відповідь на ту статейку дістав д. Шкультері від Стефана Мішіка таке письмо, надруковане в 8 ч. Slov. Pohl. (1895): „Що тикаєть ся спішських Русинів, то Шафарик зовсім добре розумів

¹⁾ Slov. Pohl'. 1895, ч. 6, ст. 384.

²⁾ Slov. Pohl'. 1895, 8, ст. 503.

річ, коли не уважав їх Словаками. Не лише славний учений російський Срезневский, але й покійний А. Шембера у своїм листі, який писав до мене перед 17—18 роками, твердив, що спішські Русини то Словаки, у яких до нині задержалося славянське богослуження. З сям поглядом не можу одначе згодити ся, хоч він має за собою такого великого знавця, як Срезневский. А не згожуся тому, що між Русинами і Словаками на Спішу, на скільки я мав нагоду пізнати їх за многі роки, племінна ріжниця дуже ясна, поминувши те, що тутешні Русини з огляду на мову сильно пословачені. Але 1) Ніякий Русин на Спішу (по селах) не вважає себе Словаком, лише все Руснаком і таким вважає його кожний Словак. Єдину виїмку можуть становити мешканці Вернара і Тельгарту, що вже зовсім пословачені так, що в їх мові не подібують ся ніякі руські слова і форми. 2) Пісні спішських Русинів, будова їх домів, крій ноші у женщин і т. д. стверджують основно, що то не Словаки, але Русини. 3) Диялект спішських Русинів виправді сильно пословачений, але не стратив ще многих руських форм і слів, як то може переконати ся кожний знаток, а у своїому часі переконаєть ся і проф. др. Пастрнек, якому я післяв взірці руського диялекту з Липника, Торисок, Завадки і Порача. В Шаріши і Земплині Русини менше пословачені, як на Спішу; але за Словаків не вважає їх ніхто, як мене запевнювали многі тамошні сьвященники, з якими я мав нагоду про те говорити“.

У тім самім листі наводить дальше д. Мішік (ст. 501, ч. 8, 1895) грамоту польського короля Жигимонта III з р. 1590, видану у Варшаві, в якій приказуєть ся Мацейовському, спішському капітанови на Любовенськім замку, аби Русинам не дозволював випасати поля Любичанів: „Questi sunt apud Nos Civitatis nostrae Libicza, unius ex Oppidis Scepusiensibus, per internuncios suos: quod, cum paucos quondam Russici greges ovium ac pecorum habentes, eosdem suos greges intra fines Civitatis impellere, silvisque ac pascuis eiusdem Civitatis uti, obtenta a civibus facultate, coepissent; nunc demum multo plures, sine ulla facultate imovitis et non permittentibus Civibus... id facere et attentare solere, in praejudicium et damnum eiusdem Civitatis maximum. Depastis enim per greges illos Russorum graminibus, Cives, ubi pecora atque equos alant, prorsus non habent... Mandamus etc...“

Проф. Соболевский говорячи про полеміку Мішіка і Шкульте-того¹⁾, робить таку замітку на грамоту цитовану Мішіком: „Д. Мі-

¹⁾ Живая Старина. Т. V. Ст. 235—236.

шік покликують ся на грамоту поль. короля Жигимонта III із 1590 р. в доказ, що спішські „Русини“ уважали себе в XVI в. „Русинами“; одначе та грамота не потверджує того. Вона говорить про „Русинів, що проходили з своїми стадами“ через землі селян Любовні (Соб. пише „Любицы“), аби користувати ся пасовищами останніх. Тут очевидно мова про Лемків, що в XVI в. вели ще на половину кочеве жите“.

До сього можна додати тільки: Вислов проф. Соболевского про кочівниче жите Русинів у XVI в. не має ніякої підстави, бо з поданого мною в горі цитата про руські парохії тай з иньших жерел видно, що вони вже в тім віці були з'організовані, мали свої парохії, своє св'ященство і т. д. Про те можна перекопати ся також із праці Бідермана, в якій він присвятив цілий розділ виясненню питання старинности і розширення Русинів і зібрав доволі багато звісток до того¹⁾. Документ отже зацитований д. Мішіком належить уважати доказом, що Русини в 1590 р. були вже справді на Спішу.

Свій погляд на рішене питання про руськість „Словаків“ висловлює дальше д. Мішік так: „Я переконаний, що питане, чи спішські і земплинські уніяти Словаки, не буде доти порішене, доки не буде досліджена їх мова. Потім кожний неупереджений чоловік прийде до переконаня, що вони власне Русини. Даруйте, коли скажу без довгої дебати, що я із свого боку вже тепер переконаний про руський характер і руське походжене наших спішських уніятів“.²⁾

Редакция „Slov. Pohl.“ не дала ся одначе перекопати тими словами д. Мішіка, тому надіслав він опісля до неї довшу, умотивовану статю, яку я задля її ваги подаю в цілости перекладом³⁾.

Якої віри Словаки? „З того, що питане „де кінчать ся на північнім сході Угорщини Словаки, а починають ся Русини“, уважав кожний за трудне до розв'язаня, виходить власне лиш се, що угорські Русини на тих місцях, де не живуть компактною масою, але розсіяні між Словаками на Спішу, Шароши, Абаю, Земплині, Унґварі, а почасті й Гемері,

¹⁾ Op. cit. II, ст. 39—87: „Alter und Verbreitungsweise des Ruthenenthums in Ungarn“.

²⁾ Slov. Pohl. 1895, 8, ст. 501.

³⁾ Вона була надрукована у Slov. Pohl. з 1895 р.

асимілювали ся з сусідами на стілько, що в багатьох місцях трудно розпізнати Русина від Словака. Таку трудність подибують принаймніше учені, що не знають місцевих відносин із власних дослідів, довшого, уважного студійованя мови і звичаїв тутешнього селянства, але тільки на підставі неповних або легко й невірних інформацій.

Так пр. Шембера міг лише на підставі невірної інформації написати, що „до сеї хвилі визначувала ся руська (малоруська) народність в Угорщині лише по вірі; простий народ в Угорщині називає кожного визнавця грекокаголицької віри, не оглядаючись на його мову, Руснаком або Русином“. Те не відповідає зовсім дійсности. Простий словацький народ не знає ніяких Русинів, лише Руснаків і називає їх так не тому, що вони належать до грекокаголицької церкви, до якої належать також Русини поза границями Угорщини — бо-ж люд, з малими виїмками, навіть не знає, якої тамті віри — але тому, що вони самі звать себе Руснаками, і мають у своїй мові, хоч нині вже значно пословачений, такі вирази, які докладно вказують на їх руське походження. Навіть у Тельгарті, що вже цілком пословачений, можна почути деколи руські слова. Недавно оповідав мені візник, роджений Тельгартчанин, що там, де служить, мають трое коний, але до праці запрягають лише двох, а третого, молодшого хочуть трохи оščadiť (в словацькій мові нема сього виразу, намісь нього уживають Словаки šetrit').

Мова спішських Русинів ріжнить ся настілько від спішської польщини і словаччини, що не трудно відрізнити Русинів ані від спольщених Словаків в долині Попраду і за Магурою, ані від тих, що говорять звичайною спішською словаччиною, vulgo шарішчиною, про що може переконатися кожний, хто тут живе, а др. Пастрнек дістане необавки також і такі взірці людової мови, з яких покажуть ся наглядно, що й думка А. Л. Петрова, мовля то на Угорській Русі народ і інтелігенція знали лише про ріжницю віри, а не знали ріжниць язиків і народностей, не має реальної підстави. Винародовлена інтелігенція руська лише тому не хоче знати ріжниць язиків і народностей, що стидає ся свого походження і говорить нині переважно по мадярськи; алеж і давнійше, бо по смерті останнього вибраного руського єпископа Андрія Бачинського, стидало ся духовенство і міщанство говорити по руськи і хто не знав говорити по латинськи або по мадярськи, говорив по словацьки. Та при тім всім і найзавзятійші мадярони, як духовні так світські, самі, en famille, говорять часто мовою свого народа і не забули її так, аби не уміли зробити між нею і словаччиною

ріжниці. Я переконав ся проте в Левочі, де мав нагоду почути розмову руських духовних із їх родинами в часі відпусту, який там відбуваєть ся кожного року 2 липня на горі Пр. Богородиці. Там мають також Русини свою церкву, в якій служать ся служби у старословянській мові і там мали би наші етнографи найліпшу нагоду студіювати руський люд спішеський і переконати ся про ріжницю, яка заходить між ним і нашим словацьким людом¹⁾.

Трудність, яку стріла мадарська статистика при подаваню границь між руським і словацьким селянством, можна пояснити не лише близьким спорідненем дотичних нарічий, руського і словацького, що далеко ближші до себе, ніж літературні мови, але й тим, що мадарську статистику робили і роблять звичайно такі люди, що не знають докладно відтінків місцевих нарічий і уважають часто руське за словацьке і навпаки. Крім того знаємо з досвіду, як невірна мадарська або німецька статистика супроти Словаків і Славян взагалі. У нас в Угорщині статистика, що мала би бути по словам Маколея „скромною, але конечно потрібною підпорою політичної філософії“ стала безстыдною фльондрою шовінізму, який хоче доказати світові, що руський народ не має в Мадярскагу особливого значіння, не живе тут у такому числі, як би хто думав, але що тут переважно Словаки грекокатолицької віри, яких мадаризм може без гніву і пімсти Росії сьміло проковтнути і стравити.

Погляд Шембери, що „та назва (Русин) визнавацьві грекокатолицької віри (словянського обряду) стара, бо вже Даліміл називає в 23 розділі своєї хроніки моравського єпископа сьв. Методія Русином“ не доказує, щоби наші брати, угорські Русини, були такими лише по вірі, чи то по славянському обрядови, а не й по народности. Названий чеський історик жив і писав свою казочну хроніку у XV століттю і як староболеславський крилошанин глядів на сьв. Методія виключно із становища латинізму, що по збуреню славянського монастиря (емауського, 1419 р.) у Празі запанував на час у чеській церкві, і стотожнявав прихильників славянського бо-

¹⁾ І мадарський люд називає Русинів в околиці Тіша-Ешляру, Чечі, Сеґеде, Мішковця і иньших часто Русинами, а не лише Греками (gorozok, а не лиш görögök). Взагалі, колиб простий люд в Угорщині називав Руснаком або Русином кожного грекокатолика, то мусів би так само називати і Румунів і Сербів, чого не робить. — До сього додала редакція таку замітку: „Шембера говорив про північну Угорщину, про оселі Словаків і Русинів“. Чому одначе в північній Угорщині малоб бути инакше, як у східній, або полудневій, того редакція не пояснила.

гослуженя взагалі з Русинами, про яких знали і в Чехах, що вони найбільше інтересовані в тому богослуженю. Але таким чином мусіли би були уважати ся Русинами і Сербі і Болгари і Румуни, що мали також славянське богослуженє. Як би Даліміль був глядів на славянський свѣт зі становища нижньої етнографії та диялектології, не був би називав моравського єпископа св. Методія Русином і був би певно наших угорських Русинів уважав такими.

Припускаю, що спішські, шарішські, абауйські, земплінські і унгарські уніяти не самі Русини, але що місцями вони значно змішані із словацьким елементом. Але прецінь деякі етнографи кажуть, що навіть Русини європейської Росії¹⁾ мають у своїх жилах багато чухонської та иншої крови; та проте їх арийський, а спеціяльно русько-славянський характер не підлягає сумнівови. Так само наші угорські Русини приймили від Словаків багато звичаїв, пісень і язикових прикмет, але те не управнює нас заперечувати їм руського походження і характеру, особливож там, де вони творять окремі церковні громади; бо хоч вправді віра сама про себе не може становити критерії для означуваня народности, то все славянське богослуженє в угорських Русинів було могутнім мотором і підпорою їх народности, без якого були би вже давно зовсім пословачили ся. Приклад того маємо на Теплицькій громаді, філіялці римо-католицького прихода в Маркушівцях, що не маючи окремого грекокатолицького прихода і церкви, нині цілковито пословачена, з виймком деяких старших людей, що між собою говорять ще вправді дещо по „руснацьки“, але в првсутности чужих людей послугують ся лише спішською словачиною. Подібна доля спіткала тутешніх Русинів і в тих містах та селах, де вони творять меншість населеня і ходять до римокатолицьких костелів та шкіл.

Про повстанє руських осель на Спішу, за які Шембера уважав хибно лише оселі над Любовнею, тяжко сказати щось певне. Що оселі ті повстали одначе пізнійше, як словацькі, то здасть ся правда, особливо коли зважимо, що в найстарших знаних актах спішських від 1072—1310 р. не згадуєть ся ані одна теперішня оселя руська, але словацьких наводить ся коло 150.

У виказі спішсько-руських осель, зладженім по шематизмови спішського єпископства і прясівської єпархї, який я заслав др. Пастрнекови, нема між тими, де Русини мають значну більшість, ані одної, яка — на скілько знана мені істория реформації у Спішу — була би перейшла на протестантизм. Але з другого боку могло

1) Автор мішав тут, як бачимо, Русинів із Росіянами.

бути, що у спішських містах, де жили Русини і живуть у малому числі і де протестантизм, підпіраний Німцями, пустив глибше коріня, в часі контрреформації за Марії Тереси на вернули ся деякі не до римської, але до грецької церкви, в якій могли причащати ся під обома видами. Таких не могло бути одначе так багато на Спішу, як догадуєть ся Гунфальві, щоби аж наслідком того етнографічні відносини могли дізнати значнійшої переміни. Тай найбільше заселеними протестантами на Спішу не були Словаки, але Німці, а про них можна сумнівати ся, чи в часі контрреформації вони переходили до грекокатолицької церкви. До таких німецьких осель, які руський народ заняв по своєму переході до сталого рільництва, належить на Спішу лише одинокий Годермарк, де нині живе 661 Русинів супроти 67 иньших. Оселя ся згадуєть ся у зна-них актах перший раз 1471 р.

Трудам Шембери на поли чесько-словацької статистики і диялектології належить ся всяка почесьть, але моя скромна гадка така, що як би той учений жив нині, то ще докладнійше поправив би свою думку що до числа Словаків і Русинів у північно-східних столицях, а власне колиб тут *in facie loci* простуднював диялектичні прикмети і черпав статистичний матеріал не так із недокладних церковних шематизмів або мутного жерела малярської урядової статистики, але з дійсного життя люду.

Ще де що. Спішські уніяти, як відомо, належали до мукачівських єпископів і аж як мукачівську єпархію поділено на дві, припали до пряшівської єпархії. В р. 1649 прийнято в Ужгороді потверджену Римом унію, яка признала угорським Русинам право вибирати свобідно мукачівських єпископів; але пізнійше відступив се право останній вибраний єпископ Андрій Бачинський власти за користи, яких домагав ся для Русинів.

Перед унією були угорські Русини в церковних справах зовсім незалежні. Нині належать оба єпископи, мукачівський і пряшівський, під остригомського архієпископа як суфрагани.

Спішські Словаки з виїмком тих, що в XVI століттю пройшли реформацію, належали під управу спішських препозитів, які залежали від остригомських архієпископів. Ще в другій половині XIII століття, за препозита Лукача, що належав до греко-католицької церкви, відправляли крилошани в церкві сьв. Мартина служби по грекославянському обрядови для Словаків, що з околиці горнули ся тут. Але пізнійше в XIV століттю, по побіді Карла Роберта, під натиском остригомських архієпископів, мусіло славянське богослу-

жене уступити місця латинському. Воно задержало ся лише в руських церквах до винї, бо вступ до нього латинській мові загорожувала унія з 1649 р. Як би не було того, було би і в угорських Русинів щезло славянське богослужене, а з ним, розуміеть ся, і греко католицькі епархії. Здаеть ся, що і зі Словаками були би инакше поступали, і їх славянське богослужене були би шанували, як руське по унії, колиб між ними (Русинами і Словаками) не було ріжницї в народности. Словаків не бояли ся, бо вони не могли так легко відорвати ся від Риму, як угорські Русини, які в найблизшому сусідстві, в Галичині, мали своїх братів по мові і вірі.

Що між визнавцями грекокатолицької церкви є й Словаки, у тому не можна сумнівати ся. Але число греко-католиків Словаків трудно визначити тому, що не знаємо доси, де кінчать ся Словаки, а починають ся Русини, особливо ж у таких місцевостях, що мають мішане населене. В кождому разі число те не може бути таке значне, як догадував ся А. Шембера; трудно уставити число те ще й тому, що тяжко найти греко-католика, що признавав би себе Словаком, а дальше що грекокатолики Словаки присвоїли собі мову грекокатоликів Русинів, вправді сильно пословачену, але з примішкою руських (малоруських) форм та виразів.

Думаю, що при визначуваню границь між Русинами і Словаками — принаймьше там, де справа могла би подавати сумнів — буде найліпше держати ся того правила: *In dubio melior est conditio possidentis* — і уважати Русинами і Словаками лише тих, що самі себе уважають такими. Прецінь у північнім і північно-східнім Спішу на пр. панує польщина, а не словачина, але тамошне населене уважає себе словацьким. Кацвінчани (з поза Магури), що говорять по польськи, запевнювали мене перед 2 роками, що вони говорять найчистійше по словацьки (по *slovensky*). Форбаганин, якому його товариш витикав задля його польської мови, що він Поляк, відповів: „Ja Sloviak, ja ňe Pol'ak“. Се отже без сумніву лише спольщені Словаки. Так само стоїть річ і з пословаченими Русинами і хоч межі ними є й такі, що колись були Словаками, то їх відповідно дуже мало.

Взагалі при визначуваню границь між Русинами і Словаками треба мати отсе на увазі: 1) При урядовій переписи людности питають ся не про народність, але про матірню мову і хоч се на око видаеть ся маловажним, то прецінь потягає за собою наслідки, що многи Русини корінні, які на питає: що ти, Руснак чи Словак?

напевно відповіли би, що Руснаки, подають за свою матірню мову словаччину лише тому, що їх матірню не була роджена Русинка, але Словачка, або що їх матірня мова дуже подібна до словацької. 2) Подибують ся без сумніву — як давнійше, так і тепер — ренегати, що не знаючи по малярськи, а стидаячись свого руського походження, подають радше за свою матірню мову словаччину, ніж рущину. 3) Особи, зайняті переписею, бувають звичайно малярськими або мадаронськими урядниками, нотарями, учителями і т. д. яким, хоч би і не наказано з гори, дуже мало залежить на поданю докладної різниці між руською і словацькою мовою, більше менше подібною одна до одної і їм вистає цілковито, коли запитані подають за свою матірню мову словацьку; пишуть проте „anyanyelv: szlav“, хоч під виразом szlav можна так добре розуміти словацьку, як і руську мову.

Руський люд, замешкалий головно в мало урожайних околицях, буває часто приневолений глядати зарібку в поблизьких місточках і селах словацьких. Руських наймитів, парубків і візників видати всюди по Спішу, Шариши і сусідніх столицях; так само маєть ся річ із руськими наймичками, ністунками і т. д. Не маю під руками виказів урядової статистики, але можу з довголітнього досвіду запевнити, що відповідно значний процент словацьких дівчат і вдів віддаєть ся за руських парібків і візників, з якими познайомили ся в часі служби. Діти з такого подружя бувають потім звичайно грекокатолицького обряду, як батько, а коли ще той вернеть ся до рідної місцевости, де становлять більшість Русини, зручуть ся разом із матірню Словачкою в короткім часі так, що присвоюють собі місцеву мову з усіми руськими словами і формами, які в ній переховали ся. Так само, хоч у меншій мірі, дієть ся і зі Словаками; бо й вони асимілюють Русинів дорогою подружжя, особливо де нема руської церкви і школи, хоч відповідно мало в такої словацької челяди, що глядала би у Русинів служба і приміщення. Лише дуже рідко трапляєть ся, що словацький парубок бере за жінку Русинку.

Що до церковних шематизмів, які по часті поясняють границі руської і словацької народности, то треба признати, що статистичні дані в них не так певні, аби можна на них присягати, бо вони укладають ся відповідно до річного приросту і зменшення населеня, які виказує метрика, і не опирають ся на засади дійсного пробутку на місцях замешканя, котре можна сконстатувати лише поіменним численем. Зрештою не можна жадати від

усіх духовних, аби своїх вірних, порозкиданих часто далеко, навідували і держали в евіденції.

„Та при тім усім заслугоють такі шематизми багато більше віри, як приміром справоздання переписних комітетів, між якими багато таких осіб, що не старають ся про те, аби їх перепись відповідала дійсности, але про те, аби чим скорше могли повісти: Мурин сповнив свій обовязок. Бо комуж більше залежить на тім, аби знав докладно число своїх вірних, як не духовному? Таж навіть найостатнійшому „мерценарійови“ — як не з иньших, то з материяльних причин — не може бути байдужним, чи число вірних убиває йому, чи приростає. Тому я й думаю, що доки етнографічні та лінгвістичні відносини не будуть у наших сторонах докладно просліджені, найліпше буде при визначуваню границь між руським і словацьким населенем послугувати ся церковними шематизмами.

„В Шомодію „Magyar korona országaihoz tartozó papság és szereztesrendek egyetemes névtára“ на рік 1878 подані в греко-католицьким мукачівським єпископстві всі парохії з руською мовою (ruthén nyelv), а по часті і з мадярською, з чого виходить, що відповідні вірні уважають ся за Русинів, а в часті за Мадярів. Той самий виказ подає в греко-католицьким прясівським єпископстві 155 парохій зі славянсько-руською мовою (szláv-ruthén nyelvű plébániak), а 32 з руською і мадярською. Надто і в латинських шематизмах того єпископства з р. 1876 і 1892 згадуєть ся при поодиноких парохіях „lingua slavo-ruthenica“, під котрою треба власне розуміти пословачена ручина.

„Про порушених Словаків на Спішу може бути хіба мова в гр. кат. койшовській парохії. Село Койшов — по шематизмови з р. 1892 — заложили приходні з ріжних околиць і столиць, головно з Ліптави і Орави. Останні були переважно лютерани; але вони там були все змішані з Русинами, яких духовні потреби полагоджували парохі клемберкський, міклушовецький, ба навіть лівовський в Шариши та гельцмановський. Потому від р. 1717 мало село своїх власних гр. кат. парохів, що своїми заходами навернули ціле село на гр. кат. віру так, що парох Юрий Тарасович не найшов там 1775 р. вже ані одного визнавця Лютрової науки.

„В маковицьким окрузі (в Шароши) по шематизмови з р. 1892 і по запевненням могого найближшого сусіда, гр. кат. пароха і крилошанина із Завадки, живуть пословачені Русини. Може бути, що деякі з них були перед тим Словаками, але тепер зілляли ся настілько з Русинами, що вже їх трудно розрізнити, тай всі уважа-

ють їх Русинами. Чи й самі уважають себе такими, чи Словаками, того не знаю.

„З церковного становища уважаю за потрібне пригадати, що долішньо-спішеський гр. кат. дистрикт — з якого пізнійше три гронські парохії, Шумяц, Тельгарт і Вернар вилучено в окремий гронський, а парохії Ольшавиця, Нижні Репаші і Ториска р. 1889 в окремий левочеський дистрикт — був відданий єпископам мукачівським, Петром Парфенійом, в часі найкрайнійшої біди під охорону і духовну опіку спішеської капітули латинського обряду, але через якийсь обрядовий спір р. 1677 був виймлений королівським декретом із під тої залежності і звернений гр. кат. єпископови мукачівському. Найстарша відома церква того дистрикту в Ольшавиці, збудована 1301 р. В Ольшавиці уродив ся також Михайло Мануїл Ольшавський, колишній мукачівський єпископ і фундатор звісного монастиря і церкви Василянів у Маріяповчи, де й лежить похований. В Підпрочу, філіялці згаданої парохії, є мурована церква (1790 р.) на честь св. апостолів Кирила і Методія. В горішньо-спішеськім дистрикті є деякі гр. кат. парохії, як Орябина, Якубяни, Камівка, Літманова, Сулин і Кремпах, що від часів цїсаря Жигісмунда, який заставив був у польського короля Володислава замок Любовню wraz із 16 містами спішеськими за 88.000 угорських золотих, аж до Марії Тереси, за якої вони відпали від Польщі, належали під духовну власть гр. кат. ординариату перемиського в Галичині; 1782 р. їх приділено назад до мукачівської єпархії, а по її розділі до прясівської єпархії.

„Деякі костели на Спішу бувають спільні для римо- і греко-католиків.

„Я згадав про те, що Угорські Русини перед подїлом мукачівської єпархії на дві належали всі під мукачівських єпископів. Історичні звістки про повстанє мукачівського єпископства належать до давніших часів. Воно належить до тих семи гр. кат. єпископств, про які згадував вже Пільгрін. Певні дати про його повстанє починають ся одначе ледви від тоді, коли єпископом став Іван, коло 1490 р. Від єпископа Івана I (1491—1498) до нині було в Мукачеві лише 29 єпископів. Причиною того незвичайно малого числа було се, що по єпископови Методію від 1688 р. до 1707 надібуємо про єпископство дуже неясні дати.

„Колиб у прясівській єпархії були тепер Словаки греко-католики в так значнім числі, як говорить А. Л. Петров, то мусїлиб там бути і тоді, коли вона не була ще відділена від мукачівської єпархії, ба навіть перед унією 1649 р.; але новїша історія цер-

кви в Угорщині не знає нічого про те, аби Словаки, чи католики, чи євангеліки, перейшли були коли в значнійшій числі до греко-католицької уніятської, або неуніятської церкви. Мовчанка історії в такім факті потверджує лишень, що здогад, мов би то Словаки були в значнійшій числі вірними гр. кат. уніятської церкви, не має за собою ніякого иньшого доказу, крім того, що багато греко-католиків уніятів говорить нині по словацьки, має словацькі звичаї, пісні, крій і т. д. Але той доказ не потверджує нічого, бо мова тих здогадуваних гр. кат. Словаків не досліджена нині ще так все-сторонно, аби ми мали право сумнівати ся про їх руське походження, коли вони самі себе уважають Русинами, а не Словаками. Таж між уніятами мукачівського єпископства є й Мадяри і то власне омадярені Русини; чомуж і ті Словаки, грекокатолики — принай-менше в більшій числі — не малиб бути пословаченими Русинами?

Тепер най мені буде вільно зробити ще одну замітку про угорських Русинів супроти праці проф. І. П. Філевіча: „Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки“ (Варшава, 1894).

Що до руської колонізації по сій стороні Карпат то здаєть ся певним, що руське плем'я і імя могло тут появити ся перший раз уже перед приходом Мадярів, та що руські оселі сягали аж по Дунай. На те вказують численні топографічні назви, до яких відкликуєть ся згаданий вчений, а принайменше ті, при яких подибуєть ся приросток руський, руська, руське, orosz, приміром, Ruský potok, Ruská Ves, Orosz-Mota, Göncz-Ruszka, Malé Ruskovce, Orosz-Komoróc і т. д. Але можливе, що руська колонізація розширила ся в XIII в., коли король Бейла IV старав ся, аби краї, винищені Татарами, як найскорше залюднити, та врешті в XIV в. під Корятовичем. При всьому тому згадана колонізація ледви була так поважна і сильна, як догадуєть ся Філевіч, бо назви, як Biela voda, Vystrá voda, Roztoky (міцевість, де вода розтікаєть ся) і инь. не вказують виключно на руських, але й на болгарських, та словацьких осадників Угорщини, зрештою вони знані також в иньших славянських краях. Руський елемент задержав ся в Угорщині найчастійше там, де руські оселі повстали одна при другій, а не творили самітних островів посеред иньшомовного населеня. Чим більше віддалені і ізольовані були руські оселі, тим скорше пословачили ся, помадярили ся, поромунцали ся“.

Доти д. Стефан Мішк. На се відповів йому редактор Slov. Pohl'. Й. Шкультегі так :

„Я дуже радий, що мої уваги (в попередніх числах Slov. Pohl'.) спонукали д. Мішіка до написаня цінних заміток про етнографічні відносини своєї країни, Спіша. Вони будуть цінним додатком до освітлення інтересного питання. Але його висновками potwierджують ся також те, до чого стремів я при моїх увагах, що в столицях Спішеській, Шарішеській, Земплинеській і т. д. не всі греко-католики Русини.

„Вислов Шембери про те, що народність означувано по вірі, не опирає ся на недокладних інформаціях. Наумович не писав по справозданям черпаним із другої руки, він докладно знав Галицьку Русь, де родив ся, жив і за яку дістав ся до австрійської в'язниці (1883 р.), а прецінь у статі про Галицьку Русь (Славянській Сборникъ, I, 32—33) говорить: „Руське духовенство називало ся руським лише для ріжниць церковних обрядів від латинських, але не для мови і народности... Вже в перших роках по прилученю Галичини до Австрії не могли власти не дізнати ся про істнуване руського народа, як більшости населеня краю, і руської церкви, що займала дві великі епархії. Як у реляціях урядових органів складаних центральної власти у Відни, так і в розпорядках і декретах власти з того часу читаємо всюди: russische Bevölkerung, russische Kirche, russische Geistlichkeit і т. д. Але те все писало ся переважно лише з огляду на віру, бо на питанє народности ще не прийшов був тоді час. Поляк і католик, Русин і унійт були тоді синонімами і до нині ще¹⁾ не лише в устах простого народа, але й бесіді інтелігенції не робить ся ріжниць між народністю і народнім церковним обрядом“. З сього боку Карпатів, у нас, було ще більше причин, задля яких не розріжнювано тих двох річий. Я. Ф. Головацький, також галицький Русин, знавець сих відносин і з одного і другого боку Карпатів, згадує, які з того трудности виходять для етнографів і статистиків. („Розріжене людности по походженю і народности — натрапляє на великі трудности. Нема можливости докладно означити границі людности, та вірно подати його число“. Славянській Сборникъ, II, 83).

„Мене, що тримаю ся тої думки, що шумяцькі, тельгартеські і вернарські мешканці, вірні греко-католицької церкви, такі самі Словаки, як їх католицькі сусіди в Погорілій, Завадці, Гельпі і Полонці, міг би збаламутити вислов тельгартеського мешканця, що: молодшого коня хотять трохи ошадит'. Одначе до мови Тельгартчанів все, що ріжнить ся від словаччини, могло дістати ся із старословян-

¹⁾ Писано 1875 р. Зрештою фальшиво. В. Г.

ського богослуження і школи. Але від Тельгарта на полудневий захід, далеко за горами і долами, аж у самім сусідстві Мадярів, в гемерській словащині подибують ся такі слова: stupka (ступка, мажар), tok (токъ, v stodole, holomnica), ohladok, lozka (lyžica), upovat, upovanie, oblezly (облѣзлый), vyunul (вынулъ, od vyňat'), uspokojvat' (успокоивать) і т. д. (Подаю, що мені на борзі приходить на думку). А навпаки замітці Володислава Бартоломеїдеса (в Notiti-ax) тої части Гемера не відбирають нам уже ані проф. А. С. Буділович, зрештож наш дуже добрий приятель, ані проф. А. Л. Кочубинський, що сього року в Одесі так славив експедицію Зічі, як би ніколи не був у Словащині, ані не був славистом (Буділович також у своїй праці „Начертаніе церковнославянскої граматики“, Варшава, 1883, веде словацьку мову на сході лише до ріки Шаяви; Кочубинський натомісь рішає се спірне питає такими словами: „По мойй думці одно правда: що православне, то руське, але що не православне, то ще не конче словацьке“ (Заграничний отчетъ о занятіяхъ Славянскими нарѣчїями. Записки Новор. унив. 1876). Але А. Л. Петров, якого гадеу я зазначив више, збив сю замітку Кочубинського: „Таким чином д. Кочубинський зрїкаєть ся зробити ріжницю на підставі мови між православно-унїятськими Словаками і Русинами. Тому ми не беремо на увагу поданих ним границь“. Тут зазначу, що А. Л. Петров, котрий начислив в прашівській епархії лише 96.351 Русинів, користував ся інформаціями, отриманими від найінтелігентнїйших угорських Русинів, то значить, брати Русини самі признають істнованє Словаків у своїй церкві і уміють у приближеню вказати, котрі вони і де живуть. Власне сими днями зговорив ся я з руським професором, що прийшов з наукової подорожі з Карпат; була мова про Антона Годінку і професор висловив ся про нього, як про руського, угорсько-руського ренегата; я поправив його: словацький ренегат! а він мені за хвильку признав: Правда, словацький!

„Свїдоцтво мадярської статистики, на яке я вперед покликуював ся, часом заслугує уваги. При переписи народу 1870 р. не питали ся про матірню мову. Але пани оголошували вислідки його, ще заки отриманий материял опрацювали. В міністерстві освіти мали статистичні викази з елементарних шкіл; в них була також рубрика для матірньої мови дітвий обовязаних ходити до школи. Келеті, начальник статистичного уряду краюого, вичислив проте по матірній мові шкільних дітвий також матірню мову населеня краю. З того вийшло, що по десяти літах (1880) при новій переписи людности, у північно-східних столицях збільшило ся число Словаків на

100.000. То значить, коли школа була греко-католицька, Келеті брав людність відповідного села за руську; але з тих самих за десять років, коли при переписи людности питали ся вже за матірню мову, можна було записати 100.000 людей за Словаків. Ті, в чім духу робить ся урядова статистика в Угорщині, не боять ся „гніву і пімсти Росії“; вони Словаків уважають небезпечними, тому переслідують за панславизм. Для них „Рус“ — ruthén, Серб — rás, а Словак все панславист.

„Припускаю, що „новіша історія церкви в Угорщині не знає нічого про те, аби Словаки, чи католики, чи євангелики, перейшли були в значнійшій числі до грекокатолицької унійтської, або неунійтської церкви“. Але історія в Угорщині, так церковна, як нецерковна, ще про багато річей не знає. З яким альбомом починає Гунфальві Етнографію Угорщини (Magyarország ethnographiája, 1876), а преці говорячи про віру Словаків, твердить, що „кілька кальвінських сіл є в Текові (!) і Нітрі (!)“. Чув, що звонять, але не знав де. Як змінювала ся у нас віра, як не можна по ній визначувати народности, покликав ся я на маковицький округ у Шароши, де за Марії Тереси цілі села протестантські переходили до східної (унійтської) церкви. То факт, який можна ствердити. Там змінювали віру не деякі Словаки, не одиниці, але цілі села. Про те подибуємо дуже гідне уваги свідощтво в статі д. Маляка про Ёлшаву (В сім числі Slov. Pohl'). Гемерський єванг. сеніорат жалував ся столичним зборам 1681 р. за церкви, відібрані від єванг. церкви цісарською власттю; а між тими церквами був також і шумяцький з філіями Тельгартом і Вернаром. Коли документ д. Маляка заслугоє віри, то в XVII в. і в Шумяцу і Тельгарті і Вернарі була така сама віра, як у сусідних гронських селах¹⁾. Або що то так звані Сотакі в Земплні? Одні з них протестанти (кальвіни), иньші грекокатолики (уніяти). Коли протестанти між ними Словаки, то очевидно і уніяти Словаки.

„Або маю під рукою малу збірку народніх угорсько-руських пісень (Русській Соловей. Унгварь, 1890). Многі з пісень лише переписати латинкою — і вже словацькі:

¹⁾ З того, що в тій місцевості змінювали віру, не виходить, щоб в нею мала змінювати ся і народність так само, як вона тепер не змінюєть ся, коли в Тельгарті грекокатолики.

Гдѣ ты была, донько моя?
 На цынтерю, мати моя
 Была я,
 Прешлу радость и потѣху
 Искала.
 Гдѣсь почила, донько моя!
 Эй на гробѣ, мати моя —
 Милого:
 Бо онѣ былъ мой наймиленьшій,
 Я его.
 Чтось робила, донько моя?
 Эй вила я, мати моя,
 Вѣнчечекъ:
 На гробѣ мого наймилшѣго
 Кресточѣкъ.
 Зѣ чегось вила, донько моя?
 Эй зѣ фіялки, мати моя,
 Вида я,
 Жебы онѣ зналъ, же я его
 Любила¹⁾).

„Pieseň je viac slovenská“, каже д. Шкультері, „než ruská“. Pritom, kto zná, či vydavateľ nerušil i slova i tvary. Kto zná, či pesnička nevyzerala by ešte slovenskejšie, keby ju nie Rus bol poznal? А на toto všetko že Slovák nemal by práva?!“ А коли тут може маємо до діла з пословаченими Русинами, то що з того виходить? Чи можемо говорити, що Словаки лише католики і протестанти²⁾).

В найближшому числі Слов. Поглядів³⁾ відповідає д. Мішік дальше на уваги редакції, додані до його попередніх заміток, та стверджує свої погляди ще й новими аргументами. Подаю знов цілу його статю в перекладі:

„Природна річ, щό, доки не прийшов ще на питанє народности історичний порядок, руське духовенство в Галицькій Русі називало ся руським лише на підставі ріжницї церковних обрядів,

¹⁾ Про словацизм сего вірша належить те саме сказати, що й про попередній „Коли мурували“. Запримічу тільки, що се не народня пісня і такою мовою не говорять у Бачці, якою написаний сей вірш. Треба хіба не знати зовсім руської мови і нашого „язичія“, аби щось подібного говорити.

²⁾ Slovenské Pohl'ady, 1895. Ч. 9. Ст. 566—576.

³⁾ Ч. 10. Ст. 623—631.

ба що ще й нині руське духовенство з тамтої сторони Карпат не зважає на ріжницю мови і народности, коли не має досить відваги плисти проти шовіністичному прудови, або стидаєть ся своєї мови і народности. Але як Наумовичови, що знав Галицьку Русь докладно і в сні не прийшло твердити, мов би то галицькі Русини ріжнили ся від Поляків лише обрядом, а не мовою і народністю, так і угорським Русинам не сьміє ніхто заперечувати їх народности і стотожнювати їх зі Словаками або Мадярами лише тому, що більше або менше пословачені чи помадярщені, та що їх здегенероване духовенство не признаєть ся до руської народности. Таж і у нас Словаків стидали ся і стидають ся многі свого словацького походження і уважають себе Мадярами, Німцями і Бог зна чим, лише не тим, чим є в дійсности. Чи не маємо досить ренеґатів, що бажають бути більшими Мадярами, як самі Мадяри з Дебрецина? А чи проте ми перестали бути Словаками? Чи не маємо сотки тисячів помадярщених братів у Абауй-Торні, Ґемері, Новограді і ин. уважати кровю з нашої крови лише тому, що їх нинішня мова вже не словацька? Не маємо признавати ся до того, що наше? Маємо дивити ся байдужно, як нам непрязні сусіди від'орують кусок по кускови батьківської землі?

Коли 1875 р. — як говорить Наумович — не лиш в устах простого народа, але і в розмовах інтелігенції не роблено ріжниць між народністю і церковним обрядом, то діяло ся се без сумніву тому, що церковний обряд грекокатолицький враз зі старословянською мовою уважано за неперечну ознаку руської народности, бо тяжко було, і нині є, представити собі Русина без грекокатолицького обряду і славянської церковної мови.

Не заперечую, що в угорських Русинів є багато словацького в мові, піснях, топографічних назвах і т. д., таж живуть посеред Словаків, у їх непосреднім сусідстві тільки століть, що навіть не було би дивне, як би були утратили й назву „Руснак“, яка так ясно вказує на їх походжене. Лише тій народній назві завдячує своє походжене прозвище Руснак або Русінак, яке на Спішу подибуєть ся часто і між вірними римо-католицької віри; подібні до нього мадярські прозвища Орос, Товт, Лендєл, Горват, Олаг, Неймет і ин. вказують так само, що їх теперішні властителі потомки Русинів, Словаків, Поляків і т. д.

І в тому нема сумніву, що між нашими грекокатоликами в Ґемері, Спішу, Шариши, Земплині і т. д. є Словаки, Мадяри, Поляки, Німці і ин. Бо деж є народ в Европі, що не приймив би до себе більше або менше споріднених і чужих народніх елементів? І ми

Словаки не без таких чужих примішок, і завдяки їм маємо таку пестру різнородність народньої мови. Але правда, визначити границі між грекокатоликами Словаками і Русинами дуже тяжко, коли порушені Словаки не різнять ся від пословачених Русинів ані окремою народньою назвою, зні кройом, ані мовою.

„В шематизмі прашівської епархії з р. 1893 подані при грекокатолицьких школах також шкільні округи і виказ їх членів. Я виписав собі прозвища тих членів, аби показати, що грекокатолицькі уніяти на Спішу, Гроні і в маковицькім окрузі мають багато прозвищ спільних зі Словаками, що вказують на їх словацьке походжене, ба навіть німецьких, але побіч того багато також руських. На Спішу мають уніяти такі прозвища¹⁾: Kijovsky, Thur, Zimovan, Leško, Daňko, Kuchta, Janov-Zakutny, Burčak, Ondik, Mamrak, Vojtila, Sivačko, Polkabla, Vrabel', Vansač, Korchňak, Harletka, Popovič, Jenik, Biroščak, Suchy, Vasko, Repasky, Hmara, Žid, Haľama, Paulov, Lisoň, Hrebik, Burik, Kolej, Dydka (дудка = píšťalka z vřby), Duranka, Turok, Kolar, Cipkala, Kudlač, Petrisko, Regala, Kitan, Šatala (порів. шатать, kolísat'), Velky, Andruška, Strenk, Bulik (пор. булькать, kлокотat'), Grofik, Koval'čik, Chobor (пор. хабаръ, zisk), Jarina, Zima, Sivul'ka, Paulik, Sroka, Smoleň, Pacan, Hriňak, Malest, Jedinak, Šuga, Lacinger, Labant-Hal'čin, Hureik, Labant-Vaňokubi, Pieščak, Gluchman, Bernat, Sremaňak, Halčak, Kuzmiak, Čekaňak, Balaz, Hlinka, Cešelka (пор. чесалка), Vislocky, Vira, Petrik, Krol'ak, Fig'ar, Vaščura, Jasenčak, Repčak, Pavliščak, Bednarčik, Karal', Olešak, Javorčak, Petril'ak, Bogusky, Romoňak, Borecky, Marfiak, Hutnik. В Шумячи, Тельгарті і Вернарі: Gorkan, Čuban (чурбанъ?), Hraboszky, Mišečka, Durčo, Bošela, Šipula, Valentik, Knižka, Birka, Kiša (киша?), Škoviera (пор. сковырять), Ondruš, Lukač, Alexa, Štrbian. В маковицькім окрузі (в Шароши): Bodnar, Simko, Potičny, Bačik, Gmitterko, Stehnač, Varchol, Novečko, Brindik-Leščišin, Zbihlej, Kijak, Jurista, Liba, Udič, Grohol, Smik, Jurčov, Ševe, Kimak, Pipas, Kostelnik, Buvalič, Hमारčak, Kravec, Petrišin, Lipka, Bača, Durkot, Kraska, Adamišin, Kukaj, Božik, Slivka, Dzubka, Mihalčik, Paliga, Plečko, Ovsanik, Novak, Alexovič, Šepitka, Tkač, Vaškanin, Čema, Štefančik, Milas, Popernik, Bilas, Feňo, Buben, Duda, Fecenko (пор. Феденька), Jackanin, Paulik, Demko, Kapišovskyy, Chudko, Jedinak, Kolar, Dubivskyy, Kružko, Juričko, Kovalickyy, Hudak, Čuper, Sivanič, Gajdoš, Sadir, Ivaňčin, Cocula, Demčak, Brudňak, Hricišin, Kuderavy, Kara,

1) Подаю сі прозвища в оригіналі, бо не знаючи на певно, як вони звучать по руськи, не хочу при транскрипції робити помилок. В. Г.

Bodrucky, Kavul'a, Olenčín, Petričko, Kotulič, Halecky, Miškovsky, Vilkovsky, Savkanin, Fedoročko, Kušvara (пор. кашеваръ), Žurov (пор. журить, robot' výčítky), Grocky, Guzij (від гузять, kupěit' handrami = handrár), Dzamba, Roman, Ivančín, Dupej, Fedorko.

З того видно, що на дотичних місцях мають перевагу два народні елементи, словацький і руський. Чим далше від Шароша в напрямі Гемера, тим менше руських, а більше словацьких прозвищ. Так само стоїть річ і з мовою. Руснаки в Остурні (у Спішській Магурі) становлять виїмку. Їх мова спольщена, бо в околиці, де живуть, панує польщина, але про те ледво впало ще кому на думку сумнівати ся про їх руське походження.

Із славянського становища взагалі не багато залежить на тим, чи в північно-східних столицях Угорщини живе більше Русинів ніж Словаків і навпаки; таж ми всі свої. Одначе в вузшім етнографічнім розуміню не було б добре, колиб ми зменшували число угорських Русинів лише тому, що спішські і шарішські уніяти говорять більше словацькою, ніж руською мовою. Стоїмо тут перед отсими фактами:

1. Уніяти в північно-східних околицях Угорщини уважають ся у простого народу словацького, серед якого живуть або з яким сусідують, за Руснаків.

2. В їх словослаченій мові бувають такі руські слова і вирази, яких походження не можна глядати в церковній мові, але в живій мові народній.

3. Крім пісень, прийнятих від Словаків, мають також оригінальні.

4. Не лише Словаки, але й Німці та Мадяри називають їх Руснаками; перші зуть їх Ruthenen, Rusnaken, други ruthének, oroszok, а що до віри görgök. Коли вираз Руснак означає лише віру, то чому Німці і Мадяри не зуть так Румунів та Сербів?

5. Шарішських і Спішських уніятів уважають Руснаками ще й деінде. Що до Шароша і Спіша я відкликавав ся вже на прашівський шематизм із р. 1893, де при поодиноких парохіях згадуть ся *lingua slavo ruthenica*, з виїмкою Бельжі (число гр. кат. душ 1406) і Кошиць (число гр. кат. душ 2604), де крім мадярської і німецької мови згадана ще *lingua slavica*. Що під тою *lingua slavica* розуміеть ся також лише *lingua slavo ruthenica*, видно з мадярського шематизму угорського духовенства (1878), в якому при названих двох парохіях приходить *szláv-ruthén nyelv*. Що до Спіша то можемо відкликати ся ще на „Szepesi Emlék-könyv“ з р. 1888, де Швабіє розріжняє у тутешнього славянського населеня пять гово-

рів: магурсько-польський, руснацький, шарішсько-словацький, по-гронський (або гемерсько-словацький) і літавсько-словацький. Руснацький діалект по Швабісу є в Липнику, Фольварку, Камйонці, Літмановій, Орябині (Ярембіні), Кремпаху, Сульні, Межиброді, Крендзельовці, Заводі, Якубянах, Годермарку, Горноці, Нижніх і Вжніх Репашах, Ольшавиці, Павлянах, Підпрочу, Завадці, Нижній і Вжній Словінці, Гельцмановцях, Порачу і Койшові. В Остурні (в Сп. Магурі) є руснацько-польський діалект, а в Якубянах і Годермарку має бути руснацький діалект інакший як в Сульні, Кремпаху, Літманові, Липнику і Камйонці, що стоїть ближше до шарішської словаччини, ніж до руснацької мови в Шароши, Земплині, Унгу або Галичині.

6. В давніх актах згадують ся грекокатолики як Руснаки (Rutheni), а в однім, вже наведеном, як Русини, але ніде як Словаки грекокатолицького обряду. Ба навіть в однім акті з р. 1562 приходять за Магурою Rutheni de Frankova, отже в селі де нині нема ніяких Руснаків. Лише про грекокатолицьких Словаків, починаючи від XIV віку, не згадують акти ні словом. Мовчать також про те, щоби Словаки у більшім числі були перейшли на грекокатолицьку віру. А прецінь у парохіяльних книжках мусіла б бути зазначена така памятна подія. Говорю памятна, бо знаємо, що від XIV столітя до половини XVII, отже до унії, визнавці грекокатолицької віри у північно-східній Угорщині уважали ся схизматиками і не тішили ся зовсім приязнею римокатоликів, які не були б так байдужно дивили ся на громадний перехід своїх одновірців до розколу, аби не згадали про нього в сучасних парохіяльних літописях. Та про більші і частійші зміни віри на Спішу або Шароши аж до часів реформації мовчить історія. Така переміна могла зайти аж по р. 1443, в яким прийшов до Спіша звістний Їскра із Врчалом (?) з Доброї (Berchal de Dobra), та Петром Аксамітом. Два замки, Спішський і Любовенський, були тоді в руках гуситів і в тім то часі, значить між 1443 - 1462, коли по відході Їскри остав ся лише самий Аксаміт із 5.000 вояків, знаних під назвою братів або товариства братчиків, міг удати ся важнійший релігійний переворот, але про щось таке нема ніяких звісток. З часів реформації знаємо на певно, що пр. коло 1600 р. на цілім Спішу була крім грекокатолицьких лише одна римокатолицька парохія, капітульна; всі інші були в руках протестантів. Правда, що історія мовчить не про одно, але така мовчанка може бути також вимовним свідомством того, що те, що нині бачимо, було так із давен давна. Церковна історія останніх п'ятох століть не згадує ані одним словом про те,

щоби римокатолицькі Словаки в значнім числі перейшли коли на грекокатолицьку віру, не згадує ані про одну церкву, що первісно булаб латинським костелом, ні про одну парохію, що коли належала б була до римокатолицьких Словаків: наслідком того зовсім справедливий висновок, що нинішні Руснаки були такими, як нині, від непам'ятних часів, хоч у мові, піснях і звичаях приймили багато від Словаків, а місцями, як у Тельгарті, Шумяці і Вернарі так пословачили ся, що нині трудно розрізнити їх від Словаків. Словаченє угорських Русинів має свою причину головно в подружніх зв'язях між ними і Словаками, а дальше і в тих обставинах, що вони творять у багатьох місточках і селах словацьких дрібенькі острови й не мають там ні своєї церкви ні школи.

„В маковицькім окрузі по шематизмі пряшівської епархії (1893 р.) є 9920 грекокатоликів зі словацько-руською мовою. В Сотаччині (Sotakerii), себ то в крайнянськім окрузі (в Земплині) було 1878 р. по мадярському шематизмови в 11 парохіях 9897 гр. кат. душ із руснацькою мовою (ruthén nyelv). Той округ належить до мукачівської епархії. Тепер не маю близьких даних про згадані округи, але буду старати ся з часом роздобути їх на самім місці.

„З другого боку було б несправедливо, колиб ми глядали Русинів там, де живуть самі Словаки, пр. в Гемері.

„Людність Тельгарту, здаєть ся, складає ся з народнього конгльомерату із Словаків зволенсько-ліптавських, спішських і Руснаків. В їх теперішній мові є на пр. такі слова спільні й Руснакам на Спішу: говядзіна (в Липнику і Завадці говязіна), дьїтьа (в Завадці дьїтьа), зі Словаками тамже: šitkie, domu, oňčare, štiracat', mjadam, dižd', pres, kost'ennej, ňepujd'eš, materino, macochino (šitke, domu, oňčare, štiracac або štiracec, mjadam, dižd'ž, pres, koscelnej, ňepujdzeš, macerino, macochino), і Словакам у Зволени, Ліптаві і ин.: nerad'ї jet'e, takuo krasnuo hača, leñuci, chod'iu, s d'ieučati, o ponnoci, chlier, ñehl'adaј, odohnau і т. д. Короткість складів і наголос на передостаннім взятій, здаєть ся, зо Спіша від Словаків або Руснаків. Те саме з малыми виїмками дотикає також Вернарців, у котрих є на пр. такі слова спільні й Руснакам: hovjadzina, d'it'a; Словакам на Спішу: domu, dluho, šitkje, na kost'elnej turni, oučare, štiracat', materino, macochino, mjadam, dižd', pres oblečeňa, ščest'a; Словакам у Гемері: takje, šumnje hača, tichje žaci, premoknutje diet'a, opust'enje, diet'a.

„Що в Гемері існували колись і руські оселі, яких останки переходили ся в поодиноких руських словах, то дуже правдоподібне. І те котру в Гемері тотожне з малоруським котрый.

Але хоч гемецькі Словаки приймили в себе по часті і руський елемент, не можна твердити, щоб утратили свою народність і перемінили ся на Русинів так само, як не можна угорських Русинів уважати Словаками тому, що примішала ся до них у часті й словацька кров, та що їх мова значно пословачена.

„Аби ніхто не робив закиду, що моя скромна думка про народність Руснаків не опираєть ся на дійсній ріжниці народньої мови між ними і Словаками, уважаю за потрібне подати тут приклади мови із Завадки, Порача і Липника з указанем на просту мову спішських Словаків.

Завадка: Neradi jiste hovjadinu? **Порач:** Neradi jiste hovjadinu? **Липник:** Neradi jeste hovjadinu? **Словак:** Neradzi jece hovzdinu?

Зав.: Ja davno nevid'il; **Пор.:** Davno som nevid'iu; **Лип:** Davno jem nevid'iu; **Словак:** Davno som ňevidzel.

Зав.: Chovame koňi, korovi, ufcı, pacata. **Пор.:** Chovame koňi, korovü, ofci, prašatka. **Лип.:** Chovame konö, korovö, ufcı, pačata. **Словак:** Novame koňe, kravi, ofce, prašeta (prašuhi).

Зав.: Fšitki l'infci boja se roboti. **Пор.:** Šetki leñifci boja ša robotü. **Лип.:** Šötkö l'enivö bojat ša robotö. **Словак:** Šicke l'eñifci boja še roboti.

Зав.: Povič mi, moj sinu, čo hl'adaš na toj luci? **Пор.:** Povič mi, muj sinu, čo hl'adaš na tej luci? **Лип.:** Povječ mi, möj sönu, co hl'adaš na tej luci? **Словак:** Povjec mi, moj sinu, co hl'edaš na tej luke?

Зав.: Nepideš domu. **Пор.:** Nepujdeš domu. **Лип.:** Nepöjdeš domu. **Словак:** Nepujdzeš domu.

Зав.: Dolho jem chodil za ňom, ona preca za mja nešla. **Пор.:** Dluho som za ňom chodiu, ona preci za mja nešla. **Лип.:** Douho jem za ňom chodiu, ona preci za mja nešla. **Словак:** Dluho som za ňu hodzil, ona preci za mñe nešla.

Зав.: Na kost'ilnej turni visja najvekši hodini s ciloho sela. **Пор.:** Na koscelnej turñi visi najvekša hodina s calej dedini. **Лип.:** Na kostelnej turñi vjesit najvekša hodina s cilej dedini. **Словак:** Na koscelnej turñi viši najvekša hodzina s calej dzedzini.

Зав.: S tima d'ifčatami nebudem se vece labdu baviti. **Пор.:** S tima dzifčatkami nebudu ša vecej lobdu baviti. **Лип.:** S töma dzjeučatami nebudu ša veci lobdu baviti. **Словак:** S tima dzjevčatami ňeбудзем še vecej lobdu bavic.

Зав.: Raki lapaju se v jarkoch z rukami, a ribi v rikach a v ri-
bňikoch sakami a hačkami. **Пор.:** Rakü lapaju ša v jarkoch z rukami,
a ribi vo vodach a ribňikoch zo sakami a hačkami. **Лип.:** Rakö la-
rajut ša v jarkoch rukami, a röbö vo vodach a röbňikoch sakami a ha-
čekami. **Словак:** Raki lapaju še v jarkoch rukami, a ribi v rekach
a ribňikoch sakami a hačkami.

Зав.: O pjulnoči pribihnul zlod'ij, a dokl'a se juhase prebudili,
odohnal šitki štiracet ufcí i z baranom. **Пор.:** O pulnoči pribehnu
zlod'eij, a niš ša juhase obudili, odohnal šitkich štiracet ofci i z bara-
nom. **Лип.:** O pulnoči prilečiu zlodzej, a dokl'a ša juhasi obudili,
odohnau šötkü štoracet ovec i z baranom. **Словак:** O polnoci pril'ecel
zlodzej (koldoš), a zakl'a še juhase zobudzil'i, odehnal šicke štiracec
ofce i z baranom.

Зав.: Tichi učenicí pača se šitkim učitel'um. **Пор.:** Tisi žaci
pača ša šetküu učitel'om. **Лип.:** Tichö žaci pačat ša šötköm učitel'om.
Словак: Cihe žaci pača še šickim učitel'om.

Зав.: V zahorotci stojit chlopec a ma v ruci chl'ip z medom i z
maslom pomasčeni. **Пор.:** V zahratci stoji chlopec a ma v ruke chl'ep
z mjadom i z maslom pomaščeni. **Лип.:** V zahroteci stojit chlopec a ma
v ruci chlöp z mjodom i z maslom pomaščeni. **Словак:** V zahratke
stoji hlapec a ma v ruke hl'ep z mjadom i z maslom pomasceni.

Зав.: Materini slova solotši, jak macošini. **Пор.:** Matkino slova
slatše, jako macošino. **Лип.:** Materina slova solotšö, jako mačošöna.
Словак: Macerino slova slatše, jak macöhino.

Зав.: Pravi teraz jem stritnul d'it'a (i dzecko) cilkom ot dožd'a
zmačane, neoblečene, opuscene. **Пор.:** Teras som stretnu dzecko cal-
kom promoknute ot dižd'a, neoblečene, opuščene. **Лип.:** Pravje teraz
jem stretnu dzecko calkom ot doždža premoknute, neoblečene, opušč-
čene. **Словак:** Prave teras som stretnul dzecko od diždža calkom pre-
moknute, ňeoblečene, opuscene.

В Липниву подибують ся слова: derevo, soloma, solonina, ci-
luvati, postupati, kuriti, piti, choditi, döstati i ин. В Порачи: d'iuka,
soloma, sokera (= sekera), hvariti, čudži (gen. čudžoho), dostati, jisti,
moloko, mojojo i ин. Виговір всюди твердий, де не подано мягченя.
В Завадці в часї короткого побуту почув я такі слова: susit (su-
sid), pocilovati, počupati ruku (pobozkat'), priti (prist'), korova, jajo
(= vajce), kositi, pobesidovat', hvariti, simja, (= semä), chl'ip
(= chl'ib), zahoroda, kjuň (у шарышеькых Руснив киň = köň), mo-
lotiti, kolotiti moloko (maslit', wážat' mlieko na maslo, mútit'), pideš
(= pojdeš), krasti, skaržiti se (= žalovat' sa), d'iti (= deti), medvit'
(= medvid'), selo.

„Вже і з тих коротких вказівок народньої мови видно, що між Руснаками і Словаками, хоч перші сильно пословачені, є ріжниця, бо переховало ся досить слів, що вказують на руське, чи то малоруське походжене.

„Наведу тут ще деякі народні пісні із Завадки:

1. Lala husi, lala, nebelem vas trimala,
bo vi bars kričite, miloho budite.
2. Ne pidem valalom, bo valalom blato,
ale poza uhli, tam chodňičok na to.
3. Išla bi ja za muš tej jeseňi rada:
jaka to pekna rec, ket nevista mlada.
4. Ne pojdu ja za muš ani toho ročku,
Niš si ne nazberam pirja polnu bočku.
5. Taku bdem za milim žalobu trimala,
ked bude došť padal, bdem bosa bihala.
6. Žalobu trimati, ket bde došť padati,
a ja ftedi budem najbarže bihati.

„В Завадці, як і всюди у Руснаків є також варіанти словацьких пісень, пр.:

Višla mlinarečka zo širu lopatu,
zabila mňi husku šumnu a rjabatu i т. д.

або:

Haničko, dušičko, kde si bula,
že si tak čižemki vrosila?
Chodilam do haju teljatom na travu,
rosa bula, rosa bula.

„Шкільні статистичні вкази з р. 1870 дотикали ся взагалі матірньої мови шкільних дітей, що могли за матірню мову подавати словацьку навіть там, де є власне пословачені Русини, але не брали на увагу народности в етнографічнім розуміню, тому Келеті не мав права уважати пословачених грекокатоликів лише за Словаків й ігнорувати їх руське походжене.

„Знаю, що ті, в яких душі робить ся в Угорщині урядова статистика, тепер, як здаєть ся, не боять ся гніву і пимсти Росії. Так, їм тепер байдужне, що не їх. Тимчасом воно лише так здаєть ся. В дійности і нас Словаків дуже мало боять ся, та не переслідували би нас за панславизм, коли б не бояли ся самої Росії, бо

знають добре, що панславїзм, о скільки взагалї можна його поважно брати, без могутньої Росїї не має нїякого значїня“.

Із цілої полемїки виходить, що й Словак, обзнайомлений з місцевими відносинами, признає спірну територїю руською, а її мешканцїв Русинами. За ним повинні піти й иньші, що думають инакше, як він, та переконати ся на місци про питанє, в якому збирають голос. Тодї, за чим вони не заявлять ся, дослїди їх будуть мати більшу вартість, як дотеперїшні, опираїні звичайно на хибних премїсах.

Зберу ще раз коротко усї свої висновки :

Спірна територія була від найдавнїйших часів руська, на скільки вказують на се досить бідні жерела. З часом вона малїла наслїдком денаціоналізації Русинів і то аж у двох напрямх : у користь Малярїв і Словаків. Денаціоналізація Русинів у користь Малярїв була майже все насильна, в користь Словаків більше добровільна.

Мова мешканцїв спірної територїї не дослїджена доси на цілім просторї. Зї взірцїв її, опублікованих доси, показуєть ся, що вона не всюди однастайна, що в багатьох місцевостях вона чисто руська, в багатьох знов більше або меньше пословачена. Розбір найбільше пословаченого диялекту вказує одначе на його руську основу, з чого виходить знов, що вона була колись чисто руська.

Сама мова, хочби й як пословачена, не може рїшати про національнїсть людий спірної територїї. Для такого осуду треба дослїдити всякі иньші прикмети, що становлять характеристику національности, а доси сього не зроблено. Супроти того мусить тимчасово полишитиє status quo і спірну територїю мусить уважати ся руською, а її мешканцїв Русинами, якими вони й самї себе уважають і їх сусїди, в першїй мїрі Словаки.

На підставї релїгїї не можна причисляти мешканцїв спірної територїї нї до Русинів, нї до Словаків. На увазї треба мати одначе, що Словаки не приймали нїколи унїї громадно, Русини тимчасом зробили се ще в XVII віцї.

Під словацьким впливом була не лише мова Русинів, але й їх звичаї, обряди, ноша і т. ин. При дослїдах треба се мати все на увазї і виказувати докладно, що де наплило від Словаків, а що питома руська.

Русини західних угорських комїтаїв не становлять чистого типу; їх можна б назвати „Wasser-Ruthenen“, подїбно, як називаєть ся шлесських Поляків „Wasser-Pollaken“. Їх денаціоналізація поступає швидко ще й тепер на перед і коли не зайдуть якісь не-

сподівані обставини, на протягу сього століття не полишить ся з них ні сліду: усї пропадуть у мадярськїм і словацькїм мори.

Поглядів західних Русинів на їх національність не подаю, як зробив се я з Бачванськими Русинами, бо вони більше звисні і більше фактів промовляє за їх руськістю, як при попередніх. Коли одначе покажеть ся потреба того, то зроблю се дуже радо. Одно певне, що вони обстануть за своєю руськістю сильнїйше як Бачванські Русини раз, що вони у всякїм напрямї менше пословачені, другий раз, що їх далеко більше, та що між ними є й такі, що при нагодї зможуть публично виступити в оборонї своєї справи.



Увага. Вже по видрукованю отсеї праці добув я статью д. М. Врably, надруковану в II річнику „Ethnographi-i“ (1891, ст. 338—343) п. н. „A bácskai ruténekről“. Автор стоїть у нїй на тїм принципіальнїм становищи, що Бачванці (ті, про яких у мене мова) — Русини. Статя його обіймає дві частини. В першій говорить ся про забави, спеціально про вечерниці (прядки), у другій подає опис весіля і наводить кілька пісень, між якими є й чисто руські з походження, пр. „Отворай, мамо, врата“, або „Слідом, отчочку, слідом“. — Додам тут іще також, що багато подібних звукових прояв, як у говорах західних і Бачванських Русинів, подибуєть ся також у праці Соболевского: Очеркъ русской діалектологїи. III. Малорусское нарѣчіе (Живая Старина, 1892, вып. IV, ст. 3—61), хоч матеріял, яким він тоді розпоряджував, був досить скупий і хоч записів із пограничних говорів було тоді ще менше, як нинї.



M9377

4965.